

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

АЛМАШІЙ ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 94(434.6) «1989/1995»: 323.15(161.2): 342.724

**УКРАЇНЦІ СЛОВАЧЧИНИ: ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНЕ
ЖИТТЯ ТА ПРОЦЕС НАЦІОНАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ (1989-
1995 РР.)**

07.00.02 – всесвітня історія

Подається на здобуття наукового ступеню кандидата історичних наук зі спеціальності «всесвітня історія».

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Солошенко Вікторія Віталіївна,
кандидат історичних наук, доцент

КИЇВ – 2021

АНОТАЦІЯ

Алмашій В. В. Українці Словаччини: громадсько-культурне життя та процес національного самовизначення (1989-1995 рр.). – Рукопис.

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія. – Державна установа «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», Київ, 2021.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню громадсько-культурного, освітнього життя українців Словаччини та процесу їхнього національного самовизначення у 1989 – 1995 рр.

Мета дослідження полягає в розкритті головних тенденцій та особливостей еволюції української національної меншини в СР, а також здійсненні комплексного дослідження громадсько-культурного та освітнього розвитку українців Східної Словаччини, процесу їхнього національного самовизначення у 1989 – 1995 рр.

Актуальність теми дослідження. СР, маючи спільний кордон з Україною, після розпаду ЧСФР в 1993 р. стала суб'єктом міжнародного права, почала сповідувати стандарти відкритого суспільства європейського типу та входити до переліку найбільш реформованих країн Східної Європи. Вона приступила до вироблення державної концепції етнонаціональної політики у відповідності до міжнародних та європейських стандартів та забезпечення прав представників національних меншин, у тому числі й українців як їхньої складової. Упродовж 1990-х років у Словаччині було закладено основи системних змін у царині людських, громадянських і політичних прав, з'являються нові політичні партії й рухи. Продовжувала працювати Рада Уряду СР з питань національностей. У середовищі національних меншин найбільш активізувала політичну діяльність угорська національна меншина, представники якої створили власні політичні партії, три з яких мали своїх представників у парламенті Словаччини. Національна меншина ромів була

представлена на рівні регіонального та загальнодержавного словацького політикуму. Українці Словаччини ініціювали створення самостійного політичного суб'єкту для північно-східного регіону під назвою «Піддуклянська демократична громада», що свідчило про активізацію їхнього власного політичного життя.

Чинне законодавство СР гарантувало рівність прав усіх громадян незалежно від національності, релігії, віросповідання, соціальної приналежності. Держава ратифікувала переважну більшість прийнятих документів ООН уже в перший рік свого існування, а більшість документів Ради Європи стали невід'ємною частиною тогочасної управлінської системи. Правову базу забезпечення культурно-освітніх та духовних потреб національних меншин у 1990-х рр. складала понад два десятки законодавчих актів у різних сферах. Водночас в освітній (шкільній) системі відбувалося зменшення кількості навчальних закладів, у яких вивчалася українська мова, здійснювалось об'єднання шкіл та зменшення державного фінансування національних культур тощо. Проблематика українського шкільництва звузилась до питання мови.

Словаччина й Україна визнали одна одну, в Братиславі і Києві були відкриті та стали діяти, відповідно, українське та словацьке посольства, відбувся обмін візитами вищого рівня, була підготовлена та підписана низка договорів. Країни поєднували не тільки спільні кордони, традиційні господарські зв'язки, а й близькі проблеми політичного, етнічного й економічного характеру. Важливу роль у вирішенні актуальних питань української громади в Словаччині та словацької – в Україні, в збереженні їхньої самобутньої національної культури, традицій, національних інституцій, національного шкільництва, налагодження зв'язків між Україною і СР в 1990-х рр. і були покликані виконувати Змішана міжурядова українсько-словацька комісія з питань національних меншин, освіти і культури, а також ДП України щодо підтримки закордонних українців, у тому числі – й Словаччини, «Українська діаспора на період до 2000 року».

З позицій сьогодення вже є можливість неупередженого наукового аналізу та узагальнень результатів трьох десятиліть етнокультурних змін у середовищі закордонного українства. Впродовж 1990-х – 2000-х років в Україні і СР була опублікована низка монографічних наукових досліджень, присвячених двостороннім міждержавним відносинам України і Словаччини, а також історичного, соціологічного, етнополітичного і політологічного змісту щодо специфіки минулого і сучасного українського населення цієї країни. Однак питання громадсько-культурного, національного, освітнього розвитку та гарантій прав української національної меншини в Словаччині впродовж кінця 80-х – середини 90-х років XX ст. в цілому, на конкретно-історичному матеріалі, недостатньо розроблені в українській історіографії. Таким чином, актуальність дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше здійснюється системне, комплексне наукове дослідження еволюції української національної меншини Словаччини з 1989 по 1995 рр.

У дисертаційній роботі на основі широкого кола неопублікованих джерел, історіографічного аналізу теми комплексно і системно розглядається еволюція української національної меншини Словаччини в кінці 80-х – у середині 90-х рр. XX ст. та процес її національного самовизначення. Зокрема, важливе значення у роботі приділено дослідженню українсько-словацького співробітництва у сфері захисту прав національних меншин Словацької Республіки, етнонаціональному розвитку Словаччини, соціально-демографічним, культурним та освітнім аспектам розвитку українців, їхній суспільно-політичній діяльності.

Важливе значення має аналіз законодавства Словацької Республіки, яким гарантовано правовий захист особам, що належать до національних меншин, а також аналіз роботи Ради Уряду Словацької Республіки з питань національностей, значне покращення діяльності якої відбулося внаслідок її оновлення та реконструкції, запровадження паритетних засад представництва національних меншин і державних службовців. Детально проаналізовано характерні риси і специфіку розвитку українського шкільництва, народної

художньої творчості, створення й діяльності політичного суб'єкта українців Східної Словаччини під назвою «Піддуклянська Демократична громада» та активізацію їхнього політичного життя. Констатується, що в шкільній системі відбувалося зменшення кількості навчальних закладів, у яких вивчалася українська мова. Здійснювалось об'єднання шкіл, прослідковувалась тенденція до зменшення державного фінансування національних культур тощо. Проблематика українського шкільництва звузилась до питання мови.

У дисертації ґрунтовно досліджуються суперечності процесу національного самовизначення української меншини в період суверенізації Словаччини (1989-1995 рр.), зокрема – процес створення, громадсько-культурна, освітня діяльність СРУ СР, який захищав інтереси українців у цілому. Встановлено, що протягом першої половини 1990-х років поживавішало культурне, наукове, літературне життя українства в Словаччині. Простежено внутрішні та зовнішні чинники усамостійнення та активізації діяльності «Русинської оброди» в Словаччині, її специфіку та особливості створення, а також роботу «Світового конгресу русинів». Спостерігалась відсутність у русинів єдиної кодифікованої літературної мови. В їхньому середовищі прискорились асиміляційні тенденції. Відбувався процес налагодження контактів між русинським рухом різних країн, зокрема – завдяки світовим організаціям русинів.

У роботі окремо проаналізовано українсько-словацьке співробітництво у сфері захисту прав національних меншин Словацької Республіки. Зокрема – створення та робота Міжурядової Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури, сутність роботи якої полягала в тому, щоб за згодою сторін приймати рекомендації для урядів обох держав стосовно покращення становища відповідних національних меншин. Однією з особливостей діяльності цієї Комісії було те, що її робота була тісно пов'язана із Закарпаттям, події в якому на початку 1990-х рр. і спонукали Українську державу шукати шляхи їх вирішення на міжнародній

арені. Також розкрито процес започаткування діяльності Української державної програми підтримки українського населення Словаччини, основна мета якої полягала у створенні та ефективному функціонуванні механізму міжнародно-правового захисту інтересів зарубіжних українців, розв'язання освітніх, культурно-духовних та інших проблем їхнього розвитку. Стверджується, що саме ситуація у середовищі українців Словаччини стала поштовхом до її напрацювання. Ужгородський державний університет був задіяний до реалізації освітніх питань Програми, зокрема – зі Словаччиною.

Ключові слова: українці Словаччини, громадсько-культурне життя, національне самовизначення, політико-правові засади, «Союз русинів-українців Словацької Республіки», «Русинська оброда», Двостороння українсько-словацька комісія з питань національних меншин, освіти і культури, державна програма, українська діаспора, національне законодавство.

SUMMARY

Almashiy V.V. Slovakian Ukrainians: social and culture life and process of national self-determination (1989-1995) - Manuscript

Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of historical sciences on a specialty 07.00.02 - world history. - State Institution "Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to the study of social and cultural, educational life of Ukrainians in Slovakia and the process of their national self - determination in 1989 - 1995.

The purpose of the study is to reveal the main trends and features of the evolution of the Ukrainian national minority in the Slovak Republic (SR), as well as a comprehensive study of socio-cultural and educational development of

Ukrainians in Eastern Slovakia, the process of their national self-determination in 1989-1995.

Relevance of the research topic. The SR, having a common border with Ukraine after the collapse of the Czechoslovak Socialist Republic in 1993 became a subject of international law, began to profess the standards of an open society of the European type and was included in the list of the most reformed countries in Eastern Europe. It began to develop a state concept of ethnic national policy in accordance with international and European standards and to ensure the rights of representatives of national minorities, including Ukrainians as their component. During the 1990s, Slovakia laid the foundations for systemic changes in the field of human, civil and political rights, and new political parties and movements emerged. The Council of the Government of the Slovak Republic on Nationalities continued to operate. Among national minorities, the Hungarian national minority was the most active, with its own political parties, three of which had their own representatives in the Slovak parliament. The Roma national minority was represented at the level of regional and national Slovak politics. Ukrainians in Slovakia initiated the creation of an independent political entity for the northeastern region called the Piddukla Democratic Community, which testified to the intensification of their own political life.

The current legislation of the Slovak Republic guaranteed equal rights for all citizens, regardless of nationality, religion, religion, or social affiliation. The state ratified the vast majority of adopted UN documents in the first year of its existence, and most Council of Europe documents became an integral part of the then governing system. Legal basis for meeting the cultural, educational and spiritual needs of national minorities in the 1990s consisted of more than two dozen pieces of legislation in various fields. At the same time, in the educational (school) system there was a decrease in the number of educational institutions where the Ukrainian language was studied, schools were merged and the state funding of national cultures was reduced, and so on. The issue of Ukrainian schooling has narrowed to the issue of language.

Slovakia and Ukraine recognized each other, Ukrainian and Slovak embassies were opened and opened in Bratislava and Kyiv, high-level visits were exchanged, and a number of agreements were prepared and signed. The countries shared not only common borders, traditional economic ties, but also close political, ethnic and economic issues. An important role in resolving topical issues of the Ukrainian community in Slovakia and Slovakia - in Ukraine, in preserving their original national culture, traditions, national institutions, national schooling, establishing ties between Ukraine and the Slovak Republic in the 1990s and were called to perform mixed the intergovernmental Ukrainian-Slovak Commission on National Minorities, Education and Culture, as well as the State Program of Ukraine for Support of Foreign Ukrainians, including Slovakia, «Ukrainian Diaspora for the period up to 2000».

From today's point of view, there is already the possibility of unbiased scientific analysis and generalization of the results of three decades of ethno cultural changes in the environment of Ukrainians abroad. During the 1990s and 2000s, a number of monographic scientific studies were published in Ukraine and the Slovak Republic on bilateral interstate relations between Ukraine and Slovakia, as well as historical, sociological, ethno political and political science content on the specifics of the country's past and present. However, the issue of sociocultural, national, educational development and guarantees of the rights of the Ukrainian national minority in Slovakia during the late 80s - mid 90s of the twentieth century. In general, on concrete-historical material, insufficiently developed in Ukrainian historiography. Thus, the relevance of the dissertation research is that for the first time a systematic, comprehensive scientific study of the evolution of the Ukrainian national minority in Slovakia from 1989 to 1995.

The dissertation thesis provides a comprehensive and systematic examination of the evolution of the Ukrainian national minority in Slovakia in the late 1980s and mid-1990s on the basis of a wide range of unpublished sources and a historiographical analysis of the topic and process of its self-determination. In particular, the research on Ukrainian-Slovak cooperation in the protection of the

rights of national minorities in the Slovak Republic, ethno-national development of Slovakia, socio-demographic, cultural and educational aspects of Ukrainians and their socio-political activities received significant consideration in the work.

The analysis of the legislation of the Slovak Republic that guaranteed legal protection to individuals belonging to national minorities and the work of the Government Council of the Slovak Socialist Republic for Nationalities, in the framework of which a significant improvement in its renewal and reconstruction has taken place, is of importance in the present research. quantitative balancing of national minorities and public official. The characteristic features and specifics of the development of Ukrainian education, folk art, the creation and activity of the political entity of Ukrainians in Eastern Slovakia called «Podduklianske Democratic Society» and the activation of their political life are analysed in detail. Ascertained that in school system there was a number of educational institutions decrease in which Ukrainian was studied. Schools were merged, public funding for national cultures was reduced etc. The issue of Ukrainian schooling has narrowed to the issue of language.

The dissertation thoroughly examines the contradictions of the process of national self-determination of the Ukrainian minority during the period of sovereignty of Slovakia (1989-1995), in particular the process of creation, socio-cultural, educational activities of the Union of Ruthenians-Ukrainians of the Slovak Republic. During the first half of the 1990s, the cultural, scientific, and literary life of Ukrainians in Slovakia revived. The internal and external factors of independence and intensification of the activity of the «Ruthenian rite» in Slovakia, its specifics on the peculiarities of creation, as well as the work of the «World Congress of Ruthenians» are traced. There was a lack of a single codified literary language among the Ruthenians. Assimilation tendencies accelerated in their environment. There was a process of establishing contacts between the Ruthenian movement of different countries, in particular through world organizations of Ruthenians.

The research separately analyzes the Ukrainian-Slovak cooperation in the

field of protection of the rights of national minorities of the Slovak Republic. In particular, the establishment and work of the Intergovernmental Bilateral Ukrainian-Slovak Commission on National Minorities, Education and Culture, the essence of which was to adopt recommendations by agreement of the parties for the governments of both countries to improve the situation of national minorities. The peculiarity of the activity of this Commission was that its work was closely connected with Transcarpathia, where the events in the early 1990s prompted the Ukrainian state to look for ways to solve them in the international arena. The process of launching the Ukrainian state program to support the Ukrainian population of Slovakia, the main purpose of which was to create and effectively operate a mechanism of international legal protection of foreign Ukrainians, solving educational, cultural, spiritual and other problems of their development. It is claimed that the situation among Ukrainians in Slovakia was the impetus for its development. Uzhhorod State University was involved in the implementation of educational issues of the Program, in particular with Slovakia.

Key words: Slovakian Ukrainians, social and cultural life, national self-determination, political and legal base, «Union of Ruthenians-Ukrainians of the Slovak Republic», «Rusynska obroda», Ukrainian-Slovak Bilateral Commission on National Minorities, Education and Culture, government program, Ukrainian diaspora, National legislation.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Публікації в українських фахових та зарубіжних рецензованих

виданнях:

1. Алмашій В. Стан проблем національних меншин в Словацькій Республіці на прикладі угорської національної меншини. Ужгородський національний університет; Науково-дослідний інститут карпатознавства *Carpatica–Карпатика*. Історія і культура Карпат (до десятиріччя утворення НДІ карпатознавства) / [Відповідальний редактор Вегеш М. М., д. і. н., професор], Ужгород, 2002. Випуск 19. С. 193-206.

2. Алмашій В. Українська громада в Словаччині через призму документів архіву МЗС України. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: Ціна свободи й незалежності: трансформація політичних систем в країнах Центральної та Південно-Східної Європи до та після 1989-1991 рр. Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет / Редкол.: М. Вегеш, С. Віднянський, Д. Данилюк та ін. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2007. Випуск 18. С. 5-11.

3. Алмашій В. Словацька історіографія про становище української і русинської меншини в СР. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Ціна свободи й незалежності: трансформація політичних систем в країнах Центральної та Південно-Східної Європи до та після 1989-1991рр. «Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Історичний факультет / [Редкол.: М. М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2007. Випуск 19. С. 145-149.

4. Алмашій В. Створення та діяльність українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури (1990-ті роки). Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С. В. Віднянський. К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. Випуск 17. С. 291-296.

5. Алмашій В.В. Передумови та початок діяльності Двосторонніх міждержавних українсько-словацької та українсько-угорської комісій з питань національних меншин, освіти і культури в першій половині 90-их рр. ХХ ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Історичний факультет / [Редкол.: М. М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2008. Випуск 20. С. 78-84.

6. Алмашій В.В. Джерела до вивчення українсько-словацького співробітництва у сфері міжнаціональних відносин (1994-1996 рр.). *Науковий*

вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Міністерство освіти і науки України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» / [Редкол.: М. М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. Випуск 24. С. 243-250.

7. Алмашій В. Друге засідання Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури в системі міждержавного співробітництва між Україною і Словаччиною у 1995–1996 рр.: витоки і реалії. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: Збірник наукових праць* / [Редкол.: В. С. Степанков (голов. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. Випуск 1. С. 173-194.

8. Алмашій В.В. Державна програма розвитку культур національних меншин в Україні на період до 2000 року: розробка і прийняття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія.* Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» / [Редкол.: М. М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. Випуск 28. С. 54-63.

9. Алмашій В.В. Національна система освіти русинів-українців Словаччини у 80-90 рр. XX ст.: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Історія* .Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» / [Редкол.: М. М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. Випуск 29. С. 107-116.

10. Алмашій В. Суспільно-політична та громадсько-культурна діяльність Союзу русинів-українців Словацької Республіки (1989-1993). Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С. В. Віднянський. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2020. Випуск 29. С. 226-247.

11. Алмашій В. Позачерговий з'їзд Культурного союзу українських трудящих 1990 року і національна самоідентифікація русинів-українців

Чехословаччини на рубежі 80-90-х рр. XX століття. *Prešovské politologické dni 2010. Výsledky výskumu: Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie doktorandov, konanej 28-29. januára 2010 v priestoroch Inštitútu politológie Filozofickej fakulty Prešovskej university v Prešove* / Zost. Martina Glosíková – Erik Germuška. Vidavateľ: Filozofická fakulta Prešovskej university v Prešove. Inštitút politológie. Prešov, 2010. S. 113-129.

12. Алмашій В. Українське шкільництво в Румунії у 90-х роках XX століття: становище, проблеми та шляхи їх вирішення. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. V симпозіум «Румунсько-українські відносини: історія та сучасність» / Упорядники: Горват І. Л. (Ірина Люба), Зан М. (Михайло), Вегеш А. (Анастасія). Редакційна колегія: Крістіян Віраг, Паула Віраг, Ірина Люба Горват, Чіпріян Асталош. Satu Mare, 2015. / *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate. Al V-lea simpozion «Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate»*. Coordonatori: Irina Liuba Horvat, Mykhailo Zan, Anastasia Vehesh. Colegiul de redactie: Gristian Virag, Paula Virag, Irina Liuba Horvat, Ciprian Astaloș. Editor: Muzeul Județean Satu Mare (Editura Muzeului Sătmărean), 2015. S. 349-356.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Алмашій В. Українська і словацька діаспори за матеріалами третього засідання міждержавної Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури від 16-17 грудня 1997 року (м. Ужгород). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 2-3 жовтня 2009 р.): «Країни Центрально-Східної Європи в модерну і постмодерну добу: теоретичні концепції й політичні реалії». Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Факультет суспільних наук / Редкол.: Вегеш М. (гол. ред.), Андрущенко В., Круглашов А., Мигович І. та ін. Ужгород: Вид-во

УжНУ «Говерла», 2009. Випуск 13. С. 314-317.

2. Алмашій В. Державна програма «Українська діаспора» (1994-2000): підготовка та зволікання з прийняттям. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Факультет суспільних наук / [Редкол.: М. М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. Випуск 14. С. 144-151.

3. Алмашій В. Перший Світовий конгрес русинів у Меджилабірцях 23-24 березня 1991 року та його передумови. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Факультет суспільних наук / [Редкол.: М. М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. Випуск. 15. С. 125-134.

4. Алмашій В. Становище національної системи освіти українських громад Словаччини і Румунії у 1990-х роках: порівняльний аспект. *Міжетнічна та міжконфесійна толерантність як чинник консолідації українського суспільства: досвід Закарпаття*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 28-29 травня 2013 року, м. Ужгород, Закарпатська область, Україна. Закарпатська обласна державна адміністрація, Відділ національностей та релігій облдержадміністрації, Ужгородський національний університет, Центр культур національних меншин Закарпаття. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 305-320.

5. Алмашій В.В. Особливості національної системи освіти у Словацькій Республіці в 1990-х роках. *Україна - Цивілізація*. Том 1. Україна на шляху до розбудови національної держави: історична спадщина, суспільно-політична реальність та соціокультурна перспектива. Карпатський університет імені Августина Волошина; Ужгородська українська богословська академія імені святих Кирила і Мефодія / Редкол.: архім. Віктор (Бедь В.В.) (гол. ред.), Гайданка Є. І. (відп.секр.), Урста С. В. та ін. Ужгород: видавничий відділ КаУ, 2014. С. 405-414.

6. Алмашій В. Українська державна програма підтримки української діаспори Словаччини в 1990-х роках XX ст. Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історикополітичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти. Матеріали наукової конференції, присвяченої 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет» / За заг. ред. проф. М. М. Вегеша і Ю. О. Остапця. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2021. С.90-111.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	с.16
Вступ.	с.18
РОЗДІЛ I. Історіографія, джерельна база та методологічні засади дослідження.	с.27
1.1. Історіографія проблеми.	с.27
1.2. Джерельна база та методологічні засади дослідження.	с.52
Висновки до Розділу 1	с.68
РОЗДІЛ II. Історичні детермінанти розвитку української національної меншини в Чехословаччині та Словацькій Республіці.	с.70
2.1. Політико-правові засади еволюції української національної меншини в ЧССР.	с.70
2.2. Актуалізація українського питання в ЧСФР і СР	с.99.
Висновки до Розділу 2	с.117
РОЗДІЛ III. Суперечності процесу національного самовизначення української меншини у період суверенізації Словаччини (1989-1995 рр.).	
3.1. Створення та діяльність «Союзу русинів-українців Словацької Республіки».	с.119
3.2. Внутрішні та зовнішні чинники усамостійнення та активізації діяльності «Русинської оброди» в Словаччині.	с.142
Висновки до Розділу 3	с.159
РОЗДІЛ IV. Українсько-словацьке співробітництво у сфері захисту прав національних меншин Словацької Республіки.	с.161
4.1. Діяльність Міжурядової Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури.	с.161
4.2. Програмні засади України щодо підтримки української діаспори Словаччини.	с.170
Висновки до Розділу 4	с.182
Висновки	с.184
Список використаних джерел та літератури	

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГДА – Галузевий державний архів

КСУТ – Культурний союз українських трудящих;

МЗС – Міністерство закордонних справ;

МУК – Музей української культури;

НР – Національна Рада;

НХТ – народна художня творчість;

ПДГ- Піддуклянська Демократична Громада;

ПК – Підготовчий комітет;

ПСЄ – Південно-Східна Європа;

РЄ – Рада Європи;

РО – Русинська оброда;

РУ – Рада Уряду;

СКР – Світовий конгрес русинів;

СНР – Словацька Національна Рада;

СР – Словацька Республіка;

СРУ СР – Союз русинів-українців Словацької Республіки;

СРУ ЧС – Союз русинів-українців Чехословаччини;

ФЗ – Федеральні Збори;

ЧР – Чеська Республіка;

ЧССР – Чехо-Словацька Соціалістична Республіка;

ЧСФР – Чехо-Словацька Федеративна Республіка.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Словацька Республіка (СР), маючи спільний кордон з Україною, після розпаду ЧСФР в 1993 р. стала суб'єктом міжнародного права, почала сповідувати стандарти відкритого суспільства європейського типу та входити до переліку найбільш реформованих країн Східної Європи. Вона приступила до вироблення державної концепції етнонаціональної політики у відповідності до міжнародних та європейських стандартів та забезпечення прав представників національних меншин, у тому числі й українців як їхньої складової. Упродовж 1990-х років у Словаччині було закладено основи системних змін у царині людських, громадянських і політичних прав, з'являються нові політичні партії й рухи. Продовжувала працювати Рада Уряду СР з питань національностей. У середовищі національних меншин найбільш активізувала політичну діяльність угорська національна меншина, представники якої створили власні політичні партії, три з яких мали своїх представників у парламенті Словаччини. Національна меншина ромів була представлена на рівні регіонального та загальнодержавного словацького політикуму. Українці Словаччини ініціювали створення самостійного політичного суб'єкту для північно-східного регіону під назвою «Піддукланська демократична громада», що свідчило про активізацію їхнього власного політичного життя.

Словаччина й Україна визнали одна одну, в Братиславі і Києві були відкриті та стали діяти, відповідно, українське та словацьке посольства, відбувся обмін візитами вищого рівня, була підготовлена та підписана низка договорів. Країни поєднували не тільки спільні кордони, традиційні господарські зв'язки, а й близькі проблеми політичного, етнічного й економічного характеру. Важливу роль у вирішенні актуальних питань української громади в Словаччині та словацької – в Україні, в збереженні їхньої самобутньої національної культури, традицій, національних інституцій, національного шкільництва, налагодження зв'язків між Україною і СР в 1990-х

рр. і були покликані виконувати Змішана міжурядова українсько-словацька комісія з питань національних меншин, освіти і культури, а також ДП України щодо підтримки закордонних українців, у тому числі – й Словаччини, «Українська діаспора на період до 2000 року».

Чинне законодавство СР гарантувало рівність прав усіх громадян незалежно від національності, релігії, віросповідання, соціальної приналежності. Держава ратифікувала переважну більшість прийнятих документів ООН уже в перший рік свого існування, а більшість документів Ради Європи стали невід'ємною частиною тогочасної управлінської системи. Правову базу забезпечення культурно-освітніх та духовних потреб національних меншин у 1990-х рр. складали понад два десятки законодавчих актів у різних сферах. Водночас в освітній (шкільній) системі відбувалося зменшення кількості навчальних закладів, у яких вивчалася українська мова, здійснювалось об'єднання шкіл та зменшення державного фінансування національних культур тощо. Проблематика українського шкільництва звузилась до питання мови.

З позицій сьогодення вже є можливість неупередженого наукового аналізу та узагальнень результатів трьох десятиліть етнокультурних змін у середовищі закордонного українства. Впродовж 1990-х – 2000-х років в Україні і СР була опублікована низка монографічних наукових досліджень, присвячених двостороннім міждержавним відносинам України і Словаччини, а також історичного, соціологічного, етнополітичного і політологічного змісту щодо специфіки минулого і сучасного українського населення цієї країни. Однак питання громадсько-культурного, національного, освітнього розвитку та гарантій прав української національної меншини в Словаччині впродовж кінця 80-х – середини 90-х років XX ст. в цілому, на конкретно-історичному матеріалі, недостатньо розроблені в українській історіографії. Таким чином, актуальність дисертаційного дослідження полягає в тому, що вперше здійснюється системне, комплексне наукове дослідження еволюції української національної меншини Словаччини з 1989 по 1995 рр.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана у межах планової наукової тематики Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» «Проблема історичної пам'яті у всесвітньо - історичному дискурсі (1945-2015 рр.)», номер державної реєстрації 0117U003117.

Мета дослідження – розкрити головні тенденції та особливості еволюції української національної меншини в СР, а також здійснити комплексне дослідження громадсько-культурного та освітнього розвитку українців Східної Словаччини, процесу їхнього національного самовизначення у 1989 – 1995рр.

У контексті поставленої мети ми прагнемо вирішити наступні **дослідницькі завдання:**

- проаналізувати словацьку, зарубіжну та вітчизняну історіографію;
- дослідити джерельну та методологічну базу дослідження;
- висвітлити етнонаціональну політику Чехословаччини та Словаччини (діяльність Ради Уряду СР з питань національностей, відповідне законодавство;
- розкрити соціально-демографічну структуру та проблеми освіти української громади Словаччини;
- охарактеризувати громадську та освітньо-культурну діяльність Союзу русинів-українців в Чехословаччині та в СР у період суверинізації останньої (1989-1995 рр.) та визначити суперечності процесу національного самовизначення української меншини;
- виділити особливості внутрішніх та зовнішніх чинників усамостійнення та активізації діяльності РО в Словаччині;
- здійснити аналіз українсько-словацького міждержавного співробітництва у сфері захисту прав української національної меншини в СР;
- проаналізувати систему підтримки Україною закордонних одноплемінників у СР.

Об'єктом дослідження є українська національна меншина Словаччини з 1989 – до середини 1990-х рр.

Предметом дослідження виступає громадсько–культурне життя, процес національного савовизначення українців Словаччини в кінці 80-х – середині 90-х рр. XX століття, становище в галузі освіти, система і механізми гарантії їхніх прав, словацька державна етнонаціональна політика в українському питанні, основні напрями і механізми двостороннього співробітництва у сфері захисту і гарантії прав національних меншин, державна підтримка Україною української діаспори в СР.

Географічні межі роботи охоплюють територію Словацької Республіки.

Хронологічні межі дослідження окреслені періодом з 1989 по 1995 рр., тобто часом від листопадової («оксамитової») революції 1989 р., коли відбулися кардинальні зміни у суспільно-політичному житті Чехословаччини, які сприяли активізації громадської та культурно-освітньої діяльності українців, проте, з іншого боку, й розколу в середовищі самої національної меншини, і до січня 1995 р. – часу кодифікації русинської мови, що остаточно поглибило розкол між русинами й українцями Словаччини.

У процесі розкриття теми дисертант іноді виходив за межі хронологічних рамок дослідження, що зумовлено специфікою даного дослідження. Це здійснювалося з метою мотивації причин та наслідків описуваних подій.

Наукова новизна. Проблеми культурно-національного розвитку та гарантії прав української національної меншини у Словаччині на перехідному посткомуністичному етапі еволюції суспільства в цілому, на джерельному рівні, недостатньо розроблені в українській і словацькій історіографії. Впродовж 1990-х – початку 2000-х рр. у СР і в Україні була опублікована низка монографічних наукових досліджень історичного, соціологічного, етнологічного і політологічного змісту щодо специфіки минулого і сучасного розвитку українського населення Словаччини. Наукова

новизна отриманих результатів даної роботи полягає в тому, що вперше на дисертаційному рівні проводиться системне, комплексне наукове дослідження діяльності українців Словаччини у період 1989 – 1995 рр. Зокрема, в дослідженні:

вперше:

- здійснено системний і комплексний конкретно-історичний аналіз процесу розвитку української національної меншини СР на етапі постсоціалістичної трансформації вказаного періоду та досягнення словацької і української історіографії з цього питання дослідження;

- уведено до наукового обігу значний масив нового документального, архівного матеріалу вітчизняних і зарубіжних архівних установ;

- комплексно й ґрунтовно проаналізовано процес формування і напрями діяльності громадсько-культурних організацій українців і русинів, зокрема, СРУ СР, РО, «Світового конгресу русинів», проведення їхніх з'їздів, конгресів; відзначено діяльність їх попередника –КСУТ Чехословаччини та його орієнтацію на неполітичне «культурництво», його пропартійний характер, а також відзначено результати культурно-освітньої діяльності СРУ СР та РО;

- виділено конкретно-історичні етапи становлення державної етнонаціональної політики в Словаччині щодо українського питання і формування системи гарантій прав національних меншин періоду 1989 – середини 1990-х рр. та їх специфіку;

- здійснено комплексний аналіз діяльності інституцій державної влади Чехословаччини, СР у сфері захисту прав і свобод українців та інших меншин;

набули подальшого розвитку:

- аналіз еволюції українців та особливості процесу формування полінаціонального, мультикультурного суспільства в Словаччині, а також місця і ролі в ньому національних меншин у ході постсоціалістичної трансформації;

– дослідження динаміки розвитку української національної системи освіти у кінці 80-х – першої пол. 90-х рр. минулого століття, а також процес згортання україномовних шкіл за вказаний і попередній періоди;

– вивчення кількісних і якісних змін у середовищі української національної меншини, а також її місця в структурі населення Словаччини у роки системних суспільних перетворень на рубежі ХХ–ХХІ ст. на основі офіційних статистичних даних, зокрема переписів населення СР 1991 і 2001 рр., результатів соціологічних досліджень;

– дослідження українського етносу Східної Словаччини та проблем ідентифікації і самоідентифікації українців; у даному контексті запропоновано позначення українського населення СР як «русини-українці», «українці», «русини»;

– аналіз державної підтримки Україною українського населення Словаччини шляхом запровадженої ДП «Українська діаспора» (1994-2000 рр.);

удосконалено:

– знання про нормативно-правову базу СР з питань забезпечення прав національних меншин;

– інформацію про роль діяльності Міжурядової Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури та її внесок у забезпечення гарантій прав національних меншин в українсько-словацьких відносинах.

Враховуючи наукову значимість теми дисертації та політичні суперечності навколо визначень русинства, в дослідженні використовувався термін «русини-українці», «українці», «русини» щодо українського (східнослов'янського) населення Словаччини. Наукова правомірність категорії «русини-українці» обумовлена спадковістю й неперервністю проживання автохтонного східнослов'янського населення на своїх етнічних теренах, його невідривності від решти українців Карпат, України та світового українства. Додамо, що Позачерговий з'їзд КСУТ 20 січня 1990 р.

змінив назву організації на «Союз русинів-українців Чехословаччини».

Активні діячі української і русинської спільнот Словаччини (наприклад, П. Магочі) до початку 1990-х рр. вважали українців та русинів однією національною меншиною і лише згодом останні перейшли на позиції окремішності русинів від українців. Західні вчені визнають також автохтонне східнослов'янське населення Словаччини розколотим на групи в залежності від ідеологічних орієнтацій, відзначають взаємне володіння сучасними русинами і українцями Словаччини обома мовами: як українською, так і русинською.

Теоретичне значення дослідження. Незважаючи на зростаючий масив публікацій з українського питання в СР, слід констатувати, що узагальнюючих робіт щодо місця і ролі української меншини в сучасній словацькій науці, а також у новітній українській та словацькій історіографії на даний час практично немає.

Дисертаційна робота є конкретно-історичним дослідженням українського питання в Словаччині періоду 1989-1995 рр., у якій комплексно аналізується процес розвитку української меншини в умовах системної трансформації та становлення полінаціонального, мультикультурного словацького суспільства, еволюції етнічних спільнот та міжетнічних відносин в СР на межі XX-XXI століть, що значним чином і обумовлює новизну роботи.

Теоретичне і практичне значення дисертації та одержаних у ході дослідження теми результатів полягає насамперед у тому, що вивчені та узагальнені найбільш позитивні моменти словацького досвіду розв'язання українського питання в СР та вирішення проблем національних меншин, створення і функціонування системи гарантій їх прав можуть бути використані для наукового обґрунтування державної етнонаціональної політики в Україні та її ефективної реалізації. Досвід державної політики СР щодо запровадження загальноєвропейських норм гарантій прав національних меншин представляє інтерес для України в контексті виконання

копенгагенських критеріїв, обов'язкових для держав-претендентів на вступ до Євросоюзу.

Практична цінність роботи полягає в тому, що основні положення, узагальнення і висновки роботи, зібраний фактичний матеріал можуть бути також використані для підготовки підручників, навчально-методичних посібників, спецкурсів, навчальних програм із всесвітньої історії, країнознавства, етнології, історії і теорії міжнародних відносин, політології та інших гуманітарних дисциплін для вищих навчальних закладів України, при написанні курсових та дипломних робіт. Зібраний та опрацьований фактичний матеріал може бути також використаний у практичній роботі державних органів влади України та Словаччини (зокрема – зовнішньополітичними відомствами, міністерствами освіти, культури, комітетами, пов'язаними з національною проблематикою обох держав, та ін.), громадськими структурами і організаціями, політичними партіями тощо.

Апробацію результатів дослідження здійснено дисертантом під час виступів та доповідей на дев'яти наукових конференціях, у т. ч. – восьми міжнародних: 1) Всеукраїнській науково-практичній конференції «Держава і право: історія, сучасність та майбутнє» (м. Ужгород, листопад 2004); 2) Міжнародній науково-практичній конференції «Ціна свободи й незалежності: трансформація політичних систем в країнах Центральної та Південно-Східної Європи до та після 1989-1991 рр.» (м. Ужгород, 2-3 листопада 2006 року); 3) Міжнародній науковій конференції на тему: «Міжкультурний діалог: Становище – Контекст – Перспектива» (м. Пряшів, Словаччина, 16-17 жовтня 2008 року); 4) Міжнародній науково-практичній конференції «Країни Центрально-Східної Європи в модерну і постмодерну добу: теоретичні концепції й політичні реалії» (м. Ужгород, 2-3 жовтня 2009 року); 5) Міжнародній конференції докторантів: Пряшівські політологічні дні 2010 (м. Пряшів, Словаччина, 28-29 січня 2010 року); 6) Міжнародній конференції «Українська писемність: минуле і сучасність» (м. Ужгород, 20 травня 2010 року); 7) Міжнародній науково-практичній конференції «Україна

на шляху до розбудови національної держави: історична спадщина, суспільно-політична реальність та соціокультурна перспектива» (м. Ужгород, 7-9 листопада 2012 року); 8) Міжнародній науково-практичній конференції «Міжетнічна та міжконфесійна толерантність як чинник консолідації українського суспільства: досвід Закарпаття» (м. Ужгород, 28-29 травня 2013 року); 9) Науковій конференції, присвяченої 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород, 8 грудня 2020 року).

Особистий внесок здобувача. Публікації, покладені в основу дисертації: 18 наукових статей, з яких 12 публікацій – в українських фахових і зарубіжних рецензованих виданнях та 6 публікацій, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура дисертації. Дисертаційне дослідження побудоване на основі проблемно-тематичного і проблемно-хронологічного підходів та складається із вступу, чотирьох розділів основної частини, висновків, списку умовних скорочень, використаних джерел, літератури і додатку. Загальний обсяг рукопису дисертації становить 190 сторінок. Загальний обсяг роботи – 225 сторінок.

РОЗДІЛ І. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

1.1. Історіографія проблеми

Різноманітні аспекти становища української, русинської та інших національних меншин у СР досліджуваного нами періоду досліджувалися у працях сучасних як вітчизняних так і закордонних науковців. Провідною науково-дослідною установою з цієї проблематики в СР вважається Інститут суспільних наук Словацької Академії наук (далі ІСН САН) (м. Кошице) [172, ст. 146]. У травні 1990 р. колектив учених Інституту провів спеціальне дослідження «Відносини словаків і національних меншостей у національно змішаних областях Словаччини» [241]. Автори дослідження виходили з констатації факту явного падіння рівня національної самосвідомості українців у ЧССР після Другої світової війни, а також намагалися визначити причини цього явища [177, с. 116–117].

Невдовзі ІСН САН, у рамках державного плану наукових досліджень, координував проект 16-ти науково-дослідних установ СР щодо розвитку національних меншин в ході системних суспільно-політичних змін та вивчення потенційно конфліктних вузлів міжнаціональних відносин у словацькому суспільстві на стадії трансформації та проблем етнічних відносин між державотворчим словацьким народом і національними меншинами країни в цих умовах [270, с.5]. Під егідою ІСН САН в другій половині 1990-х - на початку 2000-х років вийшло ряд наукових збірників, присвячених національним меншинам Словаччини [231]. У рамках вивчення етнічних проблем ІСН САН опублікував також ряд спеціальних робіт щодо еволюції русинської і української меншини в Словаччині. З поміж них варто виділити монографічні дослідження і статті директора ІСН САН М. Гайдоша [257; 236; 237; 238; 256], наукового співробітника цього ж Інституту С. Конечного [263; 265], Ш.Шутая [270; 269], почесного академіка НАН України М. Мушинки [236]. та інших [234]. Особливий інтерес представляє науково-документальна публікація 2005 року «Русини і українці в Словаччині в процесах

трансформації (1989–1995 рр.)» [237].

Методологічні засади дослідження проблем національного самоусвідомлення та етнічної ідентифікації представників цих національних меншин у словацькій гуманітарній науці вже розроблено і концентрично викладено в ряді робіт М. Гбурової [260], [177, с.116]. Питання двосторонніх міждержавних українсько-словацьких зв'язків, співробітництва в різних сферах, проте й русинська тематика знайшли своє втілення у працях О.Дулеби [230; 255]

Ключовою проблемою українського питання в Словаччині новітнього періоду, на думку більшості дослідників, був штучний розкол національної меншини на українську і русинську частини, що обумовлене головним чином недостатнім рівнем національного самоусвідомлення представниками етнічної групи в складних умовах перехідного постсоціалістичного періоду та розбудови незалежної словацької і української державності на межі другого і третього тисячоліть.

Сучасна словацька історіографія оперує з фактом дезінтеграції українства в СР в основному як з історичною та етнополітичною даністю. Більшість словацьких вчених фіксує існування українців і русинів як окремих етногруп або, точніше, двох відмінних національних меншин у Словаччині періоду 1990-х – початку 2000-х років.

Переважна частина вчених України, навпаки, вважає українців і русинів у СР представниками єдиної, цілісної національної меншини. У цьому і полягає принципова методологічна різниця в підходах провідних вчених України і СР до висвітлення різноманітних аспектів українського питання в сучасній Словаччині. У цілому такі, на наш погляд, хибні дезінтеграційні методологічні підходи деяких словацьких вчених деформують наукові основи розробки і реалізації державної етнополітики в постсоціалістичній Словаччині і можуть вести до посилення процесів асиміляції – в основному через ословаччення і втрату національної ідентичності як в українському, так і русинському середовищі [172, с. 146].

Тому, і частина істориків СР, насамперед з рядів прихильників

«твердого» українства, категорично заперечує правомірність «русинства», як етнічного явища і тлумачить його, переважно, як штучний політичний витвір. Протистояння в середині етногрупи, однак, ними подеколи гіперболізується. При цьому, представники цієї наукової течії інколи самі впадають в методологічну крайність, заперечуючи багатовікову регіональну культурно-історичну специфічність українськомовного населення північного сходу Словаччини і т. зв. «народне русинство». Втім, переважно з етнополітичних причин, проукраїнську позицію цих істориків СР активно критикують лідери русинських культурних товариств і об'єднань та й представники правонаціонального крила сучасної словацької історіографії [172, с. 147].

Державна влада незалежної СР у більшості випадків надавала підтримку як українській, так і русинській течії. При цьому, жодна з цих груп ніколи не висувала ніяких дезінтеграційних ідей щодо новітньої словацької державності. Однак, такі аспекти в роботах представників різних шкіл дослідників української і русинської спільноти в СР аналізуються досить рідко. Це свідчить про певну регіонально-етнічну обмеженість вивчення вказаної проблематики в теперішній Словаччині. В останній час у окремих публікаціях істориків СР почали навіть знову з'являтися твердження про неавтохтонність українського та й русинського населення в північно-східній Словаччині [237].

Слід, правда, об'єктивно визнати, що переважна частина словацьких істориків, соціологів, етнологів, культурологів та представників інших гуманітарних наук надзвичайно ретельно вивчає проблематику української і русинської спільноти в країні. Вони оперують не лише офіційними статистичними матеріалами, зокрема, результатами переписів населення СР 1991 і 2001 років, але й самостійними емпіричними дослідженнями, які регулярно проводяться в національно змішаних районах Словаччини. Ці дослідження мають, зазвичай, комплексний і міждисциплінарний характер.

Перші ґрунтовні спроби узагальнюючого історіографічного

аналізування вивчення проблематики в СР були здійснені словацькими вченими тільки в 2004–2006 роках. Значний інтерес представляє колективна публікація «Народ і національності. Стан дослідження після 1989 року і його перспективи», в якій підведені підсумки вивчення еволюції міжетнічних відносин і зміни в становищі національних меншин у Словаччині в умовах перехідного постсоціалістичного періоду та визначені основні напрями дослідження цієї комплексної проблематики на перспективу [240]. Українському питанню в цьому виданні присвячена низка статей словацьких істориків М. Гайдоша, С. Конечного, М. Мушинки, П. Шолтеса та А. Плшкової [258]. Щодо перспективних напрямів дослідження української-русинської проблематики в публікації зазначається, що головною метою вивчення має бути аналіз становища русинів і українців у Словаччині в умовах трансформації суспільства та інтеграції СР до європейських і трансатлантичних структур. Для досягнення основної мети планувалося:

- а) вивчати етнічну ідентичність, охарактеризувати її тогочасний стан і пов'язану з нею етнокультурну орієнтацію русинів і українців у Словаччині;
- б) визначити основні фактори, які впливають на розвиток меншини;
- в) розкрити взаємовідносини між словаками та українцями, русинами, а також всередині меншини [270, с. 9–10].

Позитивно, що вже в наступному після цього видання році була опублікована чергова колективна монографія словацьких вчених з оцінкою політики Словаччини щодо національних меншин після 1989 року. У ній, зокрема, в спеціальному підрозділі М. Гайдош та С. Конечний охарактеризували еволюцію, досягнення та проблеми словацької державної етнонаціональної політики стосовно русинів і українців на сучасному етапі [259, с. 109–120], [172, с. 148]. Спроба подібного підходу у вказаних вище дослідженнях була здійснена й на Філософському факультеті Пряшівського університету 7–8 жовтня 2004 р. під час наукової конференції під робочою назвою «Формування європейського громадянського суспільства» [232, с. 9]. Вона була спрямована на дослідження актуальних явищ, пов'язаних зі змінами в національній,

громадянській ідентичності держав, інтегрованих в Європейський Союз.

У даному огляді слід відзначити науковий доробок представників українців Словаччини. Зокрема, у роботі І. Байцури «Розвиток та становище національних меншостей в ЧСРР» [221] проаналізовано також становище українського населення Східної Словаччини та політику чехословацького уряду щодо нього. Однак, значний вплив на подальші дослідження з даної теми мала ідеологічна заангажованість авторів вказаної праці. У колективній науково-популярній праці Ю. Бачі, А. Ковача та М. Штеця «Запитання і відповіді з історії і культури русинів-українців Чехословаччини» [142] висвітлюються актуальні та важливі питання з минулого українців Східної Словаччини, однак подача матеріалу та стиль її написання відбилися на її науковому змісті. Заслуговує на увагу також і ґрунтовна праця П. Богдана «20 років – здобутки і втрати. 1989–2009», в якій автор (в минулому- голова СРУ СР) описує діяльність організації впродовж 20 років, події, які розгорталися в середині і довкола неї, проблеми, які спіткали українську національну меншину, а також культурне життя українців (акції, заходи), основним організатором якого виступав СРУ СР тощо [222]. В більшій мірі саме культурна сфера життя українців Східної Словаччини була і залишається предметом досліджень словацьких науковців. Загальну картину розвитку української культури в краї подали у своїх працях А. Багмут, М. Мушинка [225], та ін. Вагомий внесок у дослідження діяльності та організації Музею української культури у місті Свидник здійснив М. Сополіга [216].

Окремою ланкою діяльності українців Словаччини виступає національне шкільництво. Вагоме місце у дослідженні вказаного питання посідають праці І. Ваната у співавторстві з М. Ричалкою та А. Чумою «До питань післявоєнного розвитку, сучасного стану та перспектив українського шкільництва в Словаччині» [246], робота авторського колективу Ю. Бачі, І. Ваната, Ф. Ковача, А. Чуми, М. Штеця «До сучасних проблем нашого культурно-національного життя» [245], М. Гайдоша «До проблем національного шкільництва русинів» [235],

колективна праця М. Гайдоша, С. Конечного, М. Мушинки «Русини/українці в дзеркалі півсторіччя» [236], окремий розділ в якій присвячено національному шкільництву українців Словаччини» [236, с. 88–97]. Важливим джерелом до вивчення і висвітлення стану справ в національній системі освіти СР і системі освіти загалом можуть слугувати й спеціалізовані видання МО СР, Інституту інформації і прогнозу в освіті (м. Братислава), освітні часописи.

У 1996 році вийшли друком збірники словацькою [244] і англійською мовами, упорядковані П. Магочі, зміст яких був присвячений кодифікації русинської мови 27 січня 1995 року в Братиславі. В окремих статтях авторами висвітлювалися різноманітні аспекти даної проблематики, її передумови, хід і наслідки (А. Дуліченко [287], П. Магочі [289], В. Ябур [288], М. Ляш, О. Зозуляк, А. Плішкова, М. Сісак [290], тощо). Зокрема у своїй праці, присвяченій русинському мовному питанню [289], П. Магочі висвітлює наступні питання: а) русинське мовне питання до 1945 року [289, с. 19–25]; б) українізація і «кінець» мовного питання [289, с. 26–29]; в) повернення русинського мовного питання в кінці 1980-х років, починаючи з 1989 року, [289, с. 29–32]. А Д. Дуліченко звернувся до теми карпаторусинської мови в контексті регіональних письмових мов сучасних слов'ян, в якій дається характеристика мов малих народів Європи, менш вживаних новоутворених чи ново кодифікованих мов, до яких відносить і русинську мову [287, с. 1–14]. В. Ябур охарактеризував деякі питання правопису норм русинської мови, й, зокрема, те, що передувало її кодифікації, про проведену роботу по впорядкуванню норм граматики для кожного з регіонів і створення інтеррегіональної письмової русинської мови [288, с. 43–45]. А. Зозуляк й А. Плішкова подали опис процесу самої кодифікації русинської мови у Братиславі. М. Сісак торкнувся подій, які слідували за актом кодифікації [290, с. 65–68], а також висловив свої думки з цього приводу. А. Крафчик на сторінках збірника «Народилася нова слов'янська мова: русинська писемна мова у Словаччині» у Слові до читачів наводить серію класичних праць карпаторусинських наук, яка була видавничим проектом Карпаторусинського

дослідного центру в США. Питання кодифікації русинської мови піднімалися і обговорювалися також на сторінках русинської періодики «Народны новинкы», «Русин» тощо.

Таким чином, з початку 1990-х років питання українського шкільництва було зведено у мовну площину, спостерігається боротьба за ареал поширення та вивчення української і русинської мов між їхніми представниками, а з середини 1990-х років у селах почали створювати русинські школи, чому сприяло МО СР. Однак брак дипломованих фахівців з русинською педагогічною освітою, підручників тощо зумовило відкриття Інституту національних студій і іноземних мов при Пряшівському університеті, складовою частиною якого було Відділення русинської мови і культури, яке стало інституційним попередником Інституту русинської мови і культури. У 2006 році дійшло до зміни назви на Інститут регіональних і національних студій, а з березня 2008 року – на Інститут русинської мови і культури. Проте, важливим для нас є те, що ним з 2009 року видається щорічник «Штудії з карпаторусиністики», на сторінках якого публікувалися матеріали про традиції русинського шкільництва, розвиток русинських літературних мікромов і русинської мови загалом, русинський професійний театр тощо. В даному контексті слушно відмітити доробок В. Ябура, А. Плішкової, К. Копорової у дослідженні питань русинського шкільництва, мови, видання підручників з правопису, орфографії русинської мови [286; 278]. М. Пукан опублікував низку статей по історії Русинського професійного театру в СР (Театр Александра Духновича у Пряшеві (ТАД), з 1946 р. і до 1990 р.- Український Національний театр) з нагоди його ювілейного 70-го театрального сезону [282], зокрема, про його історію, репертуар [282, с.3–5]. Пряшівською науковою бібліотекою у Пряшеві в кінці 1980-х–2000-х роках були здійснені публікації історіографічного, бібліографічного характеру по історії української меншини у Словаччині.

Цікаву розвідку щодо русинства на початку 1990-х рр. оприлюднив Д. Ковач. Він чітко розділяв національну та етнічну меншину, відносячи

українців до національної (оскільки володіють власною державою), а вже русинів – до етнічної. Досить специфічною, за такої постановки питання, постає тема русинства. Так, світовий конгрес русинів (березень 1991р. в Меджилабірцях) постановив, що русини є самостійним народом, який формується на основі великої кількості діалектів, причому русини жили і продовжують жити в різних державах. Таким чином, русинство, з погляду Д. Ковача, дійсно виглядає досить специфічно у Південній та Східній Європі, зважаючи на відсутність власної держави, проживання в інших державах, наявності безлічі діалектів без уніфікації єдиної мови. Тобто всі ці висновки, на думку дослідника, важко вмістити в наукове розуміння «народу» [266, с. 9–19].

Дослідження проблеми ідентичності русинів порушував у своїх дослідженнях Л. Гараксім. Він наголошував, що «русинська народність» («Русинська народність» – офіційний термін, який найчастіше використовується у словацьких дослідників з даного питання. Даний термін є синонімом поняття «русин») в історичній ретроспективі часто ідентифікувала себе, або принаймні, була більш лояльною, до російського народу, в той час як будь-що українське викликало спротив. Саме на несприйнятті українського «примусу» й укріплювалася русинська ідентичність [262, с. 71–80]. За його словами, проблема несприйняття русинами українців, і навпаки, продовжувала й надалі залишатися однією з невирішених проблем у Східній Словаччині. Дослідник зазначав, що дискусія про народну чи національну ідентифікацію русинського населення у Східній Словаччині, що відбувалася в кінці 1980-х – на початку 1990-х років, була власне, дискусією про те, чи русини в Словаччині є частиною української національної спільноти або окремою національною індивідуальністю [261, с. 207]. Зауважимо, що коріння проблеми постало в політичній площині ще у міжвоєнний період в часи Чехословацької Республіки. За словами Л. Гараксіма, самоназву українець не вживали аж до кінця міжвоєнного періоду. І не тому, що її не знали, але тому, що не визнавали себе українцями і не хотіли бути ними означувані.

Зазначимо, що особливо після кодифікації русинської мови у Словаччині (27 січня 1995 р.) протягом другої половини 1990-х рр. – початку 2000-х рр. поживалися дослідження в обох країнах, які торкалися проблематики русинської мови [283] тощо, які сприяли утвердженню та визнанню її не лише в Словаччині, а й за її межами. Тут варто відзначити, що факт самотності та унікальності русинської та лемківської культур для світового культурного надбання є беззаперечним. Наприклад, розглядаючи русинську мову навіть як мікромову, дослідники говорять про поступове її зникнення. Про чітке майбутнє русинської громади у світі говорити важко, оскільки ще століття тому назад дослідники говорили про її зникнення [150].

Особливо слід відмітити ґрунтовну монографію з історії української національної меншини Словаччини, яку видали у 2011 році батько і син українського походження М. і О. Мушинки: «Національна меншість на порозі загибелі?...» [239]. Ними зазначено, що в сучасності у 95 відсотках досліджуваних сіл більшість жителів при офіційних переписах населення декларують словацьку національність [239, с. 611]. На думку дослідників, розділення однієї національної меншини на дві – послаблює кожну з них і веде до їх словакізації. Частковий вихід із несприятливої ситуації вони бачили в наведенні контактів між про-русинськими й про-українськими організаціями та їх більшій підтримці з боку держави. Інакше національній меншині, яка на території нинішньої Словаччини існувала багато століть, загрожує цілковите зникнення [239, с. 612]. Автори даної публікації вважають русинів і українців у Словаччині за одну національність і для її визначення вживають термін «русини–українці» [239, с. 7].

Принципова відмінність сучасних робіт істориків Словаччини від попередніх досліджень з українського питання полягає у більш широкому залученні нових джерел, насамперед з максимально відкритих для доступу вченим центральних архівів СР і Чеської Республіки (далі ЧР). У 1990-х–2000-х роках – основною джерельною базою для дослідження історії українців Словаччини в 1990-х рр. були фонди поточного архіву СРУ СР

(м. Пряшів), Словацького Національного Архіву, обласних (крайових) архівів. Формування і реалізація підходів центральних органів влади ЧСР та Словаччини, позиції різних політичних партій і їх представників у владних структурах з українського питання залишалися недостатньо вивченими проблемами. За останні роки вийшло декілька монографій з історії українців Словаччини, авторами яких є провідні словацькі науковці М. Гайдош і С. Конечний. Проте, виклад матеріалу охоплює 1945-й – 1960-й рр. [233].

Створення у 1978 р. Карпаторуського дослідного центру (США), видання монографій з русинської проблематики, історії українців Західної України, Східної Словаччини (до 1993 р. їх було опубліковано 35) та кварталника «Карпаторуський американець» (Carpatho-Rusyn American) служили організаційним вивершенням ідеї русинства за межами України і Словаччини; одночасно вони готували наукову громадськість Західної Європи і Америки до остаточного визнання мови і етносу як структурно не схожих, навіть генетично віддалених від українців. А відтак – необхідно всіяко було сприяти (з підключенням впливових політичних сил і громадських структур) визнанню й утвердженню русинів як етнічної окремішності. Ось чому зерна ідеї «відновлення русинської мови і етносу», що з кінця 80-х років ХХ ст. залунали на Закарпатті і на Пряшівщині, мали добре опрацьований ґрунт [4, арк. 2], [169, с. 126].

Ключову роль у відродженні русинського руху належить канадському вченому П. Магочі, який у своїй професійній науковій діяльності пройшов значну еволюцію, займаючись дослідженням історії Центральної та Східної Європи. Перші його карпатознавчі студії були об'єктивними, написаними на джерельному матеріалі. За словами О. Мишанича, дослідник ще у 1980-х рр. і гадки не мав про окремий «русинський народ», вважав, що закарпатські русини при сприятливих обставинах могли б стати росіянами, чехами чи мадярами. Та обставини склалися так, що вони стали українцями. Створений ним. науковий центр був покликаний займатися дослідженнями проблем, пов'язаних з карпатськими русинами. У 1980-х роках він почав розвивати

думку про те, що за певних сприятливих обставин із закарпатських українців можна утворити «четверту східнослов'янську націю» [144, с. 304].

Його авторству належать тритомник «Карпато-русинські студії: анотована бібліографія» («Carpatho-Rusyn Studies: an Annotated Bibliography»), а також «Наш народ: карпато-русини та їхні нащадки у Північній Америці» («Our People: Carpatho-Rusin sand Their Descendants in North America»), «Русини на Словеньску: Історичний перегляд», та багато інших. Ряд праць П. Магочі присвятив дослідженню історії русинів у Словаччині, зокрема «Русины на Словенську. Історичний перегляд», яка вийшла за фінансової підтримки МО СР і була ним схвалена 11 листопада 1994 р. ним як перше видання додаткового навчального тексту до вивчення русинської історії [274]. В ній виклад матеріалу починається від найдавніших часів до революції 1989 року включно [274, с. 57–63]. У вказаній роботі здійснений історичний перегляд є спробою зробити доступними знання про минуле і сучасне русинів як Словаччини, так і за її межами. У ній містяться й деякі факти з іншої праці, під назвою «Русини-українці у Чехословаччині: історичний огляд», що вийшла у Відні, в 1983 р., текст якої значно перероблений, заактуалізований і доповнений цілком новою частиною про революцію 1989 р. [274, с. 5]. Сюди можемо віднести також його працю «Народ нізвідки: ілюстрована Історія карпаторусинів», яка вийшла друком у 2006 році [275]. У 2007 р. вийшла друком монографія «Історія України» П. Магочія. У 2010 р. у співавторстві з І. Попом вийшла їхня спільна праця «Енциклопедія історії та культури карпатських русинів» [271].

Зокрема, говорячи про нову організацію СРУ ЧС, створену після розпуску КСУТу, автор задає запитання, кого вона повинна представляти – русинів, українців, русинів-українців, українців-русинів, або русинів і українців? Обрану назву з дефісом («русини-українці») підтримала інтелігенція і професори кафедри української мови і літератури Філософського факультету Пряшівського університету Павла Йозефа Шафарика у Пряшеві, які були пересвідчені, що русини є галузкою українців. Вказувалося, що

деякі з них, наприклад М. Мушинка, висловився, що прийняття назви русин було «кроком назад», проте їх потрібно було прийняти, щоб отримати підтримку від людей (українців, русинів), яких представляли [274, с. 58].

Визначним дослідником історії карпатських русинів є І. Поп. Повернувшись у 1992 р. на Закарпаття з Москви, він привіз ідеї політичного русинізму, які викликали чималий опір багатьох ужгородських фахівців та інших. У 2001 році ним була опублікована ґрунтовна праця «Энциклопедия Подкарпатской Руси» [279] (перевидана в 2006 р.). В свою чергу науковці продовжували дискусії щодо феномену русинства, його історії, сучасного розвитку та можливих перспектив, спираючись на об'єктивні факти, аналіз конкретної ситуації в регіоні.

В 2005 році в Празі у видавництві «Libri» вийшли дві книжки І.Попа чеською мовою, «Підкарпатська Русь» («Podkarpatská Rus») та «Історія Підкарпатської Русі в датах» («Dějiny Podkarpatské Rusi v datech») – книги енциклопедичного характеру. В його численних наукових працях розкрита широка історична панорама подій, що відбувались на Підкарпатській Русі в різні періоди її історії, подані наукові обґрунтування і об'єктивна оцінка політичним силам і головним діючим персонажам багатой історії підкарпаторусинського краю; досліджуються та розглядаються етнополітичні й етнокультурні проблеми русинів [281, с. 103–106]; історіографія їхньої історії і Підкарпатської Русі [280, с. 57–72].

Питання русинства знайшли своє відображення в працях С. Суляка з Молдови [284]. Зокрема в праці «Русины: прошлое, настоящее, будущее» автор зазначає, що румунські власті проводили політику розколу східнослов'янського населення з метою його посиленої асиміляції [284, с. 61]. Він згадує книгу Л. Кучми «Украина – не Россия», в якій відзначається, що «хоча Словакия никак не поддерживает русинское движение, оно все равно вносит диссонанс в украинско-словацкие отношения» [284, с. 68].

Єдиною в Російській Федерації (далі РФ) науковою установою, яка займається комплексним вивченням історії, культури, літератури і мов

зарубіжних слов'янських народів, в тому числі й Чехословаччини, СР, ЧР, є Інститут слов'янознавства Російської академії наук (ІСл РАН), що входить до складу Відділу історико-філологічних наук РАН. Інститут продовжує традиції російського слов'янознавства. У 2000-х роках Інститутом було видано ряд праць бібліографічного характеру. За період 1990-х років були опубліковані монографічні праці узагальнюючого змісту загалом по країнам Центральної і Південно-Східної Європи по тим чи іншим проблемним питанням їхньої новітньої історії (в т.ч. Чехословаччини, СР) [227], а також документальні видання. Ним видається спеціалізований журнал «Славяноведение».

Таким чином, основною проблемою українського питання в Словаччині кін. 1980-х-1990-х роках, на думку більшості дослідників, був штучний розкол національної меншини на українську і русинську. Тогочасна словацька і зарубіжна історіографія оперували фактом дезінтеграції українства в СР. Переважна більшість словацьких і зарубіжних вчених фіксувала існування українців і русинів як окремих етногруп, а саме двох відмінних національних меншин у Словаччині періоду 1990-х – поч. 2000-х років. Одночасно, частина істориків СР, прихильників «твердого» українства, заперечували провомірність «русинства», як штучного явища і тлумачили його, переважно, як надуманий політичний витвір. Відбувалося протистояння всередині етногрупи, яке, подекуди, гіперболізувалося. На думку словацьких дослідників українського походження, розділення однієї національної меншини на дві – послаблювало кожну з них і вело до їх словакізації.

У сучасній українській історичній науці одним з перших заклав основи вивчення українського питання в Чехословаччині, Чехії і Словаччині відомий український вчений С. Віднянський [146]. Ще в 1991р. на сторінках «Українського історичного журналу» ним, у співавторстві з І. Сюськом, була опублікована наукова розвідка «Русини – українці в Чехо-Словаччині: процес національного самоусвідомлення» [188], де вперше у вітчизняній історіографії були проаналізовані причини і сам процес розколу української громади в Словаччині, а

згодом опубліковано низку статей з питань історичного розвитку української національної меншини в даній країні [196; 191; 192; 193; 194; 195].

Питання етнічності, закордонного українства, міжетнічну інтеграцію, державну етнополітику України досліджують В.Трощинський, О.Майборода [162; 163; 164; 156; 208; 157]. З початку 2000-х років побачили світ історіографічні роботи щодо українського питання в Словаччині І.Вовканича, І.Сюська, В.Алмашія [197; 172]. Спеціально аналізувалося становище українців і русинів у СР та словаків – в Україні [177; 174; 34], [200; 214; 46]. Були також опубліковані дослідження стосовно українсько-словацьких міжетнічних зв'язків і взаємовпливів та двостороннього міждержавного співробітництва у сфері захисту прав національних меншин [171; 173; 182; 176].

Важливою подією у вивченні цієї проблематики варто вважати вихід у 2001 р. «Історії Центрально-Східної Європи», підготовленої провідними українськими вузівськими і академічними вченими під егідою Львівського національного університету ім. І. Франка, де міститься і стислий матеріал з минулого та сучасного Словаччини і Чехії [149]. Протягом 2000-х років вийшли друком ряд праць по історії Словаччини, переважно узагальнюючого характеру («Історія Словаччини. Навчальний посібник» (2006р.) М. Кріля [152]; «Історія Словаччини: Підручник для студентів словянських відділень філологічних факультетів» (2009р.) Ю. Юсип-Якимович [167]; «История Словакии: монография» (2013р.) Е. Пугача [159]), а також по історії країн Центрально-Східної Європи (далі ЦСЄ), в яких окреме місце належить історії Словаччини (навчальні посібники: «Історія Центрально-Східної Європи» (2008р.) [153], «Словянські країни на рубежі епох: трансформація суспільства наприкінці ХХ- на початку ХХІ ст.» (2008р.) [154], М. Кріля). Заслуговує також уваги перша книга видання Інституту історії України НАН України «Україна і Європа (1990–2000 рр.). Україна в міжнародних відносинах з країнами Центральної та ПСЄ. Анотована історична хроніка», яка була опублікована в 2001 році [211, с. 386]. У цьому виданні, з-поміж іншого,

детально викладено конкретно-історичний матеріал з перебігу процесу суспільно-політичних змін у Чехословаччині, ЧР і СР в 1989–2000 рр. та хронологію становлення і розвитку українсько-чеських і українсько-словацьких відносин новітнього часу [165], [211, с. 387].

Зазначимо, що науковим (та освітньо-виховним) центром досліджень уже на початку 1990-х років в західному регіоні України продовжував залишатись УЖДУ. На його базі, або за його активної підтримки (й участі його наукового потенціалу) проводяться наукові (в тому числі й міжнародні) та науково-практичні конференції. Вони присвячувалися тим чи іншим актуальним проблемам історичного минулого, дослідження історії соціально-економічного, культурного, освітнього, міжконфесійного, міжетнічного розвитку країн Центральної та ПСЄ; історії, культурі, традиціям, етнографії українських Карпат; питанням української мови на Закарпатті у минулому і сьогодні; державному регулюванні міжетнічних відносин в Закарпатті в 90-х рр. ХХ століття; проблемам української історіографії; різним ювілеям, пам'ятним датам, тобто носили суто тематичний характер.

Разом з тим проходили спільні міжнародні наукові дійства із залученням фахівців вищих навчальних закладів держав-сусідів України на західному кордоні . Їхня проблематика була різнобічна, пов'язана із спільною історією країн Карпатського регіону. На базі Ужгородського університету, з початку 1990-х років починає працювати Науково-дослідний інститут карпатознавства [209, с. 322–335].

У даному контексті 21–22 жовтня 2004 року пройшла чергова 4-а міжнародна наукова конференція «Українсько-словацькі взаємини в галузі мови, літератури, історії та культури» в Ужгороді. Під час її роботи обговорювалися актуальні проблеми культурного життя національних меншин України та Словаччини, вирішувалися питання, що лежали у гуманітарній площині, зокрема підготовка та видання словників і підручників, розвиток білінгвальних шкіл, методика викладання словацької та української мов в умовах інтерференції, вивчення українських діалектів у Словаччині та

словацьких – в Україні, висвітлення питань історії, міжетнічних та міждержавних взаємин українців та словаків. Матеріали конференції були надруковані у двох збірниках наукового видання *Studia Slovakistica*: у 4-му випуску вміщено доповіді з лінгвістики, а в 5-му – з літературознавства, історії та культури [166].

Одночасно із створенням юридичного факультету на початку 1990-х рр. в УжДУ починає формуватися ціла плеяда науковців-правників, які в доповнення до наукового підрозділу істориків вузу, починають займатися вивченням юридичної тематики не лише Українського законодавства, але роблять сміливі дослідження правових питань сусідніх з Україною держав, їхнього законодавства і, в першу чергу, колишньої Чехословаччини, а згодом Чехії і Словаччини як окремих держав (зокрема Ю. Бисаги [184, с. 119-128], В. Туряниці [217], В. Лемака). Також робиться порівняльний аналіз законодавства Центральноєвропейських держав, їхніх західних сусідів між собою. Цікавими, актуальними і корисними є порівняльні дослідження, аналіз законодавчої бази Української держави і сусідніх з нею країн, зокрема, конституційному захисту і гарантій в них прав національних меншин, в тому числі, і Словаччини. Отже, можемо стверджувати про формування (в 90-х роках XX століття) і виникнення (в 2000-х роках) цілої юридичної школи в Ужгородському національному університеті, яка стала відомою далеко за межами нашого краю.

Відзначимо, що історією українсько-словацького співробітництва в контексті міжнародних відносин, серед інших дослідників, займалися в 90-их роках XX ст. І. Гранчак, В. Приходько, авторів ряду наукових статей з даної проблематики. В них констатувалося, що таке співробітництво відповідало національним інтересам як України, так і СР [199, 211]. У 1999 р вийшла друком монографія В. Приходька «Нижня революція» в Чехословаччині та формування нової внутрішньої і зовнішньої політики країни» [158]. Одночасно В. Туряниця зробила порівняльний аналіз стану та шляхів розв'язання проблем реалізації конституційних прав і свобод українською

національною меншиною в Словаччині і словацькою в Україні [217, с.86-100]. Висвітленню українсько-словацьких взаємин в галузі історії, літератури та мови, був присвячений тематичний 17-й випуск наукового збірника Карпатики, підготовлений спільно кафедрою словацької філології та науково-дослідним інститутом карпатознавства УжНУ, який вийшов друком у 2002 році [168].

У 2003 р. в Інституті історії України НАН України Т.Сергієнко захистила кандидатську дисертацію на тему «Українсько-Словацькі відносини: формування системи міждержавного співробітництва (1990-ті роки)» [161]. Суттєво доповнює українську історіографію дисертаційна робота Н. Лазар «Політика Словацької Республіки щодо національних меншин: інституційно-правові та політичні аспекти», захищена в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича у 2006 році [155]. В ній дисертантка розглядає етнонаціональні процеси на території Словаччини у XX ст., сучасну етнонаціональну структуру словацького суспільства; політико-правові виміри етнонаціональної політики Словаччини, й, зокрема, особливості етнонаціональної політики в перші роки розбудови Словацької державності; законодавство Словаччини у сфері забезпечення прав національних меншин, діяльність інституцій державної влади СР у сфері регулювання міжетнічних взаємин, політичні репрезентації угорської, ромської меншини і лише декілька сторінок присвячено місцю українців та русинів у політичному просторі Словаччини. Однак, попри ґрунтовне опрацювання літератури по темі дослідження, дисертантка пише, що з 1995 р. інституційною проблематикою національних меншин займалася Рада національностей при уряді Словаччини [155, с. 12]. Тут Н. Лазар припустилася помилки, оскільки РУ з питань національностей, як дорадчий консультативний орган була створена і діяла ще з 1969 р. Вона не припиняла своєї роботи, змінювався лише її склад учасників.

У другій половині 2000-х років було захищено ряд дисертаційних досліджень з питань історії закордонних українців та русинів другої

половини ХХ ст. Зокрема, у 2009 році М. Васильченко була захищена кандидатська дисертація на тему «Громадсько-політична та культурно-освітня діяльність українців у Східній Словаччині (1945–1992 рр.)» [145]. В ній ґрунтовно проаналізовано стан наукової розробки теми та охарактеризовано джерельну базу дослідження, а також досліджено громадсько-політичне життя українського населення Східної Словаччини, його культурно-освітня діяльність, а також основні досягнення українців у сфері видавничої справи, проаналізовано формування українського радіомовлення за вказаний період. Основна увага приділена дослідженню періоду др. пол. 1940-х, 1950-х, 1960-х, 1970-х рр., у меншій мірі 1980-х – 1990-х рр. Однак, великий масив джерельного матеріалу 1980-х – 1990-х рр. нею не був задіяний у дослідженні. Використовуються, в основному, вже опубліковані документи. Нею було опубліковано низку статей з означуваної теми [203].

У 2015 році на базі Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича Н. Кічерою була захищена дисертація на тему «Русини в етнополітиці країн Центральної та ПСЄ, в якій проаналізовано теоретико-методологічні засади аналізу політичної суб'єктності етнічних спільнот у країнах Центральної та ПСЄ, й, зокрема, методологію дослідження статусу русинів у постсоціалістичних країнах Європи, дано аналіз джерельної бази дисертаційної роботи [150, с. 6–8]. У розділі Соціально-політичні та культурні передумови формування русинства у країнах Центральної та Південно-Східної Європи» розглянуто особливості розвитку русинства в Словаччині [150, с. 8], а також нормативно-правову базу етнополітики країн Центральної та ПСЄ, в контексті чого проаналізовано, зокрема, основні національні нормативно-правові акти, що стосуються прав меншин в СР, а також галузеві закони, дотичні до даної сфери [150, с. 10]. В розділі «Русинська спільнота як суб'єкт сучасної етнополітики у країнах Центральної та Південно-Східної Європи» з'ясовано рівень та можливості впливу русинської громади на етнополітику досліджуваних країн, зокрема Словаччини, України та ін. й реакцію русинів на проваджувану етнополітику в

країнах проживання. В окремому підрозділі «Русини та русини-українці в політичному процесі Словацької Республіки» з'ясовано, що русини СР активно демонструють свою етнічну самобутність, зберігаючи власні культурні традиції, звичаї, посередництвом різноманітних фестивалів, ряду інших культурницьких заходів. Зазначається, що однією з важливих основ для збереження не лише русинської, але й української ідентичності у Словаччині залишається церква. Окрім того, русини спромоглися кодифікувати мову, використовуючи її в освітньому та культурному процесі [150, с. 11]. Дослідниця відзначає, що русинська проблематика у Словаччині має, насамперед, характер протистояння між про-українськи налаштованою інтелігенцією та інтелігенцією про-русинської орієнтації [150, с. 12]. У 2020 році А. Ключковичем була захищена докторська дисертація «Еволюція моделі суспільно-політичного розвитку в Словацькій Республіці» [151].

Показовою, на наш погляд, є стаття М. Зана «Національні меншини Словацької Республіки як суб'єкти політики» [201], в якій автор аналізує проблематику національних меншин СР як суб'єктів політики. Зокрема, ним висвітлено етнонаціональну структуру населення, базові засади конституційно-правового статусу національних меншин та етнополітичного менеджменту держави. Акцентується увага на проблематиці політичного та громадського представництва найбільш чисельних меншин – угорців і ромів. Цінним для нашого дослідження є те, що тут коротко відзначено про суспільні (реідентифікація) та політичні (етнонаціональна політика) чинники сегментації української меншини Словаччини [201, с. 124–125].

В нашому огляді літератури, слід згадати статтю П. Леньо «Русини-українці як об'єкт словацького етнополітичного менеджменту». Окрім загальної стандартної статистики перепису населення 1991 р. і 2001 р. з відповідним відсотком нацменшин у його складі, короткої характеристики етнічних процесів в регіоні, автор вказує, що насправді ситуація суттєво відрізняється від представленої статистикою, оскільки багато хто задекларували себе представниками словацької національності, і, фактично,

кожен четвертий громадянин країни не є словаком за походженням [78, с. 54]. Також відмічається, що державні інтереси СР не передбачали потурання зростанню націоналістичних вимог етнічних меншин країни, для чого влада використовувала низку асиміляційних інструментів [78, с. 55], в тому числі й до русинів та українців. Окрім стандартних засобів асиміляції, автор наводить ще декілька, які стосувалися русинів і українців. Це, зокрема, спотворення позитивного іміджу українців, що тривало впродовж 1990-х рр. і творення четвертого східнослов'янського народу «русинів» [78, с. 56].

Системі захисту гарантій прав національних меншин у Словаччині впродовж 1990-х – поч. 2000-х рр. присвятив ряд робіт Ю. Копинець [206, с. 211–222]. Питання сегментації української меншини у країнах ЦСЄ в кінці ХХ ст. (в тому числі й Словаччини) досліджувала А. Клайзнер (запропонувала інструменти мінімалізації цього процесу) [205]. Політичний розвиток Словаччини в 90-х рр. ХХ ст. аналізував у своїх працях В. Шумило [219]. Громадсько-культурний, освітній розвиток української національної меншини Словаччини в кінці 80-х – середині 90-х рр. ХХ ст., українсько-словацьке співробітництво у сфері захисту прав національних меншин СР в 1990-х рр. досліджував В.Алмашій [180; 181; 183; 179; 182; 173; 174; 176].

Грунтовними є дослідження чисельності та етнічної території русинів-українців Словаччини у контексті самовизначення національної меншини (корінного народу) київського дослідника О. Курінного [207], який у своїх працях наводить специфічні риси денаціоналізації українців Східної Словаччини [207, с. 490–495], дані чисельності і розселення русинів/українців Словаччини за офіційними даними переписів населення від 1991, 2001 і 2011 рр. [207, с. 495–500]; дає загальну кількість «руських» православних і греко-католиків за офіційними даними 1991–2011 рр. [207, с. 500–502], а також оцінює чисельність і відсоток осіб русько-українського походження у населенні держав та окремих адміністративних одиниць; територію і межі їх проживання тощо. У своїх дослідженнях він займається картографуванням ареалу поширення (проживання) українців та осіб

східнослов'янського походження на території Східної Словаччини (як корінного народу) до початку ХХІ ст.

У своїх працях дослідник намагається довести, що «примордіальна» чисельність осіб русько-українського походження у Словаччині і нині проживає у її східній рівнинній частині поблизу Михайлівців, Собранців і Требішова. Значна частина цього східнослов'янського населення (150-200 тис.) ще й змінила релігійну ідентичність у 1930-1980-х рр. (особливо у рівнинній частині, але також в окрузі Снина). Він також відмічає, що словакізація русинів-українців була природною, ненасильницькою та добровільною, зумовленою переважно об'єктивними чинниками історичного, етномовного та суспільно-політичного характеру [207, с. 490 – 491].

Однак вже з першої третини ХХ ст. і понині в рамках як української, так і російської етнографії й історичної науки загалом – регіон Східної Словаччини (на противагу Пряшівщині) послідовно було піддано забуттю [207, с. 494]. Інтерес до Пряшівщини, як і до усієї Східної Словаччини, відновлюється лише у 2000-х роках.

Питаннями русинства займалися відомі науковці України: Л. Белей, С. Віднянський, О. Майборода, О. Мишанич, М. Тиводар, В. Троцинський, П. Чучка, які доводили, що автохтонне населення історичного Закарпаття, а також Східної Словаччини у мовному, етнографічному та культурно-історичному аспектах є органічною частиною українського етнокультурного простору.

Впродовж 1990-х – 2000-х рр. ряд авторів робили спроби писати про русинську мову, правила правопису, проблеми її кодифікації, видавати словники русинської мови тощо. У цьому контексті, в 2015 році вийшов друком «Русинсько-слов'янський лексикон» М. Алмашія. В даній монографії русинська мова характеризується широкоаспектно (фонетична система), даються особливості русинського правопису, етапи розвитку писемної (літературної) мови, проблеми кодифікації теперішньої русинської літературної мови. Даний підхід дозволяє загострити свою увагу на

специфіці кожної слов'янської мови, на родинну близькість (і далекість) однієї мови від іншої [141, с. 2]. У розділі «Русинський язык – язык карпаторусинського народа и його місто у родині славянських языків» дається опис русинської мови у контексті порівняльно-історичного методу у вивченні слов'янських мов [141, с. 15–21], а також подаються етапи розвитку русинської літературної мови [141, с. 46–60]. Окремо дослідник виділяє кодифікацію русинської мови в Словаччині та її проблеми [141, с. 60–64]. Друга частина лексикону присвячена власне русинсько-слов'янській лексикографії [141, с. 65–660]. Тут дається порівняльний аналіз русинської літературної мови по відношенню до білоруської, російської, української; польської, словацької, чеської; болгарської, сербської, словенської, македонської мов.

Певний інтерес представляє єдиний в своєму роді унікальний бібліографічний показник русинськомовної друкованої літератури у всіх державах, де проживають русини, Л. Ільченко («Бібліографія русинськоязычных выдань: 1989–2004») [148]. Це перша спроба систематизувати всі русинськомовні публікації, що з'явилися у друці з 1989 року. Найбільша питома вага русинських видань припадає на Словаччину (89 одиниць), за нею – Україна (76), Польща (50), Угорщина (23).

На особливу увагу заслуговує ґрунтовна монографія І. Буркута «Русинство: минуле і сучасність», яка присвячена актуальній проблемі етнонаціональних відносин в Україні (й зокрема на Закарпатті) [144, с. 166–175]. Автор досліджує історію етноніма русин [144, с. 23–27, 68–132, 175–186] і його поступову заміну новою самоназвою – українець. Основна увага дослідника приділена особливостям боротьби різних етнонаціональних орієнтацій серед корінного східнослов'янського населення Галичини, Буковини і Закарпаття у XIX–XX ст. [144, с. 156–166], а також становленню політичного русинства у наш час. У дослідженні чітко розмежовується плідна робота активістів русинських організацій Закарпаття зі збереження великих духовних скарбів автохтонного населення краю й діяльність

заполітизованих структур, які ставили вимогу незалежності «Республіки Підкарпатська Русь». Багато місця в монографії відведено висвітленню історії формування та сучасному становищу русинських громад у зарубіжних європейських державах, зокрема й Словаччині [144, с. 245–260]. Подається історія створення русинських організацій та координація їх діяльності [144, с. 304–318].

Питанням становища русинських меншин в країнах ЦСЄ присвятила свої дослідження Н. Гичка (Кічера), яка ряд своїх праць присвятила русинству в СР [198] й, зокрема, етноідентифікаційним моделям напрямків русинства в історичній ретроспективі у вказаній державі [204], а також деструктивному потенціалу русинського руху в Україні та його впливу за межами держави, русинському питанню загалом, та політичному русинству в українській етнополітиці зокрема.

У листопаді 2017 року відбулася презентація книги Л. Белея «Русинський» сепаратизм: націєтворення «*in vitro*», в якій розповідається про витоки русинства, його ідеологів, окреслені технологічні прийоми, на яких воно тримається. Він зауважує, що русинів та українців не слід розмежовувати. Для цього вживається слово «неорусин». Автор доволі категоричний у своїх судженнях і пропонує заборонити використовувати термін «русин», «русинський», «руська мова», «русинська мова» у значеннях «не українець» чи «не український». У дослідженні описано особливості «русинських» рухів України, Словаччини, Румунії, Польщі, Сербії, США та Канади. Подається детальний аналіз генетики, особливостей функціонування та механізмів русинського руху, відслідковуються його історичні зв'язки, аналізується соціокультурний контекст [143].

Протягом останніх років вийшло друком низка праць, які, якщо не безпосередньо, то опосередковано торкалися вказаної проблематики. Зокрема, у 2012 р. НДІ політичної регіоналістики Ужгородського національного університету у серії «*Studia Regionalistica*» (шосте видання) була опублікована монографія Т. Сергієнка «Українсько-словацькі відносини і формування системи

міждержавного співробітництва 90-ті роки XX – початок XXI століть» [160], в частині четвертій якої розглядаються українсько-словацькі зв'язки і взаємовпливи у гуманітарній і духовно-культурній сферах [160, с.113-136], також розглядаються питання освіти, науки, культури, проблеми гарантії прав, національних меншин. В монографії висвітлюється частково діяльність Міжурядової українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури.

6–7 листопада 2014 р. у Конгресовому центрі Словацької Академії наук (далі САН) у Старій Леспі (Високі Татри) відбулася міжнародна наукова конференція «Методологічні й концептуальні питання дослідження історії русинів та українців у Центрально-східній Європі» й засідання комісії істориків України та Словаччини (невдовзі, 20 листопада 2014р. у Києві відбулася всеукраїнська наукова конференція з проблематики національного питання в Україні [185]). Зокрема, С. Віднянський у своєму вступному слові звернув увагу учасників конференції на те, що етнологічна наука, і не лише в Україні, визнає русинів Закарпаття субетнічною групою українського народу (як лемків, бойків, гуцулів). Немає також наукових підстав для виокремлення «русинської мови» та її численних локальних особливостей (говірок). С. Віднянський у доповіді «Актуалізація «русинського питання» в Закарпатті у контексті Криму і війни на Сході України» зупинився на причинах і факторах відродження у Закарпатті на початку 1990-х рр. русинського руху, який спочатку презентував себе як культурний феномен етнічної ідентичності, але дуже скоро в ньому виокремилася політична складова, привнесена ззовні. У 2016 році вийшла друком стаття С. Віднянського, в якій розглядалися зовнішні та внутрішні чинники виникнення на початку 90-х років XX ст. т.зв. русинського питання на Закарпатті, сутнісна характеристика новітнього русинства, його еволюція, конкретні прояви й виклики сьогодення [С.В.2]. Автор відзначає, що українська інтелігенція Пряшівщини тепер вживає визначення «русини-українці» для підкреслення належності закарпатської гілки до всього українського народу. Тому, зазначає вчений, виокремлювати

«русинів» як окрему націю немає наукових підстав [187, с.9]. Невдовзі вийшли публікації, присвячені русинській тематиці в Карпатському регіоні [186; 190]. У кінці 2020р. була опублікована наступна стаття С.Віднянського присвячена русинському питанню, в якій підтверджуються раніше висловлені твердження [189]. Ним були опубліковані також праці, присвячені українцям Чехословаччини, проте більш ранішого періоду [195; 194; 193].

Таким чином, в сучасній українській історіографії приділялася недостатня увага вивченню становища української меншини в Словаччині періоду кінця 1980-х – перш. пол. 1990-х років. Лише в кінці 1990-2000-х роках здійснювалися розвідки та публікації, присвячені дослідженню історичного минулого, історії соціально-економічного, культурного, освітнього, міжконфесійного, міжетнічного розвитку українців в контексті досліджень історії країн Центральної та ПСЄ з означуваного періоду.

Разом з тим, рівень вивчення проблем сучасного становища української меншини у вітчизняній історіографії залишається недостатнім. Значним чином це зумовлено тим, що дослідниками неповним чином опрацьована джерельна база проблематики. Недоступними для більшості з них залишаються матеріали поточних архівів центральних міністерств і відомств України та СР.

Але вказані оглядові і фактографічні публікації українських істориків, навіть в силу загально регіональної спрямованості підходу до дослідження і викладу матеріалу, не розкривали повністю закономірності та особливості суспільно-політичних перетворень 1989-1990-х рр. у СР. Конкретно-історичні роботи нового характеру з питань історії постсоціалістичної трансформації етнонаціональної політики та інших важливих питань в Словаччині можуть бути підготовлені лише на базі суттєвого розширення джерельної бази вивчення складного і цілісного комплексу процесів суспільних змін, які відбулися у цій країні після 1989 р.

Аналіз стану наукової розробки досліджуваного питання дає підстави

констатувати, що у сучасній українській історіографії не існує спеціальних історичних праць за темою дослідження, в усій повноті вона залишається неохопленою дослідницькою увагою. Існуючий історіографічний доробок з окремих її аспектів відзначається нерівномірністю тематичного і хронологічного охоплення. За наявності фактів з політичної історії українців Східної Словаччини і вибіркового дослідження ряду вчених, відчутно бракує як узагальнюючих, так і конкретно-тематичних розвідок з історії громадської, культурної та науково-освітньої діяльності українців. У той час, коли перші повоєнні роки в значній мірі широко представлені в історіографії, подальші десятиліття (особливо 1980-і, 1990-і й наступні роки) потребують більшої дослідницької уваги.

1.2. Джерельна база та методологічні засади дослідження

При написанні дисертаційного дослідження ми опиралися на опиралися на широке коло джерел.

Залежно від ступеня відображення історичної інформації, за типолого-видовою класифікаційною схемою, вони поділяються на документальні та наративні. Для написання дисертаційної роботи в найбільш повній, можливій та доступній мірі були використані документи органів державної влади, міністерств Словаччини й України, дипломатичних установ, національно-культурних товариств, тощо. Також були задіяні періодичні видання українців Словаччини (часописи «Дукля», «Нове життя», «Дружно вперед»), ювілейні збірники та, меншою мірою, спогади словацьких українців.

Зокрема використано документи поточних (внутрішніх) архівів Уряду СР, МЗС СР, МК СР, СРУ СР; Управління (Відділу) державного архіву МЗС України, Поточного архіву Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва Державного комітету України з питань національностей та релігій, Поточного архіву відділу в справах національностей Закарпатської ОДА, Поточного архіву відділу зовнішніх зв'язків ДВНЗ УжНУ та ряд інших.

Проте найбільш повною мірою наявна договірна база між Україною і

СР з часу становлення України як самостійної незалежної держави зосереджена у фонді № 2 ГДА МЗС України – «Двосторонні договори і угоди». Тут, в основному, міститься матеріал щодо розвитку українсько-словацьких зв'язків, але наявні і важливі документи з характеристикою політичного та соціально-економічного розвитку СР в 1989–1990-х рр. Зокрема, у доступних для дослідників фондах ГДА МЗС України найбільшим чином представлені матеріали з формування договірної бази міждержавних українсько-словацьких та ін. відносин, починаючи з неофіційних і неформальних контактів 1989–1991 рр. та підготовки в 1992 р. визнання Україною, першою з-поміж держав світу, незалежності СР з 1 січня 1993 р. та підписання генеральних договорів між Україною та СР про співробітництво і дружні відносини [119], [235, с. 387].

Також конкретний фактичний матеріал щодо розвитку міжнародної двосторонньої співпраці міститься у документосховищах господарських, громадсько-політичних і громадських організацій та об'єднань, культурно-національних товариств, а також низки інших суб'єктів – безпосередніх учасників українсько-словацького співробітництва. Слід, однак, зазначити, що значна частина документів, які стосуються двосторонніх відносин між Україною та СР (в переважній більшості), сконцентровані у фондах ГДА МЗС України. Варто зазначити, що в ньому найбільш повно представлена міжнародно-правова та договірна база українсько-словацького співробітництва. Кожен двосторонній документ тут виділено в окрему справу. Цікавим є те, що комплектація міжнародно-правових актів у архівних фондах МЗС України здійснюється у вигляді своєрідних пакетів документальних матеріалів різної міжнародно-правової і дипломатичної ваги – щоб дати більш цілісну картину укладення і набуття чинності для кожного конкретного документу.

Проте, в цілому, документальні матеріали, які зберігаються в ГДА МЗС України, дають найбільш повну картину становлення, розширення і вдосконалення міжнародно-правової, договірної бази українсько-словацького

співробітництва в 1990-ті роки. У системі міжнародних стосунків української держави, в тому числі зі Словаччиною, МЗС України та його архівне управління (ГДА МЗС України) виконували роль своєрідного депозитарію всіх міжнародно-правових актів, які стосувалися зовнішніх відносин. Тому цілком вірно можна відзначити, що тут знаходиться головне і цілісне зібрання основних документів із питань українсько-словацького співробітництва. Основна маса їх зосереджена у Фонді № 2 – «Двосторонні договори і угоди». Але, разом із тим, не можна вважати й те, що наявні в ГДА МЗС України договори, угоди, протоколи, меморандуми, заяви, конвенції тощо є абсолютно вичерпним зібранням двосторонніх документів. Наприклад, у МЗС України не зберігаються і навіть не завжди реєструвалися в 90-ті роки ХХ ст. угоди про співробітництво між окремими регіонами України і Словаччини. Тим більше, тут немає і не може бути великої маси договірних документів про безпосередню співпрацю конкретних господарських суб'єктів українсько-словацького співробітництва за минуле десятиріччя. Проте тут зосереджена вся наявна договірна база між Україною і СР з часу становлення України як самостійної незалежної держави.

Насамперед варто згадати також про домовленості, спільні комюніке, заяви, протоколи робочих зустрічей тощо між керівництвом України і Словаччини, на самому початку зародження нової ери в дипломатичних відносинах, починаючи з 1991 року. А саме: Спільне комюніке Голови Ради Міністрів Української РСР і Голови Уряду Словацької Республіки від 15 березня 1991 р.; Спільне комюніке про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Чеською і Словацькою Федеративною Республікою (30 січня 1992 року); Протокол про обмін ратифікаційними документами до Договору про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та Словацькою Республікою; Спільна заява Прем'єр-міністра України Євгена Марчука і Голови Уряду Словацької Республіки Владіміра Мечіара, здійснена 15 червня 1995 року у м. Києві; Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та

Словацькою Республікою від 29 червня 1993 року [119, арк. 1–15] тощо.

Окремо слід згадати наступну важливу ланку українсько-словацьких міждержавних домовленостей, що стосувалися договірної бази з питань транскордонного співробітництва, а також українсько-словацького кордону (див. наприклад, «Коммюнике по переговорам между делегациями Украины и Словацкой Республики в связи с напряженной ситуацией, сложившейся на границе между нашими государствами» (від 7 липня 1993 р.). «Договір між Україною та Словацькою Республікою про режим українсько-словацького державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних питань» (підписаний у м. Братиславі 14 жовтня, 1993 р.), якому, загалом, було присвячено 9 підписаних документів станом на першу половину 1990-х років. Досить насиченою була договірна база, підписана між міністерствами і відомствами України та Словаччини, що стосувалася співробітництва у різних галузях. Наприклад, «Протокол про консультації між Міністерством закордонних справ України і Міністерством закордонних справ Словацької Республіки (20 червня 1993 р.)». Варто згадати, що ще 23 січня 1996 року у м. Штрбське Плесо був підписаний «Договір між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством культури Словацької Республіки про співробітництво в галузі культури», а також узгоджений «План співробітництва на 1996–1998 рр.» [118, арк. 1–3]. Що стосується освіти, то 3 вересня 1999 року в Києві була підписана «Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про взаємне визнання рівноцінності документів про освіту», виданих в Україні та СР [121, арк. 1–4].

Підсумовуючи, варто зазначити, що між Україною і СР з часу становлення їх як незалежних держав було підписано більше сотні різних домовленостей, угод, протоколів. Однак із вступом Словаччини до ЄС для неї постало завдання привести всю договірну базу з іншими країнами до вимог Європейської співдружності. Таким чином, після відповідної роботи, залишилося трохи більше шестидесяти одиниць відповідних документів. Як бачимо з вищенаведеного матеріалу, в ГДА МЗС України зберігаються

головні міжурядові та міжвідомчі документи про налагодження українсько-словацького політичного, економічного, науково-технічного, освітнього, культурного та іншого співробітництва впродовж 1990-х років.

Значний масив офіційних документів, покладений в основу дослідження, автором було знайдено і використано з фондів державних архівів, архівних установ (в тому числі і поточних (внутрішніх)) Уряду СР, міністерств, відомств України та Словаччини. Зокрема, ґрунтовний джерельний матеріал про роботу РУ Словацької Соціалістичної Республіки (далі ССР) з питань національностей, в тому числі й РУ СР з питань національностей, знаходиться в поточному (внутрішньому) архіві Уряду СР в місті Братислава. Детальніше про її роботу в 1989 – першій половині 1990-х років можна ознайомитися безпосередньо з документів засідань Ради, які знаходяться в архіві Уряду СР [104; 105; 107; 109; 111; 112; 114; 115], Поточному (внутрішньому) архіві Секції прав людини і меншин [108; 110] (Відділу прав людини і меншин) Уряду СР (матеріали засідань РУ ССР для національностей [106; 113; 116]).

Одночасно цікаві матеріали про вживання і використання мов національних меншин у СР в 1990-х роках знаходимо в Поточному (внутрішньому) архіві Секції прав людини і меншин Уряду СР, зокрема, в матеріалах засідання РУ СР з питань національностей від 21 листопада 1996 року, у папці: «Засідання Ради Уряду СР з питань національностей від 21 листопада 1996 року» [110].

Зокрема в урядовому документі «Аналіз стану законодавчих рамок використання мов представників меншин і рекомендації оптимального їх вирішення» (далі лише «Аналіз»), який був представлений на розгляд РУ СР з питань національностей, засідання якої відбулося 21 листопада 1996 року, вміщував комплекс документів з даної галузі, які прояснювали ситуацію з юридично-правового захисту національних меншин [110].

Серед українських архівних джерел особливий інтерес представляють неопубліковані матеріали і документи з фондів ГДА МЗС України та поточних архівів інших міністерств і відомств України [53; 54; 1; 2; 3; 8; 12; 13]. У

цьому зв'язку особливо заслуговують уваги опрацьовані дисертантом документи з фондів ГДА МЗС України періоду 1990-х років. Систематизація документального матеріалу в архіві зовнішньополітичного відомства України здійснюється в основному за хронологічним принципом. Групування документів у ньому ведеться також і за характером та рівнями співробітництва. Наприклад, окремим підрозділом виділяються договори і угоди між міністерствами двох країн.

Українське питання в Словаччині у фондах даного архіву характеризують наступні основні групи матеріалів:

1. Матеріали загального характеру: договори, угоди, протоколи (договірна база) між Міністерствами і відомствами України і СР щодо співробітництва у різних галузях та Урядом (Кабінетом Міністрів (далі КМ)) України і Урядом СР про співробітництво і взаємодопомогу (з-поміж них: освіта, культура, туризм, соціальне забезпечення, взаємне визнання рівноцінності документів про освіту; науково-технічне, економічне, виробниче, транскордонне співробітництво тощо).

2. Аналітичні матеріали: огляди преси та інші інформаційні матеріали..., питання культурних зв'язків з закордоном, релігійні питання; питання освіти; питання українців за межами України, етнічних українців за кордоном; наукове співробітництво; листування, пов'язане з діяльністю українських товариств дружби та культурних зв'язків з зарубіжними країнами; національні меншини; розповсюдження і вивчення української мови за кордоном; питання літератури, видання друкованих видань; фестивалі та спеціальні конкурси; виставки образотворчого мистецтва тощо.

3. Записи бесід, щоденники послів і постійних представників України; записи бесід, щоденники міністра; звіти про діяльність МЗС України; перебування міністрів закордонних справ за кордоном, іноземних урядових делегацій в Україні; довідки по країнах тощо.

Питання українства в Словаччині можна дослідити за документами Основного фонду (Фонд 1) ГДА МЗС України., які зберігаються в таких

справах: «Релігійні питання»; «Українці за межами України», Т.1 [40]; «Питання освіти»; «Питання культури»; «Питання культурних зв'язків з закордоном» (загальне), Т.1 [39]; «Угоди з питань культурного співробітництва та їх виконання»; «Національні меншини»; «Питання літератури. Видання друкованих видань» тощо.

Проте, у більш повному обсязі використано документи наступних справ Фонду 1 ГДА МЗС України: Українці за межами України (1994р.) [27; 26; 22; 23; 30; 33]; Національні меншини (1994р.) [33]; Питання культурних зв'язків з закордоном Т.1 (1994) [35]; Українці за межами України, Т.1 (1996р.) [29, 28]; Питання національних меншин (загальне). Т.1 (1996р.) [18; 32]; Питання культурних зв'язків з за кордоном (загальне) (1997р.) [25; 19; 31]; Питання національних меншин (загальне). Т.1 (1999р.) [24]; Питання національних меншин (загальне). Т.2 (1999р.) [36; 38]; Двосторонні договори і угоди (Ф.2 [37; 20]).

Важливим у контексті дослідження еволюції сучасного українства в Словаччині є зміст папки «Українці за межами України» [40], в якій нами виявлена інформація від 26 березня 1993 року про роботу Посольства України в СР (в той час розміщувалося в м. Прага), пов'язана із захистом інтересів української громади в даній країні [41]. Тут зберігаються звіти посла України в ЧР і СР Р. Лубківського про його зустріч із Президентом СР М. Ковачем, а також матеріали щодо ситуації навколо Союзу русинів-українців Словаччини (додаток на п'яти аркушах [21, арк. 1-5]), [41, арк. 23].

У першому томі вказаної справи «Українці за межами України» [40] містяться також інші важливі для вивчення українського питання в Словаччині документи: «Запис бесіди з міністром культури Словаччини Д. Слободніком»; «Лист-звернення українських письменників Словаччини до Верховної Ради України і Спілки письменників України»; «Листи посла Р. Лубківського Міністрові культури Словаччини»; «Відповідь Міністра культури»; «Листи до Міністра культури від керівника секції українських видань І. Яцканина і відповіді Міністра»; «Видавничий план «Русинської

оброди» на 1993р.», де анотується публікація П. Магочі; «Лист працівників Музею української культури у Свиднику до Президента Словаччини М. Ковача з петицією»; «Лист керівників русинсько-українських громадських організацій Прем'єр-міністрові Словаччини В. Мечіару»; «Блок газетних публікацій з провокаційними заявами щодо України й українців», [41, арк. 23], [21, арк. 1–5].

Та додаткову інформацію про життя української громади в Словаччині, їхньої культури, освіти, видавничої діяльності, зв'язків з закордоном, релігійних питань, діяльності організацій СРУ СР та РО, Міжурядових комісій із проблемних питань становища та співробітництва в двосторонніх взаєминах (культурне, освітнє, наукове) тощо ми можемо знайти у Справах постійного зберігання (документи основної діяльності) першого фонду за наступні роки. Зокрема за 1995 рік ознайомилися з наступними матеріалами Управління культурного та гуманітарного співробітництва, такими як: «Питання культурних зв'язків з закордоном (загальне)»; «Угоди з питань культурного співробітництва та їх виконання». Тут можна відзначити, що у вказаних документах (зокрема, в узагальнюючих) міститься інформація й за попередні роки.

У зв'язку з вищевикладеним матеріалом необхідно підкреслити, що комплексне наукове дослідження еволюції української етноспільноти в СР на перехідному етапі системної суспільної постсоціалістичної трансформації 1990-х – початку 2000-х років неможливе без залучення широкого кола традиційних і принципово нових джерел. Тому особливого значення набувають нові неопубліковані документи і матеріали зі словацьких і українських архівів із досліджуваного питання, зокрема ті, які містяться в ГДА МЗС України. Значна частина з них виявлена дисертантом у ході роботи в фондах українського дипломатичного архіву і вперше вводиться до наукового обігу. Безумовно, ці матеріали необхідно критично проаналізувати, узагальнити, а також – з метою більш повного висвітлення українського питання в сучасній Словаччині – доцільно доповнити найбільш вагомими групами документів із словацьких

архівів, опрацьованих автором в ході роботи в Дипломатичному архіві МЗС СР (м. Братислава) [100; 101; 102], поточному архіві Уряду СР (м. Братислава), Словацькому Національному Архіві (м. Братислава) [106], поточному архіві СРУ СР (м. Пряшів) та парламентському архіві – Канцелярії Національної Ради СР (м. Братислава) тощо.

Не менш вагомий матеріал про двостороннє культурне співробітництво між Україною і СР знаходиться також у поточному архіві МК України та внутрішніх архівах його відділів: Відділу культури етносів України та української діаспори МК і Відділу взаємодії з міжнародними організаціями, забезпечення культурних програм та європейського співробітництва МК України (м. Київ), Державному Комітеті України з питань національностей та релігій і його поточному архіві Відділу Європейської інтеграції та міжнародного співробітництва [43; 44; 45; 46; 47] тощо.

Перераховані вище джерела вивчення суспільно-політичних перетворень, становища в середовищі етнічних (національних) меншин тощо у СР періоду 1989–1990-х рр. можна доповнити й іншими, в т. ч. породженими технологічно-інформаційним прогресом. Зокрема принципово нову групу важливих документальних джерел із сучасної історії країни складають матеріали, доступ до яких відкритий через мережу Інтернет. Крім офіційних документів урядів, міністерств і відомств, громадських та інших організацій СР, які мають спеціальні окремі сайти в мережі Інтернет, особливої уваги вартий проект, реалізований в Словаччині, із переведення всього архіву парламенту на електронні носії інформації (який, до речі, був започаткований і реалізований у Чехії, з переведенням цілого архіву чеського парламенту на електронні носії інформації. Групування і класифікація архівного матеріалу дозволяє ознайомлюватися з протоколами та рішеннями вищих чехословацьких, словацьких законодавчих органів від другої половини XIX ст. до початку XXI століття, тобто до сучасності. Відмітимо, що даний проект електронізації архіву був унікальний серед країн Центрально-Східної Європи [211, с. 389].

Дані щодо розвитку співробітництва української та словацької громадськості в 1990-х роках містяться в документах архівів громадських організацій і об'єднань України. Матеріали з історії українсько-словацьких міжрегіональних, транскордонних, партнерських зв'язків, культурного, наукового, освітнього співробітництва тощо зберігаються у фондах обласних державних архівів (наприклад Державний архів Закарпатської області) і поточних архівах регіональних і місцевих органів влади України (зокрема, поточного архіву відділу у справах національностей Закарпатської ОДА [48; 49; 50; 51; 52]) і СР.

При аналізі діяльності СРУ СР було використано заяви, звернення [88], меморандуми, постанови [70; 71; 74] українськомовного населення регіону; статутні документи Культурної спілки українських трудящих, СРУ ЧС, згодом СРУ СР, стенограми з'їздів [58; 64; 67; 68; 69; 87; 94], конференцій, комісій [59; 61; 62; 63; 66], протоколи засідань Пленумів, Президії Ради [57; 75; 76; 77; 78; 79; 80; 81; 82; 83; 84], Ради [85; 86; 95], зборів КСУТ, СРУ ЧС, СРУ СР, поточна документація [97], листування з компетентними державними органами центральної влади [89; 91; 90; 92], тощо [55; 56; 60; 65; 72; 73; 93; 96], що зберігаються в поточному архіві СРУ СР. Були використані також матеріали поточного архіву громадської організації «Світовий конгрес русинів» при аналізі роботи організацій РО і «Світовий конгрес русинів» [98; 99]. Значна частина з цих джерел залишається до цього часу ще не введеною до наукового обігу.

Вищевказані джерела доповнює ряд документів, присвячених аналізу стану освіти в школах, розташованих на території застосування/використання різних мов меншин [103; 110], а також матеріали архівних установ в Україні, зокрема ГДА МЗС України [34; 36; 38], Поточного архіву Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва Державного комітету України з питань національностей та релігій [47; 1; 3; 4; 6; 7; 14; 17]; Словаччини: Поточного архіву СРУ СР [65].

Важливе значення також мало використання в роботі як окремих опублікованих збірників документів, так і публікації поодиноких

документальних матеріалів на сторінках періодичних та неперіодичних видань. Зокрема у додатках до газети «Нове життя» (та й в самій газеті), також публікувалися статuti КСУТ, СРУ ЧС, СРУ СР, матеріали конференцій КСУТ, з'їздів СРУ СР, меморандуми цих організацій, заяви та звернення українських організацій краю, тощо. «Наукові записки», що видавав МУК у Свиднику [226; 242; 254], публікували звіти, ювілейні матеріали про діяльність українських установ, зокрема Музею української культури у Свиднику, КСУТу, СРУ СРу, Пряшівського українського національного театру, кафедри української мови та літератури Пряшівського філософського факультету, кабінету україністики та ін. Цінними є також «Наукові записки КСУТ», в яких друкувалася інформація про діяльність КСУТ, його основні завдання, про українську студію чехословацького радіо, про діяльність відділу української літератури Словацького педагогічного видавництва та ін.

Для дослідження системних реформ, внутрішньої і зовнішньої політики Словаччини, захисту прав національних меншин тощо важливе значення мають офіційні публікації словацьких законів [124; 125; 126; 127; 128; 129; 130] та інших нормативних актів, міжнародно-правових документів, урядових програмних заяв та різноманітні офіційні документальні видання ЧССР [123], СР [122; 117] і України. Тільки позитивно можна оцінити в цьому плані започатковану МЗС України в 2001 р. офіційну публікацію чинних міжнародних договорів нашої держави [120].

Глибокий науковий аналіз суспільно-політичних змін 1989–1990-х рр. в колишній ЧСФР, згодом СР потребує використання даних офіційної державної статистики, зокрема, матеріалів статистичних щорічників СР і України, тематичних статистичних видань, митної статистики, матеріалів переписів населення 1991 р. в ЧСФР, СР [132] та в 2001 р. в СР [133]. Окрема серія видань присвячена статистичним даним 1991 року по містах Східної Словаччини й вміщеними матеріалами підрахунків проживаючого населення згідно національної приналежності, вікового складу, віросповідання,

використання, застосування рідної (материнської) мови [131]. Існує ціла серія видань, яка містить інформацію по національним меншинам та релігійній ситуації по окремим районам Східної Словаччини за 2001р. Слід відзначити, що статистичні дані перепису населення в СР в 2001 році були зібрані, згруповані та оприлюднені в низці видань по краях СР (наприклад [133]), а також у двох узагальнюючих публікаціях, одна з яких торкалася цілковито питань національного складу населення в СР.

Зміни в словацькому суспільстві періоду 1990-х років у більш повній мірі відображають матеріали регулярних соціологічних досліджень, зокрема рейтингів політичних партій СР, рівня популярності і довіри населення до провідних політиків та до державних і громадських інституцій, результати періодичних опитувань громадської думки щодо внутрішніх і міжнародних проблем, вузькоспеціалізовані соціологічні дослідження з різноманітних питань суспільно-політичного розвитку СР [211, с. 388].

Вагомим і багатим джерелом дослідження суспільно-політичних процесів у СР тогочасного перехідного етапу є матеріали словацької, чеської та іншої зарубіжної преси. Та варто мати на увазі, що наприклад газетні видання в СР (так як і в ЧР) в умовах демократії втратили вузькопартійний, заполітизований характер. Вони набували переважно інформативного змісту із зменшенням обсягу публікацій аналітичних матеріалів щодо внутрішньополітичних проблем. Одночасно, в якості джерела, можемо згадати про пресу (а також додатки до неї [245; 246; 250]), часописи тієї чи іншої національної меншини (наприклад, українців «Нове життя» [135; 136; 137; 138; 139; 247; 249; 252; 253; 272; 277; 285], «Дукля» [248; 251], «Дружно вперед»; русинів «Народны новинки», «Русин» [140], «Інфо-русин» тощо), які також, в найбільш повній мірі висвітлювали повсякденне життя кожної окремої нацменшини, становище в галузі її національної освіти, культури, мови, роботу їхніх культурницьких, політичних та інших організацій, закордонних зв'язків тощо. У якості джерела мали певне значення матеріали преси та іншої періодики України і інших держав СНД, насамперед РФ. Проте українські і

російські засоби масової інформації все ж недостатнім чином упродовж 1989–1990-х рр. висвітлювали процес постсоціалістичної трансформації та інші внутрішньодержавні процеси в СР.

Наприклад, вказані вище часописи українців Словаччини («Дукля», «Дружно вперед»), їхні періодичні видання (зокрема, збірники Наукового товариства русинів-українців СР), які виходили впродовж 1989–1995 рр., носили, перш за все, культурно-літературну спрямованість, в значній мірі публікували матеріали про літературну ситуацію у середовищі українців Чехословаччини, а після розпаду федерації – СР, також розвиток їхньої прози, поезії, видавничої справи, перекладу на українську мову творів чеських та словацьких письменників, функціонування української літературної мови та інше. Проте у вказаній періодиці публікувалися також більш ширші огляди, публіцистичні матеріали, а також інформації про діяльність самих українців. Їхня цінність для нас полягає в тому, що в них відображалися актуальні проблемні питання, дискусії в середовищі даної національної меншини та довкола неї. Важливим джерелом даної роботи є ювілейні видання, які виходили в річниці заснування тих чи інших організацій.

Критичного аналізу потребують виступи, статті та інтерв'ю провідних словацьких, українських та чеських політиків і державних діячів, які були безпосередніми учасниками подій 1989–1995 рр., але, в силу специфіки даного типу джерел, викладали переважно власний, досить суб'єктивний погляд на суспільно-політичні процеси сучасності. Вагомим джерелом до вивчення вказаної теми є монографія М. Шкурли «Свідок Піддуклянського краю» про І. Гуменика, дипломата, публіциста, культурного діяча, який приймав участь у становленні і розбудові органів КСУТу, українського радіомовлення Словаччини тощо. Багато уваги в ній приділено роботі самої організації КСУТ. Цінним джерелом для нашого дослідження вказана публікація є ще й тому, що тут наводяться унікальні документи виникнення та діяльності ПДГ [242, с. 179–196], які не можна знайти в інших виданнях.

Основною групою джерел для вивчення історії відносин між Україною та СР періоду 90-х років XX століття, в тому числі й українського питання в Словаччині, становища українців в даній країні, в дисертаційній роботі є неопубліковані матеріали з українських та словацьких архівів, у тому числі центральних і регіональних архівних установ, поточних архівних збірок зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних відомств та, в цілому, державних структур різних рівнів двох країн, які вперше вводяться в науковий обіг. Дисертантом використовується словацька статистика, матеріали української і русинської національної преси, зарубіжних та вітчизняних наукових збірників (в тому числі й тематичних) тощо. Дається характеристика договірної бази, підписаної між двома державами впродовж першої половини 1990-х рр., міністерствами і відомствами України та Словаччини, що торкалася співробітництва в різних галузях.

Загалом, зібрані документальні матеріали дали змогу простежити діяльність громадських організацій українців Східної Словаччини, їхню громадсько-політичну роботу, становище в галузі українського національного шкільництва, культури, основні напрямки діяльності українськомовного населення, тощо, а також національну політику словацького уряду, міністерств по відношенню до українського населення Словаччини.

Таким чином, проаналізувавши джерельну базу та охарактеризувавши історіографію дисертаційної роботи, можна зробити висновок, що наукове дослідження належним чином забезпечене тим комплексом джерел та літератури, які є необхідними для написання подібного роду робіт, а також служать необхідною умовою для реалізації поставлених перед дослідником завдань. Окрім того, характеристика джерельної бази дає підстави стверджувати, що її кількісний та якісний склад є достатнім для висвітлення основних аспектів життя українського населення Східної Словаччини.

Методологічною основою дисертаційного дослідження слугували новітні концептуально-теоретичні засади історичної науки, сучасні теоретичні положення щодо розвитку міжнаціональних відносин в умовах європейської

інтеграції та постсоціалістичної трансформації. Визначальними для дисертаційного дослідження є принцип наукової об'єктивності, який вимагає неупередженості, достовірності і послідовності у висвітленні подій, процесів і явищ, виявлення причинно-наслідкових зв'язків на кожному етапі еволюції суспільства.

Для вирішення головної мети і основних наукових завдань дослідження використано сукупність загальнонаукових і прикладних методів пізнання. Поєднання логічного, порівняльного, конкретно-історичного підходу з комплексним, системним аналізом передумов, основних чинників, перебігу і наслідків еволюції української національної меншини СР в умовах постсоціалістичної трансформації дозволило всебічно розглянути етнічні процеси в якості невід'ємної складової частини системних суспільних перетворень.

Для виконання поставлених завдань у дисертаційній роботі були використані загальнонаукові методи пізнання: аналізу і синтезу – для деталізації об'єкта і предмета дослідження; порівняння – для зіставлення фактичних даних у хронологічному і компаративному розрізі; групування – для визначення залежності зміни характеристик української національної меншини в СР від дії конкретних груп чинників; моделювання і прогнозування – для визначення перспективи еволюції української національної меншини в Словаччині, а також спеціальні методи історичних досліджень; проблемно-хронологічний, періодизації, історико-генетичний, історико-типологічний, історико-порівняльний та метод аналізу документів, який використано при характеристиці етнополітичних та етнокультурних процесів.

Наприклад, проблемно-хронологічний метод став основним при аналізі історіографічного доробку, а також дозволив виокремити у роботі ряд проблемних блоків (діяльність організацій, з'їздів, конференцій, спеціалізованих державних органів Словаччини у сфері захисту національних меншин, Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури), дослідження яких у хронологічному розвитку сприяло

повнішому розкриттю теми.

Метод періодизації було застосовано при розгляді періодів громадсько-політичного, культурно-освітнього життя як в цілому в державі, так і в середовищі самої меншини, діяльності деяких державних установ Словаччини з відповідною національною специфікою та нахилом діяльності (в національній сфері), а також внутрішньо-організаційного життя СРУ ЧС, а з 1993 року – СРУ СР. Історико-типологічний метод був використаний при аналізі вітчизняних та словацьких архівних джерел, наукового доробку словацьких, українських науковців. Історико-генетичний метод допоміг при висвітленні закономірностей розвитку суспільно-політичної і культурно-освітньої діяльності українців у Східній Словаччині, висвітленні еволюції словацької національної політики впродовж розглядуваного періоду.

Конкретно-історична за характером дисертаційна робота водночас є міждисциплінарним дослідженням. Розв'язування українського питання в Словаччині на етапі системної суспільної трансформації розглядається з використанням інструментарію не лише історичної науки, але й інших гуманітарних дисциплін – країнознавства, етнології, соціології, культурології, політології. У ній використана історична ретроспекція, стик історичної науки, етнополітичної науки і етнодержавознавства.

Об'єктивні реалії новітньої історії Словаччини межі другого і третього тисячоліть відкривають можливість наукового вивчення закономірностей сучасного перебігу історичного процесу на принципово нових методологічних засадах. Для їх неупередженого аналізу слід застосувати комплекс методів цивілізаційного підходу до вивчення сучасної еволюції словацького суспільства. Після більш ніж сорокарічного руху шляхом тупикового варіанту розвитку, який будувався на тоталітаризмі та подавленні демократичних ініціатив, у тому числі придушенні збройною іноземною інтервенцією Празької весни 1968 року, словацьке і чеське суспільства, внаслідок демократичної революції 17 листопада 1989 року, повернулися в історичне русло розвитку європейської і загальнолюдської цивілізації [211, с. 386].

Висновки до Розділу 1

Різноманітні аспекти життя української національної меншини в більшій мірі розроблялися у СР. Більшість словацьких науковців відмічає існування українців і русинів як окремих національних меншин у Словаччині впродовж 90-х рр. минулого століття – початку 2000-х рр. Одночасно частина істориків СР, прихильників українського напрямку, відкидає «русинство» як етнічне явище, пояснюючи це надуманим політичним витвором.

В 1990-х – 2000-х рр. інтенсифікували дослідження, пов'язані з українською національною меншиною, що носили комплексний і міждисциплінарний характер, словацькі науковці, особливо ІСН САН у м. Кошице, який був провідною установою з цієї проблематики в СР. Під його керівництвом було опубліковано низку монографій, матеріалів у наукових збірниках, присвячених національним меншинам, в т. ч. еволюції української меншини у Словаччині (М. Гайдош, С. Конечний, Ш. Шутай).

У своїй більшості словацькі вчені українського походження зверталися до висвітлення культурної сфери життя українців Східної Словаччини (М. Мушинка, М. Сопалига). Окремою ланкою в дослідженнях виступало національне шкільництво українців (І. Ванат, М. Ричалка, А. Чума, Ю. Бача, Ф. Ковач, М. Штець, А. Плішкова). Дослідження проблеми ідентичності русинів порушували у своїх працях Д. Ковач, Л. Гараксім.

Серед зарубіжної історіографії провідну роль у відродженні русинського руху відіграв канадський вчений П. Магочі, який займався вивченням карпатських русинів. Низку праць дослідник присвятив дослідженню саме словацьких русинів. Указаному питанню присвячені й праці І. Попа, С. Суляка тощо.

Одним з перших фундаторів вивчення українського питання в Чехословаччині у вітчизняній історіографії був С. Віднянський. Починаючи з кінця 1990-х рр. відбувається зацікавлення й зростання інтересу українськими дослідниками новітньою історією Ц. С. Є., й, зокрема, Чехословаччиною, Словаччиною (І. Сюсько, І. Вовканич, І. Гранчак, В. Приходько, Т. Сергієнко,

Н. Лазар, М. Васильченко, Н. Кічера, М. Зан, О. Курінний). Переважна більшість вчених України вважає русинів і українців Словаччини представниками однієї національної меншини.

В дисертаційній роботі також використані раніше не опубліковані історичні джерела архівних установ Словаччини і України, зокрема: Дипломатичного архіву МЗС СР, Поточного (внутрішнього) архіву Уряду СР та Секції прав людини і меншин Уряду СР, Поточного архіву СРУ СР, Галузевого державного архіву МЗС України, Поточного архіву Державного комітету України з питань національностей та релігії, Поточного архіву Відділу у справах національностей Закарпатської ОДА тощо.

РОЗДІЛ II.

ІСТОРИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ ТА СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ.

2.1. Політико-правові засади еволюції української національної меншини в ЧССР

Чехословаччина до 1938 р. мала добре розвинену ринкову економіку, високий рівень життя, усталені демократичні інститути правової держави. Тому в післявоєнний період демократична альтернатива, в основі якої лежали традиції домюнхенської Чехословаччини, підтримувані переважною більшістю населення, мала серйозні шанси на перемогу. Повоєнна державно-політична система Чехословаччини включала в себе як традиційні, так і новостворені інститути влади. До Національного фронту чехів і словаків, створеного в березні 1945 р. за ініціативи СРСР, входили чотири чеські і дві словацькі партії, жодна з яких не захищала колишній суспільний лад, а тому всі прагнули до компромісів. У результаті лютневої урядової кризи 1948 р. в країні перемогла «соціалістична революція».

Після засудження культу особи Й. Сталіна на XX з'їзді КПРС у Чехословаччині розгорнулась дискусія щодо оцінки минулої політики й подальшого розвитку держави. Суспільно-політична криза поглиблювалась. У другій половині 1960-х років розгорнувся потужний громадянський рух за докорінні політичні та економічні реформи. Внутрішньополітичне становище країни ускладнювалось невирішеністю словацького питання. Словаччина практично не мала політичної та державної рівноправності з Чехією, а повноваження її державних органів залишилися дуже вузькими.

У результаті кризи в керівництві Комуністичної партії Чехословаччини (далі КПЧ) у жовтні 1967 р. першим секретарем ЦК КПЧ на початку січня 1968 р. був обраний О. Дубчик, який запропонував широку програму політичних та економічних реформ, викладених у «Програмі дій», прийнятій на квітневому пленумі ЦК КПЧ. У країні виникли десятки нових громадсько-

політичних організацій та клубів реформаторського спрямування. У Словаччині активізувався національний рух. Боротьба між неосталіністами і реформаторами поступово перейшла з «верхніх ешелонів» влади до низових партійних організацій. Ситуація в країні спонукала радянське керівництво до військового втручання у внутрішні справи Чехословаччини, до окупації її військами ОВД.

У квітні 1969 р. Першим секретарем ЦК КПЧ став прорадянськи налаштований Г. Гусак. Реалізація у 1970-х роках догматичного курсу «нормалізації», зміст якої свідчив про повернення до неосталінських методів управління та цілковитої залежності режиму Г. Гусака від московського гегемонізму, поступово занурювала чехословацьке суспільство в глибоку кризу, свідченням якої було й негласне рішення про заборону на професійну діяльність прихильників реформ. З метою створення видимості демократії, правляча КПЧ санкціонувала діяльність чотирьох кишенькових партій, що входили до складу Національного фронту: Чехословацької соціалістичної партії, Чехословацької народної партії, Партії словацького відродження та Словацької партії свободи. Дисидентський рух сформувався в організовану опозицію до влади лише в 1977 р., коли В. Гавелом та його однодумцями була створена «Хартія-77». Стагнація економіки, ідеологічна експансія правлячої компартії та постійні утиски будь-якого вільнодумства інтелігенції викликали зростання опозиційного громадського руху.

Кінець 80-х і початок 90-х років ХХ ст. став переломним в історії країн ЦСЄ. Країни даного регіону Європи – Польща, Чехословаччина, Угорщина, Румунія, Югославія, Болгарія – зробили рішучий поворот у бік демократичного розвитку, почали розривати традиційні відносини з СРСР і орієнтуватись на зближення з новими європейськими структурами. У кожній з країн ЦСЄ був свій шлях переходу до нової системи. В одних він тривав багато років і був дуже складним (Польща, Угорщина, НДР), в інших – супроводжувався збройними сутичками, громадянською війною (Румунія, Югославія). Чехословаччина, яка почала орієнтуватися на зближення з

новими європейськими структурами, стала прикладом порівняно цивілізованого і мирного переходу до демократичного розвитку. Сучасники назвали події, які визначили новий шлях розвитку Чехословаччини, «ніжною революцією» або «оксамитовою революцією». У цьому й полягає специфіка розвитку подій у Чехословаччині [158, с. 3, 22, 25-27], [167, с. 228].

Остаточне повалення тоталітаризму в Чехословаччині відбувалось за досить сприятливих міжнародних умов. На теренах соціалістичної співдружності Чехословаччина продовжувала своє членство в РЕВ та ОВД. У міжнародному плані вона була членом ООН. У 1970-х – 1980-х роках поліпшилися відносини із західними країнами. Перебудова в СРСР демонструвала, що військової інтервенції з боку Радянського Союзу не буде. Революція в Чехословаччині була викликана відсутністю свободи, прав людини, прискоренням процесу відставання від розвинутих країн Заходу. Прірва між народом і керівною партійно-державною номенклатурою ставала дедалі глибшою. Особливо напружена ситуація склалась у серпні 1988 р. у зв'язку з 20-ю річницею вторгнення в Чехословаччину союзних військ. До осені 1989 р. в країні майже не припинялись вуличні збори, мітинги, демонстрації.

Поштовхом до чехословацької «ніжної революції» стала жорстока розправа органів правопорядку з демонстрацією молоді в міжнародний день студентів 17 листопада 1989 р. [219, с. 88]. У наступні два-три дні рух протесту проти кровопролиття охопив усю країну. Студенти вузів оголосили загальний страйк. Це й ознаменувало початок широкої соціально-політичної боротьби, яка отримала назву «ніжної революції» або «оксамитової революції» [158, с. 29]. Компартія була усунена від влади, позбавившись довіри й підтримки народу. Події листопада 1989 р. стали предметом жвавого обговорення в стінах Федерального парламенту. Одночасно на політичній арені з'явилися нові партії, такі як соціал-демократична, селянська, демократичного соціалізму, «зелених», словацька демократична, виникло також багато інших рухів, форумів, клубів та асоціацій [167, с. 230].

Упродовж 1990-х років у Словаччині нова словацька демократична еліта вважала своїм завданням мирний демонтаж тоталітарного режиму. Своєю легітимність вона сподівалася підтвердити на вільних виборах. У цей період у країні було закладено фундамент системних змін у царині людських, громадських і політичних прав. Було прийнято «Закон про свободу об'єднань громадян», що сприяло появі нових політичних партій і проведенню перших вільних парламентських виборів [219, с. 88-89].

Найвпливовішою серед словацьких політичних сил була «Громадськість проти насилля». Проте невирішеність національного питання після листопадових подій 1989 р. призвела в подальшому до загострення словацько-чеських протиріч. Червневі вибори (8-9) 1990 р. завершили перехідний період від монополії партійно-державної влади до політичного плюралізму в житті країн, у результаті чого тоталітарна система була ліквідована [152, с.214- 216]. Рівноправне становище всіх існуючих політичних структур у державі було юридично зафіксоване «Законом про політичні партії» [167, с. 232, 235], [220, с. 39].

НР Словаччини 1 вересня 1992 р. затвердила підготовлений урядом В. Мечіара проект Конституції, яка проголошувала республіку суверенною демократичною державою. У вересні ФЗ приступили до розробки закону про принципи поділу країни. Усе федеральне майно розподілилося в пропорції 2 до 1. Дві частини відходили Чехії, а одна – Словаччині у відповідності з чисельністю населення [210, с.55–59]. ФЗ 25 листопада 1992 року ухвалили конституційний «Закон про припинення федерації і поділ ЧСФР», згідно якого ЧСФР припиняла своє існування 31 грудня 1992 р., а Чеська і Словацька республіки проголошувалися правонаступниками ЧСФР [212, с. 166] (прийняте на останньому засіданні парламенту 17 грудня 1992 року).

1 січня 1993 р. була утворена незалежна СР. Впродовж 1993 р. політична боротьба у країні надзвичайно загострилася. З середини розколовся сам Рух за демократичну Словаччину (далі РЗДС). Наступив етап диференціації провідних словацьких політичних сил на базі протилежного

підходу до концепції економічного та державно-політичного розвитку Словаччини і її зовнішньополітичної орієнтації [213, с. 103]. У лютому 1993 р. в Словаччині було обрано першого президента країни, яким став колишній міністр фінансів Словаччини, голова ФЗ ЧСФР М. Ковач. Урядом СР до березня 1994 р. продовжував керувати В. Мечіар. На дострокових парламентських виборах у жовтні 1994 р. РЗДС здобув найбільшу кількість голосів. Очолювана ним коаліція з Словацькою національною партією (далі СНП) і ОР знову сформувала уряд на чолі з В. Мечіаром, який проіснував до весни 1998 р. Затверджений у 1995 р. «Закон про словацьку державну мову» викликав протест угорського населення, яке домогалося автономії [167, с. 237–240]. Таким чином, упродовж 1994–1995 рр. політичний реванш партій національного та популістського спрямування призвів до появи елементів авторитаризму й ігнорування демократичної парламентської опозиції [153, с. 176–177].

На федеральному рівні не було органу, який був би відповідальний за реалізацію національної політики в державі. Діючі республіканські міністерства (в галузі культури, освіти, праці та соціальних справ, фінансів), органи влади Чеської і Словацької республік (Рада з питань національностей Уряду ЧР, РУ СР з питань національностей і етнічних груп (skupin)), комітети і комісії депутатів Чеської НР і Словацької НР й у Федеральному Парламенті вирішували відповідні питання у своїй компетенції. Про потребу створення відповідного федерального органу виконавчої влади, який би займався національною політикою, говорилося у виборчій програмі «Громадянського форуму» (далі ГФ) [105, арк. 3–4].

Зазначимо, що уряд «національного порозуміння» у своєму програмовому виголошенні на 18 пленарному засіданні ФЗ ЧССР 19 листопада 1989 року торкнувся і проблематики відносин між народами і національностями в ЧССР. Було заявлено, що федеральна влада хоче приділяти цій проблематиці велику увагу і створити власний дорадчий орган [111, арк. 15]. Про це повідомлялося також в іншому факсимільному

документі заступника голови Уряду ЧССР Й. Міклошка, адресованому Першому заступнику голови Уряду СР Я. Чарногурському, зверху якого було написано «Založit' národnost'» – дослівно «закласти національність». 8 лютого 1990 року, рішенням Уряду № 80 був створений Комітет Уряду Чехословацької Соціалістичної Республіки з питань національностей (далі Комітет), як свій координаційний, ініціативний і дорадчий орган з питань національностей, схвалений Статут Комітету. Його головою було призначено Першого заступника голови (Віце-прем'єра) Уряду ЧССР Я. Чарногурського [114, арк. 1]. Даний Комітет діяв згідно з конституційним положенням влади і її програмою.

Комітет координував і слідкував за вирішенням усіх основних питань, що торкалися життя національностей і реалізації прав їхніх представників, пропонуючи владі (уряду) рекомендації і пропозиції реалізації координованої політики держави щодо національностей; пропонував основні заходи для розвитку їх національних культур, традицій, їхніх прав на освіту, культуру, пресу, літературу й інформацію на їхній мові; розвитку діяльності національних культурницьких і громадських організацій, їхню організацію в політичному і суспільному житті, яка повинна була бути єдиною в цілій ЧССР. Також висловлював свою позицію щодо матеріалів, які подавали центральні органи Уряду ЧССР в разі, якщо вони торкалися національних питань [113, арк. 1].

Комітет працював згідно з принципами федеративного устрою ЧССР. У своїй діяльності він також співпрацював з усіма центральними органами, яких торкалися всі заходи, що готувалися в національній сфері. Комітет складався з Голови, його заступника, членів і секретаря, яких призначав і відкликав Уряд ЧССР. До його складу також входили члени Урядів ЧССР, ЧСР і ССР, визначні представники суспільного, громадського, культурного життя чеського і словацького народів, представники угорської, німецької, польської, української національностей, а також представники ромів (тут ми спостерігаємо, що на федеральному рівні представники українців та русинів

ототожнювалися як однієї національності). Роботу Комітету забезпечував фаховий апарат Уряду ЧССР. Метод організації роботи Комітету, його порядок дій (ведення переговорів) встановлював та регулював Уряд [113, арк. 2]. Проте 12 листопада 1990 року Комітет припинив свою роботу. У подальшому федеральна влада не здійснила ніяких конкретних кроків, щоб створити інституцію, яка б відповідала за реалізацію національної політики федерації [105, арк. 4]. Лише в межах Федерального Парламенту в червні 1991 року була створена Комісія з прав людини і меншин, яка складалася з представників усіх парламентських клубів (комітетів) [111, арк. 15].

Одночасно при Уряді СР за вказаний період працювала й РУ СР з питань національностей, яка була дорадчим, ініціативним та координаційним органом Уряду СР. У свою чергу вона (РУ СР з питань національностей) була підзвітна вищевказаному Комітету і федеральному уряду. До його засідань і на виконання його рішень, постанов готувалися матеріали (як самими меншинами, так і РУ СР з питань національностей), звіти про виконану роботу тощо. Ми можемо це спостерігати, наприклад, під час підготовки до засідання Уряду ЧСФР у серпні 1991 року, протягом якої на виконання рішення Уряду ЧССР від 8 лютого 1990 року, № 80 на адресу секретаря РУ СР з питань національностей Г. Яцошової були надіслані матеріали від «Союзу русинів-українців ЧСФР» («Стан культури русинів-українців на території Словацької Республіки» від 15.04.1991 р.) [112]. На основі вказаних матеріалів був підготовлений документ РУ СР з питань національностей й Урядом СР (схвалений М. Поруб'яком) і надісланий на засідання Уряду ЧСФР у серпні 1991 року, у якому подавалася інформація і йшлося про шляхи вирішення проблем національних та етнічних меншин в державі [107]. В ньому вказувалося й на потребу прийняти національний закон [107, арк. 5].

Таким чином, прийнявши до уваги надіслані матеріали, Відділ суспільно-політичних відносин і гуманітарних питань Уряду ЧСФР на основі рішення Уряду ЧСФР від 6 червня 1991 року № 350 підготував і подав ряд документів на засідання Уряду ЧСФР, що торкалися його урядової політики

стосовно національних і етнічних меншин. Зокрема, «Проект рішення», «Засади політики Уряду ЧСФР щодо національних і етнічних меншин» [115], «Справа про стан вирішення проблематики національних і етнічних меншин» [111].

Про дружні відносини між керівництвом федеральної і республіканської гілок влади, з якими вирішувалися національні питання й, зокрема видатки, як заплановані, так і додаткові, на друк національної періодики мовами національних меншин, відображено в листі [104] першого заступника голови Уряду СР Я. Чарногурського від 21 січня 1991 року адресованого заступнику голови Уряду ЧСФР Й. Міклошко, у якому він звертався у приятельській формі з проханням виділення державної дотації федеральної влади на часткове покриття дефіциту коштів на видавничу діяльність мовами національних меншин [104, арк. 1; 109, арк. 2–3]. Одночасно Голова РУ СР з питань національностей міг звертатися (звертався) до голови (заступника голови) федерального уряду про фінансову допомогу для потреб республіканської РУ на (додаткове) покриття тих чи інших видатків в галузі етнонаціональної політики в межах СР (наприклад на видавничу сферу) [104].

Разом із тим, питання державного фінансування національних меншин СР, їхніх організацій, союзів (інституцій), культури, освіти, преси, друкованих видань, тощо було предметом обговорення, дискусій як РУ СР з питань національностей, відповідними міністерствами (наприклад, МО СР, МК СР та ін.), так і в стінах Парламенту СР в межах обговорень питань державного бюджету на наступний (календарний) рік з означених питань.

Наприклад, на черговому засіданні НР СР 21 грудня 1993 р. в рамках дискусії до питань державного бюджету на 1994 рік виступив і депутат НР П. Богдан, який торкнувся однієї з частин державного бюджету, що стосувалася фінансів, виділених на діяльність національних союзів, підтримки національної преси й акцій на ділянці національних культур [55, арк. 1, 2].

Зазначимо, що 13 січня 1994 року, на черговому засіданні РУ для національностей, була ухвалена постанова, на основі якої МО СР посередництвом шкільних управлінь і дирекцій шкіл повинно було створювати умови для організації класів з навчальною мовою даної національності або з вивченням мови цієї національності. З ініціативи членів РУ, МО СР створило одне місце інспектора (референта) для українського національного шкільництва. Крім того, було створено фахову групу при РУ СР, яка повинна була здійснити аналіз тогочасного стану шкільництва у відношенні до української національної меншини і розробити пропозиції на вирішення існуючих проблем [253, с. 1].

10 червня 1994 р. була скликана реконструйована РУ СР для національностей, головою якої став заступник голови Уряду СР Р. Ковач. На даному засіданні було представлено нових членів Ради, які в ній повинні були представляти окремі національні меншини та етнічні групи Словаччини. Представництво у Раді отримали також євреї, чехи, поляки та болгари. В ній працювали і представники МЗС СР, МК СР, Міністерства шкіл та науки СР, САН і т. п. На засідання Ради була надана пропозиція розподілу фінансування з державного бюджету на розвиток культури національних меншин Словаччини в 1994 році. В 1994 році для національних меншин держава виділила 140 мільйонів крон, а дальших 10 мільйонів залишила в резервному фонді для забезпечення непередбачених культурних акцій [252, с. 1]. Предметом обговорення членів ради були, крім іншого, фінансові дотації для українців, які вони отримували посередництвом СРУ СР і РО. Була подана пропозиція виділяти кошти культурно-суспільним організаціям на основі конкретної роботи (проектів), а не на основі кількості населення тої чи іншої національної меншини [60, арк. 1,2].

Зазначалося, що для покращення ситуації на ділянці культури та освіти національних меншин згідно з «Програмним проголошенням Уряду СР» від 3 квітня 1994 року у МК СР та МО СР найближчим часом розпочнуть роботу фахівці – представники окремих меншин. Проте, як було відзначено, ситуація в українському шкільництві ще більше ускладниться у зв'язку з вимогами РО

запровадити з 1-го вересня 1994 року в 15-ти сільських школах навчання русинської культури та мови (після її кодифікації). У зв'язку з цим, РО збирала підписи родичів [252, с. 2]. З ініціативи РУ СР для національностей в найближчому часі мав бути створений «круглий стіл» для вирішення тогочасних проблем в українському національному середовищі [60, арк. 3].

Однак, усупереч Статуту, серед членів Ради переважали державні службовці, представники титульного етносу. У 1995р. було створено посаду Уповноваженого для групи осіб, що потребували особливої допомоги. До компетенції Уповноваженого входило і вирішення ромського питання. Зауважимо, що на даному етапі не було створено, як слід, дієвого механізму забезпечення реалізації етнонаціональної політики СР. РУ з питань національностей здійснювала свій аналіз до всіх матеріалів, що торкалися національної проблематики перед їхнім обговоренням в Уряді СР, а також висловлювала свою думку та заключення щодо наявних проблем національного життя та національної політики в СР. Під час засідань в Раді вдавалося вирішувати проблеми окремих національних меншин [116, арк. 2].

Статут РУ СР з питань національних меншин та етнічних груп (далі Ради) визначав статус, завдання, права та обов'язки членів, організаційні засади та адміністративне забезпечення діяльності Ради та проведення її засідань. Її статусом передбачалося, що Рада є дорадчим, ініціативним та координаційним органом Уряду СР з питань державної політики у сфері національних меншин [45, арк. 1]. Рада координувала виконання завдань, які впливали з статей Конституції СР, де йшлося про забезпечення прав представників національних меншин та етнічних груп і міжнародних зобов'язань; вона співробітничала при їх реалізації з міністерствами, з місцевими органами державного управління та органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями національних меншин та етнічних груп, науковцями та громадянами. Вона виконувала завдання згідно з власним планом роботи, який узгоджувався з планом діяльності Уряду та планом роботи Уряду в законодавчій сфері. За новим Статутом членами Ради

від національних меншин та їх об'єднань, союзів, спілок було уже 14 представників [45, арк. 2]. На засідання Ради, як правило, запрошувався депутат парламенту, який сам був представником тієї чи іншої національної меншини й обирався парламентським комітетом з питань прав людини та національних меншин. Засідання Ради повинні були відбуватися, щонайменше, один раз на три місяці [45, арк. 3].

Отже, реконструкція Ради спричинила значне покращення її діяльності. Представники національних меншин у Раді кількісно врівноважили представництво службовців державної адміністрації [243, с. 99]. Наприклад, у 1995 році на своєму засіданні Рада Уряду СР з питань національностей вирішувала питання, пов'язані з кодифікацією русинської мови, інформацію про умови фінансування культур меншин в СР тощо [116, арк. 3].

Таким чином, протягом згадуваного періоду засідання Ради відбулися з проблем угорської, ромської, української, русинської національних меншин. Керуючись документами 1995р., Рада багато уваги приділяла розгляду та вирішенню проблемних питань угорської національної меншини, русинської проблематики [116, арк. 5–6], проблематики українців [116, арк. 6], ромської проблематики [116, арк. 8–11], а також займалася проблемами національних театрів [116, арк. 11–12], дотаційною політикою [116, арк. 6–7], мовними правами (питаннями) [116, арк. 7–8] тощо.

Зокрема Рада більше разів займалася питаннями русинів. Обговорювалися матеріали, пов'язані з кодифікацією русинської мови, утворенням шкіл із вивченням русинської мови як додаткового предмету за вибором, про невирішені проблеми русинів в галузі освіти і поширенні інформації русинською мовою. На основі рекомендації Ради була створена можливість вивчення русинської мови в шести школах, у які батьки віддали своїх дітей вивчати русинську мову (загалом 46 учнів). Рада розглянула й проблематику радіоефіру для потреб русинів та питання підготовки педагогів (учителів) для вивчення русинської мови [116, арк. 5]. Разом із тим, матеріал,

підготовлений і запропонований українською національною меншиною, стосувався проблематики зміни управління (керівництва) і назви Державного музею української культури у Свиднику у зв'язку з утворенням регіональних культурних центрів [116, арк. 6].

Таким чином, протягом функціонального періоду роботи Ради склалося певне коло проблемних питань, які залишалися відкритими й надалі. Вони торкалися, зокрема проблематики надання цільових засобів бюджету на розвиток культур меншин у СР; будинку національностей; національно-етнічного мовлення; становища Ради Уряду СР з питань національностей. На більшості засідань була висловлена потреба збільшення повноважень Ради. Головною метою національної політики Уряду СР було створення умов для збереження культурної та мовної ідентичності усіх національних меншин, що проживали у СР.

Програма Уряду СР вважала інтеграцію національних меншин до громадянського суспільства ключовою складовою національної політики. Уряд СР на однаковому рівні гарантував особам, які належали до національних меншин, зокрема, й право на користування їх рідною мовою. Такими правами були, наприклад, користування рідною мовою публічно, в офіційних стосунках, право на здобуття освіти рідною мовою, право користування своїм ім'ям та прізвищем рідною мовою, право називати назви населених пунктів та місцевих написів мовою меншин та багато інших.

Тогочасна система правових норм, діючих у СР у цій сфері, – це 26 законодавчих актів, включно Конституції СР, якими регулювалися права осіб, які належали до національних меншин. З цієї кількості права користування рідною мовою особами, які належали до національних меншин, регулювали 12 нормативних документів, суттєві частини яких складали додаток до «Меморандуму Уряду СР про вирішення питань користування мовами особами, які належали до національних меншин у СР». Стаття 6 абз. 2 Конституції СР говорить про користування в офіційних стосунках іншими мовами, ніж державна мова. Використання мов меншин регулювалося

декількома законодавчими актами. Відповідно до Конституції, СР надавала привілеї перед своїми законами усім ратифікованим та опублікованим міжнародним Договорам про права та основні свободи людини, якщо вони забезпечували більший обсяг основних прав і свобод [14, арк. 1].

Наведемо ряд нормативно – правових актів в яких захищаються права на користування (і навчання) рідною мовою особами, які належать до національних меншин [1, с.7, 8], закріплених у внутрішньому законодавстві (12 нормативних документів) СР, в т.ч. й суттєвих міжнародних норм, що являлися складовою частиною внутрішньодержавного законодавства. Зокрема: Конституція СР, Стаття 34, абз. 2а) (фіксує, що громадянам, які належать до національних меншин або етнічних груп, гарантується також право на навчання їх мовою); Закон про систему основних та середніх шкіл №29/1984. Зб. зак. [124], параграф 3, абз. 1; Наказ Міністерства освіти, молоді та спорту СР про шкільну інспекцію № 293/1991 Зб. зак., параграф 6 абз. 1е), Закон про ім'я та прізвище № 300/1993 Зб. зак. [127], параграф 2, абз.1; Закон про метрики № 154/1994 Зб. зак., (зокрема, параграф 16); Законом про позначення населених пунктів мовою національних меншин № 191/1994 Зб. зак. [126], парагр. 1, абз. 1 [17, арк.1- 2].

Право приймати і поширювати інформацію рідною мовою закріплювалося Конституцією СР (Стаття 34, абз. 1); Законом про діяльність радіо та телепередач № 268/1993 (Зб., парагр. 9, абз. 2с); Законом про Словацьке радіо № 270/1993 (Зб., парагр. 6, абз. 6d, (див. також попередній Закон СНР №255/1991Зб., параграф 6, абзац 6, літера d)) [128]; Законом про Словацьке телебачення № 271/1993 (Зб., парагр. 3, абз. 3, (див. також попередню редакцію Закону СНР №254/1991 Зб. про Словацьке телебачення (параграф 3, абзац 3 і параграф 6, літера j)) [129]; Законом про періодичні видання та інші засоби масової інформації № 81/1966 (Зб., парагр. 4) [125].

Право користуватися своєю мовою в офіційних стосунках було відображено у Конституції СР, Стаття 34, абзац 2б); Законі про суди та суддів №335/1991 Зб., парагр. 7, абз. 3 [130] (додамо, що аналогічні правові

норми знаходилися в Громадянських судових правилах № 70/1992 Зб.)); Законі про карне судочинство № 158/1992 Зб., параграф 14, абз. 2 (див. також попередню редакцію Закону СНР №141/1961 Зб.); Законі про організацію Конституційного суду СР, про провадження справи в суді та положення суддів №38/1993 Зб., параграф 23; Громадянському судовому устрою № 70/1992 Зб., парагр. 18 (див. також попередній Закон СНР №99/1963 Зб. (параграф 18) про Громадянський судовий порядок (устрій); а також в Договорі про захист прав та основних свобод людини; з тексту Протоколів № 3, 5 та 8, Стаття 5, абз. 2, Стаття 6, абз. 3а), е) [17, арк.3-4]. Додамо, що ст. 11 Конституції СР говорить, що міжнародні договори про права та основні свободи людини, ратифіковані СР, та проголошені встановленим законом способом, мають привілеї перед її законами, якщо забезпечують більший обсяг основних прав і свобод [17, арк. 5].

Проте словацьке законодавство не оминули впродовж 1990-х рр. конфліктні ситуації в галузі захисту прав національних меншин і національного питання, що виникали, переважно, у відносинах з угорською національною меншиною, яка наполегливо виступала за надання меншинам (і в т.ч. угорській) колективних прав. Утім усі пропозиції угорських депутатів, що стосувалися гарантій рівноправного становища представників національних меншин і титульного етносу, права національних меншин на самоврядування були відхилені. Таким чином, однією з причин виникнення напруги в етнонаціональній сфері було нехтування засадничим громадянським принципом.

Ситуація ускладнилася вже в середині 1993 року, коли членство Словаччини в РЄ залежало від перегляду і змін окремих законів, що обмежували права національних меншин. Одним із найбільш критикованих був Закон від 1950 р., що забороняв реєстрацію імен мовами національних меншин. У липні 1993 року до вказаного закону НР були внесені зміни. У березні 1994 року Другий коаліційний уряд на чолі з прем'єром Й. Моравчіком (після відставки уряду Мечіара) підтримав законодавчі зміни,

які дозволяли використання імен і назв населених пунктів мовами національних меншин.

З метою покращити євроінтеграційні шанси країни програмою нового Уряду В. Мечіара (переміг у дострокових парламентських виборах 1994 року) були декларовані цілі, що стосувалися сфери етнонаціональної політики, які можна було розглядати як демократичні. У документі наголошувалося, що словацька влада гарантує всі права національних меншин як індивідуальні права громадян. Особлива увага зверталася на інтереси словацького населення, що проживало в населених пунктах із великим відсотком представників національних меншин. Урядом проголошувався принцип рівності національних культур. Разом із тим гарантувалося забезпечення випуску періодичних видань як мовою меншин, так і державною; проведення навчально-освітнього процесу словацькою мовою; проведення літургій (в співпраці з церквами) в місцях із змішаним населенням державною мовою [122, с. 29–30].

Зазначимо, що на початку і в середині 1990-х років тривало протистояння у Парламенті між представниками правлячих партій РЗДС – Селянська партія Словаччини, Об'єднання робітників Словаччини – СНП і угорськими політичними партіями. Провладною депутатською більшістю було відхилено законопроект про використання мов національних меншин, який запропонували угорські депутати [229, с. 126]. За прем'єрства В. Мечіара, роботу над законом так і не було розпочато. Тож, основною причиною критики Словаччини з боку ЄС, ОБСЄ, РЄ була відсутність у словацькому законодавстві правових норм, що регулювали використання мов національних меншин. Проте, жодних законодавчих ініціатив з боку словацьких опозиційних партій у період з 1993 по 1998 роки так і не було надіслано.

СР через два роки після свого виникнення прийняла 15 листопада 1995 року «Закон про державну мову» (що ліквідовував Закон 1990 року, який, свого часу, жваво обговорювався в РУ СР з питань національностей [229,

с. 125–132]). Ним була скасована правова норма, що передбачала використання мов національних меншин у місцях, де вони становили 20% населення. Водночас зазначимо, що Закон «Про національні меншини» в СР протягом 1990-х років так і не був прийнятий [54, арк. 1].

Зазначимо, що в Конституції СР домінує принцип рівності і недискримінації громадян над усіма іншими критеріями. Проте, як зазначалося в документі «Юридичні норми СР, які забезпечували охорону громадян, що належали до національних меншин чи етнічних груп», виконання прав громадян, що належали до національних меншин і етнічних груп в Конституції СР були обмежені умовою, що не сміє вести до загрози незалежності і територіальній цілісності Словацької держави і до дискримінації інших громадян [108, арк. 1].

Нарешті, окрему групу нормативно-правових документів становили міждержавні двосторонні документи, серед яких варто відзначити «Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та Словацькою Республікою» (укладений в м. Києві 29 червня 1993р.), «Договір про добросусідство і дружнє співробітництво між Словацькою Республікою і Республікою Угорщиною» (підписано 19 березня 1995 року) та інші, а також Протоколи засідань українсько-словацької Комісії з питань національних меншин, освіти та культури [54, арк. 1].

Відзначимо, що офіційна позиція Словаччини щодо питань, пов'язаних із становищем національних меншин, зводилася в основному до того, що політика в етнонаціональній сфері відповідає міжнародним стандартам, закріпленим у документах РЄ, ОБСЄ, а в деяких сферах права національних меншин СР є навіть «надстандартними». У своїх виступах Прем'єр-міністр В. Мечіар заявляв, що етнонаціональна політика є внутрішньою справою словацької держави. Під час виступу на самміті РЄ Прем'єр-міністр заявив, що «ми категорично виступаємо проти надання колективних прав меншинам. Ми за повне гарантування прав людини і громадянина. Права меншин не повинні ставити під загрозу територіальну цілісність держави. Не можна надати

більше прав представникам національних меншин, ніж їх мають інші громадяни, що проживають у поліетнічних регіонах. Тут вже не йдеться про охорону меншин, мова йде про націоналізм меншин, який ставить під загрозу подальший розвиток».

Ситуація, коли політичні представники угорської меншини виступали із вимогами про надання колективних прав та не бажання словацької політичної еліти обговорювати їх, загалом залишалася незмінною й після перших років незалежності Словаччини. У словацьких політичних колах сама лише думка про надання колективних прав, а звідси, можливе створення автономії, було цілковито неприйнятна. Автономія трактувалася багатьма словацькими політиками як крок до відокремлення південних районів країни. На думку політолога М. Куси, вимоги словацьких угорців щодо гарантій колективних прав, були, швидше, запорукою рівноправного становища меншини, а не вимогою над стандартною.

Знайомлячись із документами, зазначимо, що внутрішня законодавча база забезпечення прав української національної меншини у СР та інших сусідніх з Україною державах в 90-х рр. минулого століття, у своїй більшості, не була адекватною до чинного в Україні законодавчого забезпечення прав національних меншин [38, арк. 84].

На загострення уваги нової влади до питання національних меншин впливали і міжнародні та загальноєвропейські стандарти. На міжнародних форумах почала зосереджуватися увага на визнанні основ універсального захисту прав людини як індивідуума, громадянина, так і в рамках охорони прав національних меншин. У Словаччині, в середовищі національних меншин, найактивнішу діяльність розгорнули саме представники угорської національної меншини, які створили об'єднання «Угорська незалежна ініціатива» (далі УНІ). Воно представляло угорську меншину в перебудованих законодавчих та владних структурах. Представники угорської національної меншини запропонували словацьким владним інститутам своє бачення вирішення життя угорців у Словаччині. Уже в 1989 р. М. Дюрай наполягав на

тому, що інтереси угорців, як меншини, забезпечить лише їх політична організованість як самостійного політичного суб'єкту.

Розвиток подій у Чехословаччині на кінець 1989 р. в підходах до вирішення життя національних меншин викристалізував такі три основні проблеми:

а) вимальовувались перші ознаки того, яку роль нові політичні сили відводять національним меншинам, у тому числі й угорській;

б) було видно, що особливих змін у політиці стосовно національних меншин з боку владних структур очікувати не слід;

в) активізувались словацькі національно орієнтовані сили, що й визначило основні напрямки політики стосовно національних меншин [178, с. 201].

Такий розвиток подій підштовхував представників угорської національної меншини активізувати свою політичну діяльність. Результатом цього стало утворення угорських політичних партій в Словаччині, які почали виникати відразу після розпаду комуністичного режиму. Так, «Угорська незалежна ініціатива» виникла вже 18 листопада 1989 р. Специфікою всіх посткомуністичних держав Центральної та Східної Європи була багатопартійність в середовищі національних меншин. У Західній Європі національні меншини мали, найчастіше, свою одну партію. У Словаччині існувало аж п'ять угорських партій. Три з них мали своє представництво в парламенті: консервативний «Угорський християнсько-демократичний союз» (далі УХДС), ліберальна «Угорська народна партія» (утворилась з УНІ) та рух «Співіснування», що в національних питаннях виступав з найрадикальніших позицій (виник за взірцем чеського ГФ та словацького Суспільства проти насилля (далі СПН) і як реакція на політизовану УНІ). У сфері публічної політики Словаччини найбільш резонансно про себе почала заявляти найбільша за чисельністю в країні угорська національна меншина. Вже на початку 1990-х років політичні сили угорської громади СР були фрагментовані за ідеологічними орієнтаціями. Так, «Угорський

християнсько-демократичний рух» декларував консервативну ідеологію, «Угорська громадянська партія» – соціально-ліберальну, а «Співіснування» – право-ліберальну доктрину. На вибори 1990 р. виборчу коаліцію угорської національної меншини утворило «Співіснування» і УХДС (УНІ об'єдналась із словацьким рухом СПН). І хоча угорські політичні суб'єкти виступали окремо, їх авторитет серед своїх соплеменників був настільки високий, що всі три названі політичні сили вибрали своїх представників до ФЗ і до СНР [178, с. 202].

Однак не слід думати, що угорці Словаччини цілковито розуміли важливість спільних дій у політичній площині. Саме особисті непорозуміння чільних представників політичних партій, їх політичні амбіції та інтереси, не завжди правильно обраний політичний партнер, призвели до створення кількох партій і рухів. Крім названих трьох партій (їх політичні програми мало чим відрізнялися одна від одної) в середовищі угорської національної меншини діяли ще дві політичні сили: «Угорська національна партія» та «Угорський народний рух за примирення». Під час виборів 1994 року була створена Угорська Коаліція у складі «Угорського християнсько-демократичного руху» та «Угорської громадянської партії», яка отримала дещо більше – 10,1 % (17 мандатів) [201, с. 122].

Таким чином, угорські політичні суб'єкти в Словаччині після розпаду тоталітарної системи, в результаті виборів 1990, 1992, 1994 рр., мали своїх представників у парламенті. Це давало можливість представникам угорської національної меншини брати активну участь у політичному житті держави. Позитивним у діяльності угорських політичних партій Словаччини було те, що різні партійні платформи не стали їм на заваді при створенні виборчої коаліції. Однак, незважаючи на схожість політичних позицій у парламенті і майже однакових оцінок політики уряду, представники різних угорських політичних суб'єктів так і не зуміли об'єднатися в потужний парламентський блок. Однією з причин було різне розуміння напрямків, змісту і механізмів захисту інтересів угорської національної меншини. Друга причина —

прагнення кожної з політичних сил пропагувати себе як на внутрішній політичній сцені, так і за кордоном. Третя - спроби лідерів угорських політичних партій вдовольнити свої інтереси й амбіції. Певну роль у тому, що угорські політичні суб'єкти Словаччини не зуміли сконсолідуватися зіграло й те, що майже кожен з них претендував на роль «єдиного реального» представника угорської національної меншини [178, с. 203].

На рівні словацького загальнодержавного та регіонального політикуму була представлена також ромська спільнота. Ще в листопаді 1989 року Ромська громадська ініціатива (далі РГІ) підтримала процеси демократизації, чим привернула увагу та здобула підтримку ромів Чехословаччини. У 1990 році РГІ була зареєстрована як політична партія, яка поставила за мету гарантування ромам рівноправного становища у суспільстві, акцентуючи на соціально-економічних та освітніх проблемах ромського населення. Після розпаду ЧСФР вона залишалася найбільш помітним представником інтересів ромів Словаччини. Окрім РГІ, були створені також інші ромські політичні партії («Політичний рух ромів Словаччини» – РОМА, «Партія ромської коаліції», «Партія ромського союзу Словаччини»), які не мали суттєвого впливу. Більшість з них мали статус регіональних політичних об'єднань, деякі навіть не намагалися зареєструватись. Слід відзначити, що ромським політичним партіям так і не вдалося здобути вагомої підтримки електорату і бути представленими в словацькому парламенті [155, с. 16]. Таким чином, велика кількість громадсько-політичних організацій ромів, амбіції їх лідерів практично розпорошували ромський електорат Словаччини [201, с. 123–124].

З самого початку суспільних змін в українськомовному середовищі говорилося про потребу заснування політичної партії, яка б репрезентувала українську національну меншину. Тому Президія СРУ ЧС скористалася пропозицією політичного руху за демократію та права національних меншин «Співіснування» і вирішила, що запропонує своїх представників до його кандидатського списку на позачергові парламентські вибори в 1990 році. У ФЗ ЧСФР були запропоновані кандидати: В. Коцвар та І. Бача, у СНР:

М. Гиряк, І. Васильцо, М. Гелетич, А. Климек та О. Білоруська. В той час уже працював депутатом СНР М. Гиряк, голова Ради Союзу. Проте кандидатами стали В. Коцвар, І. Васильцо та М. Гиряк, який як єдиний з пропонованих кандидатів на червневих виборах і був обраний у СНР [222, с. 9].

Водночас Союз готувався до перепису населення, який мав пройти в 1991 році. Було взято до уваги погляди частини населення, які проявилися і в дискусії на з'їзді, і тому голова Союзу листом звернувся до голови Уряду СР М. Чіча, заступника голови Федерального уряду Я. Чарногурського та голів Федерального та Словацького статистичного бюро, в якому наводилося, що при переписі населення потрібно в одній рубриці наводити дві назви національності: руська (*rusínska*) і під нею українська, з метою, щоб громадяни могли зголошуватися до однієї або другої, але щоб обидві альтернативи статистично сприймалися як одна національність. Проте, під час перепису населення 3 березня 1991 р., назви «русини» та «українці» були внесені в окремі рубрики.

СРУ ЧС в дусі рішень Позачергового з'їзду КСУТу 19–20 січня 1990 року намагався виконувати й певну координаційну роль між українськими установами та організаціями. Результатом цього, було створено Координаційну раду СРУ ЧС. У її вступному засіданні 3 липня 1990 р. взяли участь керівники Відділу української літератури Словацького педагогічного видавництва, Української студії Словацького радіо, Українського національного театру, Кафедри української мови та літератури Філософського факультету університету П. Й. Шафарика, Музею української культури, Спілки українських письменників Словаччини, українського відділу Дослідного інституту педагогіки та інспектор для українських шкіл Східнославацького Крайового національного комітету. Згодом було ще декілька спроб відновити діяльність ради – її членами були здебільшого вже лише громадські об'єднання українців, які поступово у встановленому порядку мали скликати засідання ради, але рада ніколи не була зареєстрована, як якась окрема організація і її діяльність поступово

занепала [222, с. 11-12].

27 жовтня 1990 року відбулося третє засідання Ради СРУ ЧС. Голова Ради М. Гиряк у звіті про діяльність значну увагу присвятив оцінці парламентських виборів в червні 1990 року. Він висловив розчарування, що рух «Співіснування» підтримало дуже мало виборців у регіонах, населених українцями. Інформував, що для майбутніх комунальних виборів СРУ ЧС запропонував в список руху «Співіснування» та в коаліцію з іншими партіями і рухами своїх кандидатів у Кошицях, Пряшеві, Свиднику, Гуменному, Бардієві, Старій Любовні та у багатьох селах Східнославацького краю [222, с. 14].

Представники українців вже на початку 1990-х років ХХ століття певною мірою усвідомлювали важливість політичного представництва своєї національності в представницьких органах, а також в органах державної влади, де в значній мірі втратили свою колишню позицію. Було також очевидно, що створення власної політичної партії з реальним політичним впливом не було актуальним. Тому, по суті, йшлося про те, чи приєднатися до руху «Співіснування», який повинен був стати політичним представником усіх меншин, у той час ще в Чехословаччині, або звернутися за підтримкою і розумінням до тих політичних суб'єктів, які у той час ще мали реальний вплив на північному сході Словащини. У перших позачергових виборах у 1990 році СРУ ЧС приєднався до списку «Співіснування» і в результаті отримав місце депутата СНР для тодішнього голови Ради СРУ ЧС М. Гиряка. Він, однак, на початку 1991 року достроково склав з себе депутатські повноваження. У ФЗ у виборчому періоді 1990–1992 рр. були також люди, які прийшли з цього середовища, але представляли інші партії та рухи: М. Шідик, М. Ковач, Я. Зан, а згодом депутатом стала О. Глосик.

У виборах 1992 року кандидати від українців за списком «Співіснування» не були обрані. У СНР, як представник СРУ ЧС за списком «Партії демократичної лівіці» (далі ПДЛ - SDL'), був обраний П. Богдан. З українського середовища пройшли й депутати РЗДС- HZDS С. Куришак та

В. Данієл. У ФЗ до розпаду ЧСФР працювали депутати українського походження М. Шідик, Я. Зан, М. Ковач і Е. Дуфала.

Після виборів в 1992 році, враховуючи, що рух «Співіснування» дедалі більше орієнтувався тільки на захист інтересів угорської меншини, СРУ ЧС дистанціювався від нього. Результати виборів та їх вплив на культурно-національне життя українців обговорювалися і на засіданні Ради СРУ ЧС, яке відбулося 27 червня 1992 р. [222, с. 23].

Оскільки основною ділянкою своєї діяльності СРУ СР вважав народну художню творчість, культурно-освітню роботу, видавничу справу, внутрішню організаційну та економічну діяльність, то в цьому можна було розглядати звуження сфери діяльності у порівнянні з цілями, викладеними в Статуті СРУ СР. Це відбулося в результаті тиску з боку МК СР, представники якого попереджали, що призупинять фінансування, якщо СРУ СР буде займатися іншим, ніж культурною діяльністю [222, с. 27]. Очевидно це й спонукало, в значній мірі, прогресивну українську громадськість Словаччини докласти зусиль до створення іншої, вже політичної організації, яка б відстоювала й політичні (в тому числі) інтереси не лише українців, а й інтереси населення усієї Північно-Східної частини СР.

Зазначимо, що історичний досвід жителів північно-східного регіону СР свідчив про те, що його економічний і соціальний розвиток завжди був, як правило, вторинним в інтересах усіх пануючих політичних і державних органів. Низький економічний рівень життя в цьому регіоні закономірно відбивався на рівні культури населення цього регіону.

Десятиліттями нагромаджені проблеми, які дуже завантажили цей економічно занедбаний регіон, закономірно, вимагали виникнення політичного суб'єкту, який би об'єднав населення Північно-Східної Словаччини на основі гуманного і демократичного принципу, з метою послідовного захисту його прав, потреб та інтересів у сфері економіки, соціального піклування та розвитку культури. Існуючі національно-культурні організації в цьому регіоні – СРУ СР, РО, «Товариство ім. О. Духновича» та інші в даних умовах суспільного

життя неспроможні були в рамках своїх компетенцій надати населенню регіону належну допомогу [137, с. 3].

Таким чином, з огляду на те, що національна ситуація в житті українців у Словаччині вже на самому початку демократизаційного процесу виглядала дуже складною, було запропоновано Центральному виконавчому комітету ПДЛ створити в її складі Обласну секцію ПДЛ українців. В рамках партії вона б порушувала актуальні питання цієї національної меншини для вирішення законодавчим і державним органам, як і на рівні місцевого самоврядування міст і сіл. Секція повинна була бути при ЦК ПДЛ консультативним органом. Проте керівництво ПДЛ не вважало за потрібне прийняти пропозицію до своєї програми, а також обговорювати (й розглядати) про це на своєму II з'їзді в Жиліні [242, с. 91].

Зокрема в записках І. Гуменика про причини виникнення ПДГ зазначено, що після листопадових подій 1989 року ставало очевидним, що для північно-східної частини Чехословаччини буде потрібний політичний суб'єкт, який би відстоював суспільно-економічні, культурні і політичні інтереси його населення. Економічні, соціальні, культурні, національні і політичні обставини почали змінюватися до гіршого. Державні органи проблеми цього краю, в порівнянні з іншими відсталими регіонами, не вирішували.

Тому 3 березня 1994 року було ініційовано створення для даного регіону самостійного політичного суб'єкту. Головою ПК став В. Вархола [242, с. 92]. Ідею створення політичного суб'єкту підтримала широка громадськість, про що свідчило 1500 підписів на петиційних листах, які зібрали організатори на протязі короткого проміжку часу (про це, а також погляд одного з ініціаторів ПДГ І. Гуменика на питання «Чому нам треба громаду?» дивись [134]). Зазначимо, що ще на самому початку деякі представники громадських організацій українців відкрито або приховано виступали проти створення даного суб'єкту та не проявили бажання співпрацювати з ним.

25 червня 1994 р. у Пряшеві відбулося установче засідання ПК ново

конституційованого політичного суб'єкту ПДГ - політична партія (первісна назва «Піддукланський громадянський форум»). Ініціативу ПК ПДГ своїми підписами у петиційних аркушах підтримав 1281 громадянин [224, с. 267; 134, арк. 1]. Новий політичний рух ґрунтовно відстежував соціально-політичну і культурно-національну ситуацію у Східній Словаччині й прагнув тісно співпрацювати з Крайовим урядом у Пряшеві, передусім у соціально-економічній сфері [242, с. 94].

У своїх програмних цілях ПДГ намічала такі завдання:

- обороняти посередництвом своїх представників права, потреби й інтереси громадян північно-східного регіону СР, незважаючи на їх національну та релігійну приналежність;

- у співробітництві з державними органами й органами самоврядування та політичними суб'єктами брати активну участь у вирішенні господарських та соціальних питань;

- охороняти й розвивати духовні скарби народу північно-східної Словаччини з метою його об'єднання на базі єдиної народної культури українців та до вирішення проблем їхнього минулого [247, с. 3].

За словами його голови В. Вархоли, нове незалежне громадське об'єднання «Піддукланський громадянський форум» виникло тому, що існуючі національно-культурні організації в Східнославацькому регіоні – СРУ СР, РО, «Товариство ім. О. Духновича» та інші в тогочасних умовах суспільного життя не могли в рамках своєї компетенції надавати жителям регіону належної допомоги. На сторінках преси були сформульовані основні наміри ПДГ. Вони полягали в тому, що населення даного регіону зможе доводити до відома всім державним і політичним органам, що в даному регіоні існують дуже важливі проблеми економічного, соціального і культурного характеру, які потрібно було вирішувати невідкладно, аби запобігти повному занепаду життя українців у СР [285, с. 1].

На першому місці в роботі Громади стояли соціально-економічні проблеми українського населення. Наприклад, будівництво залізниці, яка б

зв'язала українські села й міста від Снини – через Меджилабірці, Стропків, Свидник, Бардіїв по Орлів. Її побудова вважалася першою передумовою для поліпшення економічного стану життя не тільки українського населення. Актуальною була потреба побудови т. зв. «ріхлодраг» (автомагістралей) через Словаччину у сусідні держави (й, зокрема Пряшівсько-Дуклянська автомагістраль через Свидник). Важливою була потреба оновити на вищому технічному рівні добування ропи в селі Микова – на Лабірщині. І, взагалі, використання природного багатства Східнославацького регіону.

У Програмній заяві з установчого засідання ПК ПДГ було заявлено, що дана організація буде незалежною організацією з політичною ініціативою. Однак, в разі потреби, вона може приєднатися до якогось іншого політичного суб'єкту, залежно від того, до якої міри програма тієї партії або руху буде відповідати потребам і вимогам ПДГ. А також те, до якої міри той політичний суб'єкт буде охочий реалізувати пропозиції ПДГ на депутатів з рядів українського населення. Велику надію ПДГ покладала також на можливість активно залучитися до комунальних виборів.

22 липня 1994 року у Пряшеві засідав ПК ПДГ, який незадовго до цього оголосив про свою ініціативу як політичної організації всього українського населення Словаччини [135, с. 1]. В дискусії обговорювалися різні питання, пов'язані з уточненням програми та підготовкою установчого з'їзду.

Відзначимо, що 6 вересня 1994 року Міністерство Внутрішніх Справ (далі МВС) СР ухвалило Статут ПДГ і зареєструвало її як політичний суб'єкт за № 203/2–94/03404. У лютому 1995 року ПДГ висловила свій протест проти кодифікації русинської мови у січні 1995 року, до якого приєдналася й українська інтелігенція (у формі листа), на які відповів, на сторінках регіональної преси, тодішній голова РО М. Ляш.

27 травня 1995 року відбувся Установчий з'їзд ПДГ, який ухвалив Статут, Програму і Резолюцію до найвищих державних органів СР і різних політичних суб'єктів. В роботі з'їзду взяло участь 60 делегатів з вирішальним

голосом і 15 гостей. Головою ПДГ був обраний І. Бача. Центральна Рада ПДГ орієнтувала свою діяльність на вирішення політично-економічних, соціальних, національно-культурних проблем українців Пряшівщини [224, с. 267].

В Статуті ПДГ СР, окрім іншого, зазначалося, що вона є незалежним громадським рухом з політичною ініціативою [96, арк. 1], уповноважена посередництвом своїх представників захищати права, потреби й інтереси громадян Північно-Східної Словаччини, у співпраці з державними органами й органами самоврядування і політичними суб'єктами, як і діючими культурними і суспільними організаціями та інституціями, активно брати участь у вирішенні господарських і соціальних питань, зберігати і розвивати духовні цінності українців [96, арк. 2], [242, с. 95].

Нагадаємо найбільш вагомі вимоги і пропозиції, які могли б позитивно вплинути на життя цього краю, виходячи з програмного проголошення:

- випрацювати концепцію розвитку регіону з використанням його природних даних, існуючого господарського потенціалу і вільної робочої сили;
- прийняти системні міри для підтримки розвитку регіону, а найбільше його землеробства, сільського господарства і агротуризми;
- підтримати будівництво житла в регіоні, щоб молодь мала де жити, не втікала за хорошими, вигідними умовами до інших областей республіки, а також за кордон;
- підтримати розвиток інфраструктури, особливо будівництво залізниці Капушани – Гіралтовець – Свидник – В. Комарник та ін.

Керівництву руху ПДГ за короткий проміжок часу вдалося сформувати цілу систему, налагодити контакти між прихильниками з рядів громадян і фахівців з різних галузей суспільного життя. Був зібраний цілий ряд фактів про ситуацію в даному регіоні, які використовувалися як аргументи під час зустрічей з представниками державних органів і політичних партій, міністрами відповідних відомств і депутатами НР СР [242, с. 96].

Як зазначалося, на перше місце у своїй діяльності ПДГ ставив

вирішення економічних питань даного регіону, покращення в ньому шляхів сполучення, а також прикордонну співпрацю з Україною. У резолюції II з'їзду [94] була також сформульована вимога прийняття виборчого закону, який би дозволяв національним меншинам представництво в парламенті безпосередньо, виходячи із закону, а також вимога припинення асиміляційної діяльності церкви (зокрема греко-католицької), забезпечення повернення до самобутніх обрядів і традицій, а у відносинах до русинів і українців виходити з того, що мова йде про одну національну меншину. У ній була відображена і вимога створення компетентного органу для вирішення питань, пов'язаних із національними меншинами та ін. Резолюція звертала увагу державних органів і на проблеми в культурній галузі української національної меншини і подавала пропозицію на їх вирішення [242, с. 97].

На цій основі була вироблена концепція – «Звернення до нових органів словацької влади від русинсько-українських організацій Словаччини», у якій підкреслювалось незадоволення з їхніми висловлюваннями про нестандартне вирішення проблем національних меншин і констатувалося, що довели українську національну меншину до катастрофічного стану. У зазначеній Концепції вказувалися шляхи їхнього подолання [242, с. 99].

У своїй діяльності Рух виступав на захист та збереження українського радіомовлення у Словаччині. Зокрема у своєму «Ставленні до пропозиції керівництва Словацького радіо переведення Головної редакції українського радіомовлення з Пряшева до Кошиць» звучала вимога зробити все для того, щоб радіо-редакцію у Пряшеві зберегти. У своїх цілях ПК ПДГ приєднався до протесту Петиційного комітету слухачів пряшівського радіо, створеного на захист української редакції Словацького радіо в Пряшеві, і вказував на те, що така політика йшла в розріз з Розділом IV/33 Документу Коданського засідання конференції про права людини [93, с. 183].

Зокрема в Листі ініціативної групи від 10 травня 1994 року про заснування громадської організації як політичного суб'єкту, зазначалося, що крім активної допомоги державним та іншим органам при вирішенні

соціально-економічних проблем (Східнославацького) Піддуклянського регіону, одним з основних завдань буде, разом з українськими культурно-національними організаціями та інституціями, робити все необхідне для охорони й розвитку власних (національних) народних духовних цінностей і, на базі науки, національно об'єднувати українське населення [91, арк.1]. В своїй діяльності ПДГ передбачала поширювати свою роботу передусім на середню генерацію, а також на представників сільського та міського самоуправління регіону.

Таким чином, упродовж 1990-х років у Словаччині було закладено основи системних змін у царині людських, громадянських і політичних прав, з'являються нові політичні партії і рухи. На початку лютого 1990-го року був створений Комітет Уряду ЧССР з питань національностей, як дорадчий орган уряду ЧССР з національних питань. Одночасно при Уряді СР працювала й РУ СР з питань національностей, яка була дорадчим, ініціативним та координаційним органом Уряду СР та підзвітна вищевказаному Комітету і федеральному уряду. Проте в 1990-х роках не було створено дієвого механізму забезпечення реалізації етнонаціональної політики СР.

Чинне законодавство СР гарантувало правовий захист особам, які належали до національних меншин відповідно до Конституції СР та низки інших правових норм і зобов'язань, які випливали із міжнародних документів. За прем'єрства В. Мечіара керівництво країни виступало проти надання колективних прав меншинам, вбачаючи в цьому загрозу територіальній цілісності держави. Словацька влада гарантувала всі права національним меншинам як індивідуальні права громадян. Протягом 1990-х років так і не був прийнятий Закон «Про національні меншини» в СР.

Ситуація, яка склалася в українському соціумі Словаччини спонукала українську громадськість створити політичну організацію, яка б відстоювала політичні, соціальні, суспільно-економічні, культурні, національні інтереси всього українського населення СР. Таким чином, новий політичний суб'єкт був створений і зареєстрований на МВС СР 6 вересня 1994 року під назвою ПДГ (початкова

назва – «Піддуклянський громадянський форум»).

2.2. Актуалізація українського питання в ЧСФР і СР.

На основі вивчення динаміки, масштабів і специфічних рис словакізації українства Східної Словаччини, потенційно можливим стає визначення числа осіб зі збереженою українською мовно-культурною традицією і осіб українського походження. За даними чехословацького перепису населення 1991 р., вперше за післявоєнний період 17197 осіб (0,3%) ідентифікували себе русинами, а 13281 особа (0,3%) – українцями. Водночас 49099 осіб заявили, що їхньою рідною мовою є русинська [201, с. 119].

Зокрема, за даними перепису 1991 р. майже 14% населення Словаччини не були етнічними словаками. Саме тому СР належить до європейських країн з відносно високим відсотком етнічних меншин. Угорська меншина є найбільшою. Найвища концентрація етнічних угорців – у південній частині Словаччини, поблизу угорського кордону. Друга найчисельніша етнічна меншина – роми. Третя найбільша меншина – етнічні чехи. Інші – це русини (17 200) та українці (13 300), які проживають переважно у Східній Словаччині. Менш чисельні меншини – це етнічні німці, поляки, болгари та росіяни. Єврейське населення є однією з найменш чисельних меншин у Словаччині [198, с. 168], [169, с. 126].

Таким чином, загальна кількість осіб русинської та української національності СР складала у 1991 р. 30478 осіб або 0,6% населення держави (у 2001 р. – вже 35015 (0,6%). Саме такі статистичні дані – по русинах та українцях разом – є широко вживаними у науковій доктрині та відображеними практично на всіх етнічних картах Словаччини, словакомовних і угорськомовних [207, с. 498].

Чисельно русини найбільше представлені у північних та східних районах (далі окресах) Східної Словаччини, переважно прилеглих до кордонів, що склалося історично. Так, русинська етнічність найбільше поширена у 5 окресах Східної Словаччини: Гуменне – майже 8 тис. осіб,

Свидник – трохи більше 3,5 тис., Бардейов – майже 2 тис., Стара Любовня – більше 1 тис., Пряшів – майже 1 тис. осіб. У всіх інших окресах чисельність русинів становила цифру, значно меншу за 1 тис. осіб, і нараховувала лише кілька сотень, а то й кілька десятків осіб, котрі вважали себе русинами. Виняток може становити хіба що окрес Кошіце, де до русинів належало трохи більше 600 осіб [237, с. 50]. Все це свідчить про досить компактне проживання русинів з точки зору територіального розміщення. Аналізуючи вищезгадані дані статистики, відзначимо, що русини компактно і навіть пропорційно проживають поряд із українцями, й водночас на територіях, де відсутні українці, не проживають і русини. Таким чином, можемо говорити про паралельне, пропорційне проживання українців та русинів на одних територіях [198, с. 168], [169, с. 126].

Зазначимо, що протягом XX ст. в Словаччині зберігалась тенденція до скорочення офіційної чисельності українців за національністю, що набула особливого прискорення за роки словацької незалежності – з 13281 особи у 1991 р. до 10814 у 2001 р. (і до 7430 – у 2011 р., що свідчить про майже двократне скорочення). У 2001 р. основна маса українців проживала в районі Меджилабірці і в районах Гуменне – 4,9 тис. осіб (4,3% усього населення), Свидник – 1,8 тис. (3,9%), Пряшів – 1,6 тис. (0,8%), Бардіїв – 1,6 тис. (2,0%), Кошиці – 1,1 тис. (0,5%), Стара Любовня – 0,7 тис. (1,4%). Тоді ж на Пряшівщині нараховувалось лише 6 сіл, де етнічні українці складали понад 20% і 11 сіл, де понад 10% населення були українці, – усього 17 сіл. При цьому в містах Пряшівщини відсоток українців суттєво поступався відсотку русинів: у м. Меджилабірці українці становили лише 6,13%, тоді як русини – 34,16%, у Свиднику – 4,07% (русини – 13,04%), у м. Снина – 2,5% [207, с. 496].

У ході соціологічного дослідження в 1990 році на запитання анкети про те, яку єдину назву потрібно запровадити для визначення населення, котре іменується тепер «русини-українці», респонденти цієї меншості відповіли: «русини» – 34,1%, «руснаки» – 27,2%, «русини-українці» – 17,5% ,

«українці» – 5% , «українці-русини» – 5%, «словаки» – 5%. Більше половини опитаних серед українців (за паспортними даними) – 58,1% – вважали себе «русинами». «Українцями» вважали себе тільки 9,3% респондентів, 10,5% – «словаками», 7% – і «русинами» і «українцями» [177, с. 124]. Таким чином, більшість опитаних у ході соціологічного дослідження, проведеного в 1990 р. у змішаній словацько-українській області серед представників українців, віддавали перевагу назві «русин», самоідентифікуючись із нею.

Порівняння результатів вищевказаного дослідження 1990 р. з матеріалами аналогічних соціологічних проектів 1970-1980-х років свідчили про значний зсув громадської думки в питанні етноназви у бік «русинства». Так, за даними соціологічного дослідження другої половини 1980-х років у цьому регіоні Східної Словаччини (Гуменне, Свидник, Бардейов і Стара Любовня) серед 500 респондентів-українців (за анкетними даними) до «русинів» відносили себе тільки 31,5% опитаних, а до «українців» – 44,1%. [188, с. 93].

Літературна українська мова, як свідчать результати дослідження, не стала засобом спілкування представників національної меншості в Чехословаччині: в залежності від місця й оточення її вживали 3,6-9,4% опитаних. Аналіз мовної комунікації респондентів вказував на значну перевагу «русинських» діалектів у спілкуванні з представниками своєї національної меншості [188, с. 94]. З родичами на них розмовляли 55,3% опитаних, з представниками своєї національності на роботі – 54,3%, у громадських місцях – 52,1% респондентів-українців [177, с. 125].

Разом з тим, русини впродовж 1990-х – поч. 2000-х рр. збільшили свою чисельність майже вдвічі. Зокрема, у 1991 р. при переписі населення їх чисельність складала 17197 осіб (на 4 тис. більше від українців), у 2001 р. – вже 24201 особу (майже удвічі більше), у 2011 р. – 33482 особи, або ж у 4,5 разів більше від українців.

Більшість із тих, хто при переписі визнав себе русинами, зосереджена в районі Меджилабірці, та в районах Гуменне – 7,8 тис. (6,8%), Свидник – 3,4 тис. (7,7%), Бардіїв – 1,9 тис. (2,3%), Стара Любовня – 1 тис. (2,1%). Русини

за даними перепису 2001 р. досягали 10% у 146 селах, з них у 102 – досягали юридично значущої (для захисту мовних прав нацменшини) позначки у 20%, а в 20 селах – становили більшість. У цих населених пунктах мешкало до 58% усієї русинської спільноти Словаччини. Таким чином, зафіксована в 1991 р. тенденція до більшої компактності розселення русинів у порівнянні з українцями посилилась протягом 1990-х рр. (а в більшій мірі – на початку 2000-х рр.), збільшилась також концентрація русинів на Північному Сході Словаччини. Отож, суттєве зростання кількості русинів на Пряшівщині (майже на 40%) дає змогу припустити, що значно збільшилась кількість як сіл із понад 20% русинів, так і сіл із русинською більшістю і, як наслідок, – відбулось значне відновлення їх етнічної території. Вказані дані говорять про домінування русинів над етнічними словаками в районі Меджилабірці [207, с. 497].

Чи свідчили вказані результати соціологічних досліджень 1970-х, 1980-х та 1990-го років про виключно «русинське» самоусвідомлення даної національної меншості в Чехословаччині? На нашу думку, – ні, це лише відображення складних процесів національного самоусвідомлення під впливом багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів. Перед нами два зрізи і національної свідомості, і етнічного самоусвідомлення, які доречно розглядати в дзеркалі буденної та суспільної свідомості.

«Русинська» орієнтація на рівні буденної свідомості, етнічного самовиявлення та комунікації серед українців Чехословаччини на тогочасному етапі, як і в попередні десятиріччя, була значно поширеніша і серед маси населення була домінуючою. Однак на рівні суспільної свідомості етнічної меншості, в цілому, процес національної само ідентифікації в зазначений період ще не був завершений.

Етнонаціональна політика, що ставала все більш націоналістичною, на початку й у середині 90-х рр. XX ст. в сукупності з політичними скандалами негативно впливали на внутрішньополітичну ситуацію в країні і формували негативний імідж Словаччини на міжнародній арені. Через важкий стан

словацької економіки зменшувались видатки з державного бюджету в усіх сферах і, зокрема, видатки на задоволення потреб національних меншин. Фінансування національних культур було докорінно змінено [47, арк. 1]. Якщо в 1994 році з державного бюджету було виділено 140 млн. крон на фінансову підтримку національних культур, то в 1995 році – лише 58 млн. крон. Фінансування діяльності національних культурних організацій було зменшено з 24,15 млн. крон до 12,86 млн. крон. Зокрема, як зазначив П. Богдан, у середині 1990-х років обсяги державного фінансування СРУ СР значно знизились. Причому перерахування коштів здійснювалось із значним запізненням. Наприклад, велику частку коштів, виділених на 1996 р., СРУ СР одержав аж у грудні. Такий стан фінансування міг призвести в подальшому до занепаду культурних інституцій українців Словаччини. Особливо складне становище склалось у шкільництві та видавничій сфері [36, арк. 147] [47, арк. 1], [181, с. 408].

Законодавство СР у сфері системи освіти, важливі освітні програми, міжнародні домовленості, угоди, декларації реалізовувались у системі освіти з урахуванням прав людини і свободи кожного громадянина. В документах міжнародних спільнот декларувалась неприпустимість різного роду дискримінації в системі освіти [183, с. 306].

Окрім Конституції СР, освіта національних меншин декларувалась і в положеннях закону про систему національної освіти (№ 29/1984 Збірки законів про систему основних, початкових і середніх шкіл у редакції більш пізніх постанов) [181, с. 406].

Зауважимо, що в СР застосовувалось демократичне право батьків на вибір мови навчання в школі чи класі, якого послідовно дотримувались. Одночасно обов'язком держави, у відповідності до положень закону, було створення в системі освіти таких умов, які дали б можливість кожному громадянину СР володіти державною мовою – усною і письмовою [3, арк. 2]. Закон НР СР № 270/1995 «Про державну мову Словацької Республіки» (параграф 2), а також і анульований закон СНР № 428/1990 Кодексу законів «Про

адміністративну мову СР» декларували цей обов'язок держави (параграф 4). Це підтверджує, не було жодних утисків права на можливість отримання освіти материнською (рідною) мовою національної меншини [180, с. 108].

У відділах освіти МО СР в районах із змішаним за національним складом населення, займалися проблемами покращення мовної підготовки учнів шкіл з тими чи іншими мовами викладання в залежності від проживання на цій території національної меншини. Відділами освіти МО СР були затверджені нові навчальні програми, зокрема, для основних і середніх шкіл з викладанням на українській мові та з вивченням предметів українська мова і література, словацька мова і література [3, арк. 3] та ін. На їхній основі видавалися нові підручники. Учні в класах з українською мовою навчання отримували загальну освіту, рівноцінну загальній освіті у школах зі словацькою мовою навчання. Рівень знань і навичок учнів класів з українською мовою навчання і класів з вивченням української мови був тотожним рівню знань учнів класів зі словацькою мовою навчання [3, арк. 4], [181, с. 412].

Виховання і освіта дітей та школярів, що належали до національних меншин, у СР реалізувалась у школах з мовою навчання національності або із словацькою мовою навчання, виходячи з вільно прийнятого рішення батьків чи їх законного представника. Ці школи у відповідності до освітньо-виховної системи СР фінансувались із державного бюджету. Окрім державних шкіл, згідно законодавства дозволялось відкривати й приватні або церковно-приходські школи. Кожний громадянин СР, який належав до національної меншини, мав можливість здобувати освіту на рідній мові, тобто на мові національної меншини, починаючи з дошкільної освіти і виховання, через основну – початкову, середню школу, тобто гімназію, професійне училище або технікум, завершуючи вищим навчальним закладом. Існували також різні види освіти у школах СР на території проживання національних меншин у відповідності до обраної мови навчання [3, арк. 1]. Що стосувалося предметів – материнської (рідної) мови і літератури, елементарного виховання, музичного й художнього виховання (уроків співу і малювання),

історії та географії, – то учні національних меншин отримували знання також із національної і регіональної історії, культури, народної творчості і мовознавства своєї національної меншини [181, с. 407].

Однак, з кожним роком зменшувалась кількість шкіл, де вивчалась українська мова. Якщо у 1992/93 навчальному році їх було 49, то у 1998/99 навчальному році – уже лише 31, з 1196 учнями. Починаючи з 1990 року, поступово зникали українські класи в таких середніх фахових школах: у Торгівельній та Готельній академіях і Педагогічній школі у Пряшеві; Торгівельній академії і Промисловій школі в Бардієві; Сільськогосподарській школі в Меджилабірцях; у Промисловій машинобудівній школі та Фаховому машинобудівному училищі у Снині; в гімназії у Снині та в ряді інших навчальних закладах. Українська мова вивчалася лише в таких середніх школах даного регіону: в Медичній школі в Гуменному, класах Торгівельної академії у Свиднику та в гімназіях у Пряшеві, Меджилабірцях і Свиднику (1990-і рр.) [24, арк. 156], [183, с. 307].

У кінці вересня 1994 р. на адресу МО і науки СР звернулося керівництво гімназії і середньої школи ім. Т. Шевченка з українською мовою навчання та Рада батьківського комітету в Пряшеві від імені батьків учнів даної школи і батьків учнів шкіл українського регіону Східної Словаччини з пропозицією створення при гімназії ім. Т. Шевченка в Пряшеві Торгівельної академії. Відкриття класу першого року навчання пропонувалося з першого вересня 1995 р. В наступні шкільні роки планувалося відкрити ще по одному класу (загалом – чотири). Вказану пропозицію підтримав і СРУ СР своїм зверненням до МО СР.

Протягом 1990-х років не було втілено в життя рішення РУ СР від 1992 року, яке передбачало створення експертної комісії при МО СР, яка б проаналізувала тогочасний стан українського шкільництва в Словаччині і запропонувала вирішення назрілих проблем. Щороку скорочувалось майже удвічі фінансування друкованої продукції мовами нацменшин з боку держави. У відповідь з боку політиків угорської меншини почали лунати

заклики до бойкотування провладних газет. Подібне фінансування почало загрожувати існуванню періодичних видань української та угорської меншин. Погіршувався стан справ в українській видавничій сфері [36, арк. 148].

Ситуація була доволі критичною. До такого стану призвело ряд причин. Коли йшлося про основні школи, то тут відігравала значну роль низька національна свідомість батьків, сильна антиукраїнська пропаганда, розпад або занедбання державних структур управління і контролю українського шкільництва в системі освіти СР. Крім того, посилювало таку ситуацію й побоювання чи небажання багатьох учителів, у тому числі й учителів української мови, боротися за свої українські школи й висвітлювати родичам дітей значення рідної школи. Не менш важливою і дуже прагматичною причиною для батьків і дітей стала втрата такої мотивації, як полегшення умов прийняття учнів, які вивчали в початковій школі українську мову, в ті середні школи, де існували українські класи. Зауважимо, що подекуди це було предметом певних спекуляцій [183, с. 308]. Отже, обмеження можливостей продовжувати навчання в українському класі середньої школи впливало на зменшення кількості дітей, які вивчали українську мову в освітній школі (далі ОШ), що у свою чергу призводило до зниження кількості потенційних учнів в українських класах середніх шкіл [24, арк. 156].

При з'ясуванні причин ситуації, що склалась у цій сфері в середніх школах, не слід забувати й про деякі інші аспекти. Зокрема, соціально-економічна ситуація змушувала батьків вибирати школи близько до місця тривалого проживання, щоб не витратити зайві кошти на транспорт та гуртожиток. У середині 1990-х рр. у регіоні, де проживали українці Словаччини, відкрились нові середні школи, які могли задовольнити якраз такі вимоги батьків. Свою роль зіграла й заміна директорів у школах з українськими класами після 1989 року, посади яких зайняли переважно словаки. Збільшилися і їх повноваження, на основі яких вони самі могли регулювати число учнів, прийнятих в українські класи. Але були й такі випадки, коли наперекір можливості набрати достатню кількість учнів, було

прийнято лише стільки, щоб створити групу, яка б вивчала українську мову, а не клас. Освітні органи й окремі школи не дотримувались розпорядження МО СР про те, що учні мають право продовжувати навчання рідною мовою як при переході з першого ступеня ОШ на другий (якщо переходять в іншу школу), так і при переході в середню школу. Цей принцип вже майже не дотримувався ані в одній гімназії, поблизу якої вивчалась українська мова [24, арк. 157].

Для вирішення питань шкільництва при Раді СРУ СР працювала фахова комісія, яку очолював член Президії М. Деніс. Її заслугою було прискорення підготовки нових засад навчання і видання нових підручників для шкіл з українською мовою навчання чи з вивченням української мови. Представники СРУ СР ще у 1995 році зустрічалися з тодішнім міністром освіти Е. Славковською, а пізніше – і з іншими представниками керівництва МО СР, а також із представниками Державного педагогічного інституту в Братиславі. Питання національного шкільництва декілька разів обговорювалось і в РУ СР у справах національностей, де представники українців вимагали повернутися до вирішення проблем, порушених ще в 1992 році. Тоді передбачалося створення експертної комісії при МО СР, яка б аналізувала причини тогочасного стану українського шкільництва і вносила б пропозиції щодо вирішення цього кола проблем. Однак, таку комісію до кінця 1990-х років так і не було створено. Про проблеми шкільництва представники СРУ СР вели переговори і на інших рівнях, сподіваючись, що їхні подальші пропозиції, передусім, щодо призначення в державних шкільних органах Пряшівського краю та в інших окремих округах працівників, відповідальних за сферу українського шкільництва, будуть реалізовані [24, арк. 157].

Подібна ситуація складалась і в інших сферах духовного та культурного життя українців Словаччини. У зв'язку з цим певна частина активу української національної меншини (Л. Довгович, Ю. Бача, І. Бача, І. Яцканин) була досить агресивно налаштована стосовно органів державної влади СР і схилялася до спілкування з ними, в основному, шляхом

політичних заяв і демаршів (вона була схильна надмірно політизувати існуючі проблеми). Свідомо чи несвідомо, вони прагнули підштовхнути Україну до винесення питання становища української національної меншини в Словаччині на рівень українсько-словацьких міждержавних відносин, що могло призвести до виникнення небажаного напруження і не відповідало національним інтересам як України, так і Словаччини [36, арк. 148]. Разом з тим, керівництво СРУ СР (П. Богдан) було зорієнтоване на конструктивну зважену співпрацю з органами влади СР. Таким чином, через недостатню увагу до вирішення проблем української національної меншини словацька сторона сприяла активізації радикального крила української громади.

Зазначимо, що ще однією з ініціатив влади, яка стосувалася, зокрема, й українців та угорців Словаччини, було запровадження змін у роботу шкіл національних меншин СР. Це нововведення викликало невдоволення угорців Словаччини ще й з тієї причини, що його підтримувала владна СНП, під впливом якої знаходилося МО. Зміст двомовного навчання (альтернативного) в школах з українською (угорською) мовами навчання полягав у переході до викладання частини предметів словацькою мовою. Подібна ініціатива пояснювалася тим, що рівень знань словацької мови у випускників шкіл був недостатнім. З боку опонентів звучали застереження щодо того, що альтернативне навчання призводить до асиміляції, [180, с. 110].

Однак, виходячи із «Загальної конвенції Ради Європи про охорону національних меншин», яку ратифікувала СР, МО СР була затверджена концепція альтернативного навчання в школах, які знаходились на території проживання національних меншин. Суть цієї Концепції зводилась до відкриття такої школи чи класу, в яких деякі предмети, наприклад – із суспільствознавства і природознавства, викладалися б словацькою мовою, якщо була б достатня зацікавленість з боку батьків. Згадувана Концепція розширювала права батьків на вибір школи в залежності від мови і способу навчання [181, с. 409].

Наприкінці 1994-1995 н.р. МО було започатковано впровадження

альтернативної системи навчання. При цьому директори угорських шкіл звільнялися із займаних посад. У зв'язку з цим у 1995-1996 навчальному році Міністерство освіти СР приступило до процесу реалізації альтернативного навчання в 29 дитячих садочках, в одній основній школі й у 3-ох середніх професійно-технічних школах, як підкреслювалося Міністерством, – лише на основі добровільної згоди батьків. Упродовж навчального року кількість шкіл, задіяних до реалізації альтернативного навчання, зменшилась. На кінець навчального року альтернативне навчання здійснювалось лише в 26 дитячих садочках. Відмітимо, що ця система не знайшла підтримки педагогів угорських національних шкіл, батьків і учнів шкіл з угорською мовою навчання [3, арк. 5].

Із часу визнання на державному рівні русинів Словаччини як окремої національності постало питання права та можливості здобувати освіту представниками даної національної меншини рідною мовою, тобто актуалізувалась проблема русинського шкільництва [24, арк. 158-160]. Зокрема, РО за підтримки МО СР почала домагатися запровадження в школах навчального предмету «русинський язык і культура». На думку СРУ СР, такі спроби відбувались без консультацій і переговорів зі всіма зацікавленими сторонами [181, с. 410].

Відмічалось, що не був оголошений конкурс на авторів підручників русинської мови; фахові рецензії надавали люди, які не достатньою мірою володіли русинською мовою або були іншої національності; підручники були видані ще до того, як стало відомо, який саме варіант «русинського языка» буде «кодифіковано». Ініціатива відкриття русинських шкіл або хоча б вивчення мови виходила не від батьків, а від громадського об'єднання РО та МО СР. Сама РО, наперекір попередній неофіційній домовленості із СРУ СР, ішла агітувати за «русинський язык» у першу чергу в школи, де вивчалася українська мова, а не в ті українські села, де вона вже перестала викладатися. Її увага так само зосередилась передусім на вчителях української мови, оскільки своїх підготовлених фахівців вона ще не мала. Відмічалось, що

інтерес до вивчення русинської мови був незначним, та цим самим було нанесено великої шкоди українському шкільництву в Словаччині. Українські школи стали значно слабшими, а то й зовсім були ліквідовані. У результаті таких тенденцій словацькі школи в українських селах об'єктивно не могли (чи й не бажали) виховувати дітей в українському національному дусі, що стало подальшим кроком до асиміляції.

Позиція СРУ СР щодо «кодифікації» чи «стандартизації» русинської мови, яку РО здійснила 27 січня 1995 р., була задекларована в «Проголошенні Президії Ради СРУ СР». На його думку, «кодифікація» здійснювалась також з метою відокремлення української меншини від українського народу. Цьому сприяла і створена русинська мова, яка керувалася гаслом: «Краще словакізми, ніж будь-які українізми» [24, арк. 158-159].

Від середини 1990-х років у селах почали організовувати русинські школи. Проте не було дипломованих учителів з русинською педагогічною освітою, так само як і підручників тощо. Однак наслідком такої політики стала деградація як української, так і русинської початкової та середньої шкільної освіти, значно зменшилось фінансування українських шкіл та їхня кількість [202, с. 47].

Нагадаємо, що проблеми українців Словаччини, зокрема, їхнього шкільництва, освіти, культури, видавничої діяльності, роботи КСУТ (єдиної загальнодержавної організації українців ЧССР у 50-80-х рр. XX ст.) тощо були також постійним предметом дискусій, розгляду, обговорень, вирішення тих чи інших нагальних питань (поряд з питаннями угорської національної меншини) під час засідань РУ ССР з питань національностей у кінці 80-х рр. XX ст. (даний орган був створений 14 лютого 1969 року [106, арк. 51]), [180, с. 111].

МО СР затвердило також «Концепцію освіти дітей – громадян СР – русинської національності», що базувалась на праві здобуття освіти рідною материнською мовою національних меншин, яке було закріплено в Конституції СР, параграф 34, абзац 2, літера а); в законі № 29/1984 Кодексу

«Про систему основних і середніх шкіл» (закон про школи) в редакції більш пізніх постанов, змін і доповнень (повний текст – № 350/1994 Кодексу законів); у параграфі 3.1 Спільного договору Ради Європи «Про охорону національних меншин», який був ратифікований НР СР. Концепція базувалась на основних принципах альтернативного навчання і вимог русинів на отримання освіти материнською мовою [3, арк. 7]. Із середини 1990-х рр. МО СР наполегливо запроваджувало «русинську мову» в школах. А керівництво Словацького радіо та його Редакція національно-етнічних програм у м. Пряшеві, як і раніше, намагалися розділити місцеве радіомовлення на «українське» і «русинське».

Загалом у СР в 1990-х роках існувала розгалужена мережа шкіл для національних меншин. В основному це стосувалося угорської та української національних меншин та ряду інших (чехи, німці), які з початку 90-х рр. ХХ ст. були визнані на державному рівні, а їхні представники входили до складу РУ СР з питань національностей.

Разом з тим, проблеми українського шкільництва вимагали окремої уваги, тому доцільно наголосити на окремих із них. На думку української громади Словаччини, криза українського шкільництва полягала в тому, що шкільна база, яку українці успадкували від попередніх режимів – угорського, першої республіки і СР після 1948 року, не збереглася. Вона до значної міри звузилась, у національному та ідейному плані стала слабшою. Чехословацька педагогічна наука не приділяла належної уваги національному шкільництву, розпорядження міністерства не виконувалися, причому за їх невиконання ніхто не притягався до відповідальності. Саме тому українське населення перестало вірити, що в українському шкільництві можна навести лад [245, с. 9]. Державні шкільні органи вважали проблему українського шкільництва периферійною, другорядною, яку опускали на рівень батьківської компетенції (можливість обирати мову викладання) [183, с. 312]. Проблематика українського шкільництва фактично звузилась виключно до питання мови.

Негативну реакцію з боку національностей (особливо угорської) викликало

рішення про ліквідацію двомовних атестатів у школах. Відбувалося зменшення державного фінансування національних культур, спостерігалось укрупнення шкіл, зменшувалась кількість шкіл, де вивчалась українська мова або мова іншої національної меншини. Багато лиха принесла свавільна інтерпретація права батьків обирати мову навчання для своїх дітей. Саме цей аспект призводив до найбільших зловживань в українському шкільництві [180, с. 113].

Багато лиха принесла пропалована в українському шкільництві теза, що в школі не є вирішальною форма, тобто мова викладання, головним є зміст, і ця думка руйнувала підвалини українського шкільництва. На практиці справа виглядала так, що на підставі заяви декількох батьків, які вимагали зміни мови викладання, шкільні органи визначали словацьку мову як мову викладання для всієї школи. Ця довільність ішла в розріз із педагогічними засадами та межувала з анархією [245, с. 10].

Шкільний плебісцит, який пропонувався українському населенню, на думку української сторони учасників цього процесу, не був демократичним. Його метою не було зближення національностей. Він був спрямований на обрання словацької школи. Адже українське населення залякували тим, що коли учні будуть навчатися рідною, материнською мовою, перед ними закриються двері словацьких шкіл [181, с. 412].

Отже, довільний вибір мови викладання відіграв до певної міри й денаціоналізаторську роль, оскільки він не базувався на демократичних принципах співіснування українців і словаків, а навпаки – на знеціненні всього українського. Існує в цьому плані й багато інших проблем: рівність у правах у вивченні обох мов – української і словацької, створення однакових умов праці для вчителів українських і словацьких шкіл тощо [180, с. 114]. Невдоволення угорців Словаччини викликали також зміни в роботі шкіл національних меншин СР, які полягали у введенні двомовного (альтернативного) навчання в школах з угорською (українською) мовами навчання (тобто викладання частини предметів словацькою мовою) [245, с. 10].

Таким чином, питання шкільної освіти було в 1990-х роках

кардинальною проблемою не лише українського національно-культурного життя, а й інших національних меншин. Розв'язання цієї проблеми вимагало докладного аналізу всіх причин тогочасного стану шкільної справи та пошуку альтернативних варіантів її подальшого розвитку з урахуванням суспільних змін, викликаних ринковою економікою.

Робота в царині НХТ, яка була однією з найважливіших у роботі СРУ СР, протягом виборчого періоду базувалась на активній культурно-освітній та виховній діяльності українців, членів Союзу та художніх колективів. Зазначимо, що на цій ділянці було досягнуто цілий ряд позитивних результатів: динамічно розвивались, активно працювали колективи окремих жанрів, зростав їх художній рівень, збільшувалась кількість виступів під час різних заходів та акцій місцевого, окружного, регіонального, загальнодержавного та закордонного характеру [64, арк. 16].

У галузі НХТ СРУ ЧС в нових суспільних умовах, зберігаючи традиції діяльності КСУТ(у), продовжував організацію і проведення багатьох культурних акцій, які мали за мету збереження народного фольклору. Наприклад, у 1990 році були реалізовані такі центральні акції, як Фестиваль вокально-інструментальних груп «На крилах мелодій» у Стащині, Фестиваль драми та художнього слова ім. О. Духновича в Меджилабірцях, Фестиваль фольклору русинів-українців Словаччини в Камйонці, Свято культури русинів-українців Словаччини у Свиднику та огляд аматорських співаків народних пісень «Маковицька струна» в Бардієві. Крім того, проведено 12 районних свят миру, культури та спорту. Проводились також бесіди з письменниками, редакторами, читацькі конференції та інше [222, с. 11]. 10 листопада 1991 р. СРУ ЧС організував у Снині I Фестиваль духовної пісні з метою внести свій вклад у примирення православної і греко-католицької церков. У лютому 1992 року готувався I-й Фестиваль українських кінофільмів у Словаччині (нові пропозиції Союзу) [222, с. 22].

Загалом з 1990 по 1994 рр. діяли 162 колективи НХТ, 124 з яких на основі письмових заяв були зареєстровані в СРУ СР і розгортали свою

активну творчу працю в окремих округах. Колективи протягом цього періоду об'єднували понад 3500 членів і щорічно здійснювали понад 700 виступів з нагоди різних культурно-суспільних і національних подій у рамках округу та в рамках міжнародних стосунків, брали участь у різних акціях, організованих СРУ СР, освітніми організаціями [87, арк. 16; 65, арк. 1].

За період від I-го з'їзду було проведено всі заплановані заходи. Було проведено 5 Свят культури у Свиднику, 5 фестивалів фольклору у Камйонці, 5 фестивалів драми і художнього слова ім. О. Духновича у Меджилабірцях, 3 фестивалі вокально-інструментальних груп «На крилах мелодії» у Стащині, 4 фестивалі духовної пісні у Снині, 5 конкурсних оглядів народної пісні «Маковицька струна» у Бардієві, 4 конкурси жінок-декламаторок «Струни серця». У цих культурних заходах загалом взяли участь 451 колектив та 63 індивідуальні виконавці, щорічно виступаючи з новим репертуаром. Крім того, вони брали участь у 65 районних святах, у зустрічах коло ватри, в районних змаганнях, у конкурсах, різних оглядах, літературно-художніх програмах і т. п. [64, арк. 17; 87, арк. 17; 65, арк. 2].

Важливим культурницьким заходом було Свято культури русинів–українців Словаччини – масова національно-культурна традиція, присвячена оглядові НХТ сотень колективів і тисяч виконавців. Воно було засноване ЦК КСУТ та Пряшівським Крайовим Національним Комітетом у 1955 році. Перше Свято відбулось у Меджилабірцях, всі інші – у Свиднику [224, с. 306].

Зазначимо, що 17-18 червня 1989 року відбулося уже XXXV свято культури українців, на якому виступило 55 колективів та було присутньо понад 20 тис. глядачів. З числа гостей виступили ансамблі з м. Пасарджік (Болгарія), Нового Саду (Воєводина), «Зоря» з м. Рівне (Україна). У XXXVI святі (16-17 червня 1990 року) брало участь 40 колективів та 25 тисяч глядачів. Виступили гості: ансамблі «Лемковина» зі Львова, з м. Лугожа (Румунія), «Лемковина» с. Білянка (Польща) та Нового Саду. В XXXVII святі (15-16 червня 1991 року) взяло участь лише 34 колективи та 15 тис. глядачів. 19-20 червня 1993 року пройшло XXXIX свято культури українців, у якому

взяло участь 38 колективів та понад 20 тисяч глядачів. Серед гостей були ансамблі з Ужгорода, «Незабудка» з Тернополя, «Кобзар» із Струсова (Україна), Сербський національний ансамбль з Будишина (Німеччина). 17-19 червня 1994 року було проведено XL (XXXX) свято, на якому виступили 46 колективів загальною кількістю 1493 учасників, було понад 25 тисяч глядачів. Під час проведення свята в Державному музеї української культури у Свиднику проходила міжнародна наукова конференція на тему «Актуальні проблеми дослідження народної культури русинів-українців Словаччини» [224, с. 307].

Загалом, у 1993 році на Пряшівщині працювало 162 українські колективи НХТ різних жанрів. За 40 років колективам НХТ, що виступали на святах, методичну допомогу надавало близько 600 людей – спеціалістів та аматорів. Майже кожного року в програмі свят брав участь Піддуклянський український національний ансамбль (далі ПУНА) (ПУЛЬС), гостями були словацькі, угорські, польські, німецькі колективи. Закарпатський народний хор з Ужгорода виступив на 12-ти святах (1957-58, 1967-68, 1970, 1972-76, 1985, 1994). Загалом на святах виступило близько 2 тис. музичних, співацьких, танцювальних аматорських і професійних колективів загальною кількістю близько 60 тисяч учасників. Майже на кожному святі була присутня урядова делегація, представник генерального консульства колишнього СРСР у Братиславі, в 1990-х роках – посольства України, а також делегація товариства «Україна» з Києва. Свидницькі фестивалі стали традиційним святом культури українців Пряшівщини, місцем зустрічі багатьох співвітчизників (краян) зі Словаччини, Чехії, сусідніх країн, а також з Канади, США та ін. [224, с. 308].

Проте всупереч складним умовам роботи відділу народної художньої творчості, неповному складу його працівників, щорічні плани роботи у цій царині вдалось успішно виконати, а також якісно та змістовно провести навіть більше заходів, ніж планувалось [65, арк. 3].

Підсумовуючи вище викладений матеріал, можемо стверджувати, що

русини проживали компактно, а також пропорційно з українцями на одних і тих же територіях. Протягом XX століття, особливо з 1991 р., в Словаччині зберігається тенденція до скорочення офіційної чисельності українців за національністю. У містах Пряшівщини їх відсоток суттєво поступався русинам. Після 1990-го року відбувся значний зсув громадської думки в питанні етноназви у бік русинства. Упродовж 1990-х рр. русини збільшили свою чисельність майже вдвічі, посилилась компактність їх розселення у порівнянні з українцями.

Законодавство СР у сфері системи освіти, різні освітні програми враховували прийняті міжнародні домовленості, угоди, декларації, які застосовувались у системі освіти з урахуванням прав людини і свобод кожного громадянина, а також Конституції СР, Закону про систему національної освіти. У СР застосовувалося право батьків на вибір мови навчання. Учні в класах з українською мовою навчання отримували загальну освіту, рівноцінну загальній освіті у школах зі словацькою мовою навчання. Проте з кожним роком зменшувалась кількість шкіл, в яких вивчалась українська мова. Серед причин слід назвати обмеження можливостей продовжувати навчання в українському класі середньої школи, низьку національну самосвідомість батьків, антиукраїнську пропаганду тощо.

РО за сприяння МО СР ініціювали процес запровадження вивчення в школах предмету русинська мова і література. З цією метою в кінці січня 1995 р. й була кодифікована русинська мова, після чого в селах почали організовувати русинські школи.

Висновки до Розділу 2

На межі 80-х–90-х рр. XX ст. країни Центрально-Східної Європи здійснили рішучий поворот у бік демократичного розвитку з орієнтацією на зближення з новими європейськими структурами, на розрив усталених відносин з СРСР. Події, які відбувались у Чехословаччині, отримали назву «ніжної» або «оксамитової революції». Проте словацький політичний бомонд схилився до розбудови етнічної моделі держави.

У середовищі національних меншин найбільш активізували політичну діяльність угорська національна меншина, представники якої створили власні політичні партії, першою з яких була УНІ. Три з п'яти політичних угорських партій мали своїх представників у парламенті Словаччини. Вони створили виборчу коаліцію. Національна меншина ромів була представлена на рівні регіонального та загальнодержавного словацького політикуму, створивши РГІ, яка підтримала процеси демократизації в суспільстві. СРУ ЧС ініціював створення самостійного політичного суб'єкту української меншини для північно-східного регіону Словаччини під назвою ПДГ. Події, які розгортались у середовищі української громади Словаччини в першій половині 1990-х рр., свідчили про активізацію її власного політичного життя.

Конституція СР та законодавство гарантували рівність прав усіх громадян незалежно від національності, релігії, віросповідання, соціальної приналежності. Словаччина ратифікувала переважну більшість прийнятих документів ООН уже в перший рік свого існування, а більшість документів РЄ стали невід'ємною частиною тогочасної управлінської системи СР. Правову базу забезпечення культурно-освітніх та духовних потреб національних меншин у 1990-х рр. у СР складали понад два десятки законодавчих актів у різних сферах. Проте, словацький уряд не прийняв таких законів (наприклад «Закон про національні меншини»), які б забезпечували реальну, а не фактичну рівноправність національним меншинам країни. Разом з тим, політика влади у відносинах з українською меншиною була під впливом і в прямій залежності від політики щодо угорської національної меншості. Діяльність української еліти

Словаччини була спрямована, передусім в культурницьке русло, де спостерігаються великі здобутки. Однак, державою здійснювалися кроки, які негативно впливали на можливість українських організацій здійснювати культурно-освітню роботу серед населення.

На початку лютого 1990 року був створений Комітет Уряду ЧССР з питань національностей. Продовжувала роботу оновлена РУ СР з питань національностей. Після реорганізації Ради відбулося значне покращення її діяльності, в її складі була паритетна кількість представників національних меншин і державних службовців.

У шкільній системі в 1990-х рр. відбувалося зменшення кількості навчальних закладів, в яких вивчалася українська мова. Причинами такого стану була низька національна свідомість батьків і вчителів, сильна антиукраїнська пропаганда, об'єднання шкіл, зменшення державного фінансування національних культур, обмеження можливості продовжувати навчання в українському класі середньої школи, запровадження двомовної системи навчання тощо. Проблематика українського шкільництва звузилась до питання мови. Відбувається активізація РО з метою запровадження вивчення в школах предмету русинська мова і культура. Кодифікація русинської мови у січні 1995 р. внесла остаточний розкол в україномовному середовищі.

РОЗДІЛ III.

СУПЕРЕЧНОСТІ ПРОЦЕСУ НАЦІОНАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНШИНИ У ПЕРІОД СУВЕРЕНІЗАЦІЇ СЛОВАЧЧИНИ (1989-1995 РР.).

3.1. Створення та діяльність Союзу русинів-українців Словацької Республіки

Ще 1 березня 1945 р. на з'їзді делегатів з усієї Північно-Східної Словаччини було створено «Українську народну раду пряшівщини» (далі УНРП), метою якої було політичне представництво національної меншини [193]. І якщо на початку своєї діяльності цей орган розглядав можливість приєднання частини Східної Словаччини до СРСР, то вже з квітня 1945 р. УНРП відмовилася від таких планів і стала на платформу вирішення питання української меншини в рамках єдиної чехословацької держави [264, с. 17-18]. При розробці нової етнонаціональної політики найважливішим виявилось те, що у новій Чехословаччині було надано перевагу етнічному «українець», а система освіти для представників цієї національної меншини була переведена на українську літературну мову. В офіційному вжитку став застосовуватися термін русин-українець, з акцентом на другу частину. У 250 селах Словаччини, в яких проживали представники цієї національної меншини, було відкрито українські школи.

Складність історичного розвитку української національної меншини повністю проявилася і в листопаді 1989 р. та, зокрема, після нього. Культурно-національне життя українців із 1951 року забезпечував та організовував КСУТ – громадська організація культурницького спрямування [264, с. 18]. Основною метою його діяльності було поширення української культури та друкованого слова, розвиток народної художньої творчості усіх жанрів, організація фестивалів, наукових семінарів, читацьких конференцій. На початку 1970-х рр. при ЦК КСУТ розгорнуло свою діяльність наукове товариство, яке організовувало семінари та конференції з нагоди визначних ювілеїв

української культури. Досить ґрунтовною була видавнича діяльність КСУТ: періодична преса «Нове життя», «Дружно вперед», «Дукля», підручники, матеріали та збірники для колективів НХТ, Наукові записки, у яких публікувалися матеріали наукових конференцій. Проте, оскільки цей Союз був створений рішенням «зверху», з метою пробудження національної свідомості, масовою підтримкою він не користувався. Попри недоліки в роботі організації, слід відзначити й низку позитивних досягнень, які проявилися у сфері журналістики, радіомовлення, національній системі освіти українців, збереження культурних традицій та ін. [145, с. 9], [123].

Розвиткові української культури в країні сприяли важливі заходи нових властей. Зокрема, було створено професійний український театр та ансамбль пісні і танцю, спілку письменників, музей та велику кількість колективів художньої самодіяльності. Багато уваги приділялося підготовці педагогічних та наукових кадрів, які б володіли літературною українською мовою. Станом на кінець 80-х років ХХ ст. українська меншина Чехословаччини, зокрема на Східній Словаччині, була найчисельніша серед країн Центральної Європи, з добре організованою системою україномовних закладів освіти та української культури: у 1985/1986 навчальному році на території Словаччини у 19 школах українською мовою навчалось 1343 учні. У Пряшеві виходили Українською мовою 6 газет і журналів, у тому числі тижневик «Нове життя», щомісячний журнал «Дружно вперед», популярний кварталник «Дукля», дитячий двотижневик «Піонерська газета», працювала Українська редакція Чехословацького радіо [144, с.250].

У 1953 р. При філософському факультеті Кошицького університету імені П.-Й. Шафарика (нині Пряшівський університет) було створено кафедру української мови і літератури, а в 1965 р. ще й українське відділення для підготовки вчителів початкових класів при педагогічному факультеті Кошицького університету. Розпочав працювати науково-дослідний інститут, видавництво, яке разом із шкільними підручниками випустило майже 2 тис. книжок [237, с. 15].

В даному дослідженні слід згадати про потужні асиміляційні процеси щодо українського населення Східної Словаччини впродовж попереднього відліку історії. Зазначимо, що словакізація українців була значною мірою природною, ненасильницькою та добровільною, зумовлена переважно об'єктивними чинниками історичного, етномовного та суспільно-політичного характеру. Також словакізація була невпинною і рівномірно-поступальною, із певними «критичними точками», зокрема, депортація українців-лемків у 1944–1947 рр. та визнання русинів самостійною національністю в 1989–1991 рр., зумовленими політикою держави щодо них і зовнішніми обставинами [207, с. 490-491]. Особливістю процесу словакізації було те, що проведення українізації одночасно супроводжувалося переслідуванням української інтелігенції в рамках кампанії боротьби з «українським буржуазним націоналізмом». Нова чехословацька влада сотні вчителів позбавила їхніх посад і відправила у сферу матеріального виробництва.

З 1989 р. Чехословаччина вступила в період кардинальних політичних перетворень. Усередині української національної меншини також відбулися значні зміни. В той час стався відкритий поділ українців Словаччини на дві групи, одна з яких уважала русинів окремим етносом, який мав власні громадські організації, що протистояли спільним українським об'єднанням. Друга ж залишилася на позиціях визнання українців та русинів єдиною національною меншиною, відмінності в якій носили лише етнографічний характер. Цей розкол був спричинений багатьма чинниками, серед яких не останнє місце посідало бажання властей максимально послабити національну меншину, щоби в її середовищі не зароджувалося бажання приєднатися до України, як це було в 1945 р. Процес роз'єднання українців та русинів розпочався ще в єдиній Чехословаччині, а продовжився він в уже незалежних з 1 січня 1993 року Чеській та Словацькій республіках [144, с. 252].

Водночас, керівництво ЦК КСУТ у своїй пресі не дозволило публікувати інформацію про актуальні події в Чехословаччині. Тільки в 48 номері тижневика «Нове життя» було опубліковано коротке «Ставлення до внутрішньополітичної

ситуації в країні», яке ухвалила Президія та Секретаріат ЦК КСУТ на своєму позачерговому засіданні 28 листопада 1989 р. В ньому було засуджено втручання силових структур у студентську демонстрацію в Празі 17 листопада 1989 р. Крім персональних змін в органах КСУТ, у документі вимагалось якнайшвидше скликати позачергове засідання Пленуму ЦК КСУТ та актив української інтелігенції, критично переоцінити на ньому розвиток культурно-національного життя українського населення від 1945 року з метою підготовки «Програми дії» на найближчий період [222, с. 5].

Друге засідання ініціативної групи доповнило вимоги, які стосувалися не лише активізації діяльності, але і зміни назви КСУТ на «Союз русинів-українців ЧССР». Водночас вимагали зміни назв окремих видань періодичної преси, які б не мали бути органами ЦК КСУТ, але КСУТ. У галузі українського національного шкільництва наголошували на потребі збереження тодішнього типу шкіл і вимагали ще більшої підтримки державними органами їхнього розвитку. У наступній частині вимог ішлося, зокрема, про створення української студії Чехословацького телебачення в Кошицях, про реабілітацію українців, скривджених унаслідок подій 1968–69 років у ЧССР, про встановлення контактів із представниками православної та греко-католицької церков і т. п. [138, с. 3]. Одночасно з тим, 2 грудня 1989 р. в Кошицях, а згодом і в Бардієві, виникли подібні ініціативні групи, які підтримали висунуті вимоги й доповнили їх.

6 грудня 1989 р. у Пряшеві відбулось позачергове розширене пленарне засідання Пленуму ЦК КСУТ, на якому були обговорені питання культурно-виховної роботи Союзу серед ксутівців та інших українських трудящих на тогочасному етапі. З цією метою Пленум ЦК КСУТ ухвалив рішення скликати позачерговий з'їзд КСУТ на 19–20 січня 1990 р. [68, арк. 1].

20 грудня 1989 р. у Братиславі відбулася робоча зустріч делегації українців із заступником голови Уряду ССР А. Варгою та заступником голови СНР К. Надьом. А. Варгові був переданий письмовий матеріал про проблеми українців, які потрібно якнайшвидше розв'язувати. Серед іншого, було

запропоновано, щоб Уряд ССР ухвалив принцип двомовності відносно українського етносу, щоб в початкових і середніх школах гуманітарні предмети викладалися материнською мовою, а природознавчі – словацькою. Наголошувалося на шкідливих впливах на освіту та культуру в українських селах Східнославацького краю, де за останніх 15 років було скорочено 110 основних шкіл [92].

Відбувалася активізація й інших українських національних об'єднань та інституцій у Словаччині. Зокрема, 4 січня 1990 року у Пряшеві відбувалися позачергові збори української секції «Союзу словацьких письменників». Крім персональних змін, було ухвалено постанову, в якій, крім іншого, вимагалось публічно реабілітувати всіх українських письменників Словаччини, скривджених нормалізацією. Письменники підтримали й ідею «Громадянського форуму українців» про створення федерального міністерства у справах національностей [222, с. 7]. Загалом, серед громадян української національності переважали очікування, що позачерговий з'їзд КСУТ вирішить або хоча би відкриє всі основні питання, які стосувалися їхнього культурно-національного життя. До 10 січня 1990-го року Президія ЦК КСУТ підготувала до пленарного засідання ЦК КСУТ звітну доповідь позачерговому з'їзду про діяльність КСУТ [68, арк. 3-4].

Однак, зазначимо, що процеси всередині української меншості, які відбулися наприкінці 1989-го – у 1990-х рр., свідчили про загострення проблем, пов'язаних із посиленням національного самоусвідомлення як реакції на штучне замовчування цих питань у минулі чотири десятиліття. 20 січня 1990 р. в м. Пряшеві відбувся позачерговий з'їзд КСУТ Чехословаччини та обрання комісій. Одночасно, делегати (450 чол. від 286 первинних організацій КСУТ з усієї країни) ухвалили рішення про перейменування організації на «Союз русинів-українців Чехословаччини» (далі СРУЧ), обрали його керівний орган – Раду, затвердили програмні і статутні документи. Згідно з рішеннями з'їзду, реформована організація орієнтувалася на зміцнення дружби та співпраці зі словацьким народом, іншими

національностями у ЧССР, розвиток співробітництва з народом Радянської України, організаціями української діаспори в Європі та у всьому світі [248]. Під час роботи з'їзду відбулося перше засідання Пленуму ЦК СРУЧ.

На підставі аналізу Контрольно – ревізійної комісії ЦК КСУТ було констатовано, що всі окружні та міська організації працювали за річними планами роботи, в яких було охоплено усі найважливіші ділянки роботи КСУТу. На той період членами КСУТ були 10 689 громадян, які працювали у 286 організаціях. За пройдений період було залучено 1 257 нових членів, а вибуло з КСУТу 920 членів. Пресу КСУТ передплачували 6 310 чоловік. З них: 3 275 – «Нове життя», 2 095 – журнал «Дружно вперед», а 950 – «Дуклю» [59, арк. 5].

На засіданнях обраних органів ухвалювалися відповідні постанови, переважна більшість яких стосувалася насамперед організаційного забезпечення окремих акцій і була вчасно виконана. Основним недоліком було те, що дуже мало постанов ухвалювались і виконувались щодо діяльності первинних організацій, їхніх проблем і поліпшення роботи. А там, згідно зі Статутом КСУТу, мала проводитись основна робота. Делегати з'їзду обрали 75-членну Раду, 9 кандидатів та 9 членів контрольно-ревізійної комісії. М. Гиряк був обраний головою СРУ ЧС, а М. Бобак – першим заступником голови. Після закінчення з'їзду зібралася новообрана Рада. На першому її засіданні було обрано Президію, до складу якої, крім М. Гиряка та М. Бобака, увійшли М. Білоруський, П. Богдан, С. Глогінець, І. Лаба та інші [66, арк. 2–3]. Було констатовано, що позачерговий з'їзд здійснив критичний аналіз дотеперішньої діяльності КСУТу ЧССР, вказав на позитивні досягнення, недоліки і проблеми, які впродовж тривалого часу не були розв'язані [74, арк. 2].

З'їздом було ухвалено «Програмне проголошення з'їзду русинів-українців ЧССР» [71], в якому наголошувалося, що українці, які проживають в ЧССР, висувають своїх представників і компетентних фахівців до ФЗ, СНР, Федерального і народних урядів та інших керівних і виконавчих органів, тощо [71, арк. 1]. У висновках «Програмного проголошення» зазначено, що потрібно

налагоджувати та поширювати контакти з Україною, її представницькими та культурно-політичними органами й установами, а також з українськими та русинськими організаціями й культурно-освітніми закладами в різних країнах світу [71, арк. 2]. У «Плані роботи Організації на найближчий період» зазначалося, що вона мусить мати право і практичну можливість впливати на все соціально-економічне, суспільно-політичне та культурно-національне життя національності, на його наукове вивчення та всебічний розвиток. На перше місце в новій системі Організації необхідно поставити працю з молодими людьми в школах і поза ними, а також працю з селянами, робітниками, учителями та іншими представниками інтелігенції [69, арк. 2].

Відзначимо, що позачерговий з'їзд КСУТ ухвалив три засадничі документи, в яких виклав свої наміри та вимоги: «Програмне проголошення з'їзду», «Меморандум русинів-українців Чехословаччини ФЗ ЧССР, СНР та Уряду ССР» і «Статут Ради русинів-українців Чехословаччини». В «Меморандумі» було подано 11 засадничих вимог, з яких найважливіші стосувалися відповідного представництва українців у найвищих законодавчих органах ЧССР та ССР, а також в інших органах державного управління в регіонах, заселених українським населенням, створення при Уряді ССР адміністративної одиниці, яка б займалася комплексним вирішенням національних питань, самостійного національного відділення в МО ССР і т. п.

Отже, внутрішньополітичні чехословацькі процеси, спалах словацького націоналізму в 1990 р., наслідки попередньої адміністративної «українізації» ускладнили (проте й пришвидшили) процес зростання національної самосвідомості українців у ЧССР [188, с. 93]. У зв'язку з цим заслуговує на увагу твердження О. Мишанича, що в поверненні до старої назви русини-українці Східної Словаччини вбачали один із засобів боротьби за збереження своєї національної ідентичності проти прискореної словакізації в умовах загострення міжнаціональних відносин у країні наприкінці 1980-х – у 1990-х рр. [179, с. 234].

Однак, з рішенням з'їзду не погодилася «Ініціативна група за відродження русинів» у Меджилабірцях, яка в листі, адресованому Міському національному комітету в Меджилабірцях, пропонувала змінити назву організації на «Союз русинів і українців» і вимагала запровадити в 1–5 класах початкових шкіл русинську мову, де б на другому ступені продовжувалося навчання української літературної мови. На ситуацію в Меджилабірцях Рада відреагувала тим, що її голова М. Гиряк зустрівся з їхніми жителями 27 січня 1990 р., а Президія на засіданні 1 лютого 1990 р. вирішила направити делегацію з трьох чоловік на переговори з «Ініціативною групою» в Меджилабірцях [80]. Водночас у тижневику «Нове життя», починаючи з номеру 5/1990 (2 лютого 1990 р.), було запроваджено сторінку русинським діалектом «Голос русинів», яку з № 43 (26 жовтня 1990р.) було поширено на дві сторінки.

Із самого початку своєї роботи новоутворена Рада СРУ ЧС, згодом СРУ СР, серйозно займалася ситуацією в шкільництві. Вже 14 лютого 1990 р. запропонувала Міністерству освіти (шкільництва), молоді та фізичного виховання ССР групу експертів, яка мала займатися проблематикою шкіл з українською мовою навчання та з вивченням української мови.

15 березня 1990 р. Президія Ради ухвалила «План головних завдань Союзу русинів-українців Чехословаччини на 1990 рік». У ньому наголошувалося, зокрема, на важливості питання шкільництва та праці з молоддю, організаторської роботи загалом, культурно-освітньої діяльності. В подібному дусі була підготовлена й концепція періодичної преси СРУ ЧС («Нове життя», «Дружно вперед», «Дукля»). Рада також оцінила діяльність окружних рад і схвалила зміни Статуту організації. Під час дискусії часто порушувалося питання українського національного шкільництва, якому значну частину свого звіту присвятив і голова Ради М. Гиряк [57], [222, с. 8-10].

Водночас, велику увагу українському національному шкільництву було приділено в доповіді та дискусії на третьому засіданні Ради СРУ ЧС (27 жовтня 1990 р.). Як заявив М. Гиряк, великої шкоди цьому заподіяла

непродумана інтеграція шкіл у 70–80-ті роки ХХ століття, коли з 549 інтегрованих шкіл у Східнославацькому краї 109 було українських. Здебільшого, унаслідок її проведення, викладання української мови занепало [179, с. 234]. Гиряк озвучив вимоги, які Союз висував у галузі освіти національних меншин, і, зокрема, питання крайового та окружних інспекторів для українських національних шкіл та низку інших. Загалом, він позитивно оцінив роботу в галузі НХТ та зарубіжні контакти організації. Союз упродовж майже десяти місяців поточного року провів понад 200 різних культурних та освітніх акцій, у яких взяли участь більше 35000 чоловік. Проте голова Ради СРУ ЧС висловив занепокоєння з приводу непорозумінь між православною і греко-католицькою церквами [222, с. 14].

«План головних завдань СРУ ЧС на 1991 рік», затверджений Радою, був на вищому рівні, ніж план на 1990 рік. Діяльність мала бути спрямована на реалізацію законних прав українців як громадян ЧССР, забезпечення гарантій на виховання дітей дошкільного віку та учнів основних і середніх шкіл рідною мовою, відродження й розвиток українських сіл, мови українців та створення умов для її практичного використання, відродження народних традицій та обрядів, створення можливостей для вивчення історії свого народу в школах різного типу. Водночас Рада доручила окружним радам провести оціночні збори у всіх основних організаціях. Станом на 31 грудня 1990 р. СРУ ЧС ще реєстрував 9076 членів. Невдовзі, станом на 4 листопада 1991р. Союз реєстрував уже лише 7919 членів, а членські внески за рік до цієї дати сплатило лише 6270 членів. Одночасно, на посаду першого заступника голови Ради СРУ ЧС, на засіданні Ради, був обраний В. Коваль, який під час виконання депутатських обов'язків головою М. Гиряком, практично керував організацією.

У засіданні Ради 27 жовтня 1990 р. (3-є засідання Ради СРУ ЧС) брав участь як гість і В. Турок-Гетеш, прихильник русинської орієнтації. 17 листопада 1990 року на 1-ому сеймі русинів в Меджилабірцях він був обраний головою РО. Отже, розрив між українською та русинською орієнтацією в цій

національній меншині поглибився ще більше.

Кількість організацій, які прагнули працювати в галузі культурно-національного життя українців, надалі зростала. 20 грудня 1990 р. у Пряшеві відбулись установчі збори «Товариства Олександра Духновича», яке планувало продовжувати традиції довоєнної діяльності цієї організації. Головою Товариства було обрано М. Ричалку [179, с. 235].

Після того, як суспільні зміни зумовили формування нових організацій у національному житті українців, виникла необхідність їхньої співпраці заради протистояння впливам асиміляції. Отже, 26 березня 1991 р. за «Столом доброї волі» зустрілися представники СРУ ЧС, РО, «Товариства О. Духновича», «Руху», Організації «ОБРУЧ», «Об'єднання українців Чехії» і представники українських установ. Метою зустрічі було викласти свої плани, аби спробувати знайти спільні точки дотику так, щоб вони могли вийти назустріч один одному й визначити правила подальшого співіснування та навіть співпраці у культурно-національному житті. 27 березня 1991 р., за ініціативи СРУ ЧС, у Пряшеві відбувся актив української молоді, на якому було відновлено діяльність «Союзу молоді Карпат». Організація мала спиратися на успішну роботу свого попередника в 1945–1949 рр. і його наступника в 1968–1969 рр. [179, с. 236].

На зламі 1989/90 рр. проходили оціночні збори основних організацій Союзу. Як констатувала Президія Ради 17 січня 1991 року, до цієї дати відбулися 51 збори із загального числа 254 організацій [82]. Водночас, до лав СРУ ЧС, незважаючи на зауваження до діяльності колишнього КСУТ, на зборах продовжували вступати нові члени [136]. Одночасно, у першій половині 1991 року Президія Ради аналізувала діяльність окремих окружних організацій і фахових секцій Союзу [83].

Зокрема, 25 травня 1991 р. Рада СРУ ЧС на четвертому засіданні підтвердила свою аполітичність і намір співпрацювати з іншими національними організаціями, зокрема з «Русинською обродою». Рада висловила занепокоєння з приводу того, що досі не вдалося створити

аналітичний документ про розвиток національності протягом останніх 40 років. Наголошувалося на ролі інтелігенції у національному відродженні. Стан преси був оцінений як невтішний. Із третього числа видавець тимчасово призупинив публікацію журналу «Дружно вперед», який тоді вступив у 40-річчя свого існування. Третім номером також було тимчасово призупинено видання літературно-публіцистичного журналу «Дукля». [222, с. 17- 18].

На четвертому засіданні Ради СРУ ЧС 25 травня 1991 р. знову було заявлено про катастрофічне зниження кількості шкіл з українською мовою навчання. В доповіді про діяльність Ради були прокоментовані спроби створити русинську літературну мову на основі лабірських говірок. Хоча СРУ ЧС не був проти зближення української літературної мови з місцевими діалектами, проте не став прихильником створення нової мови [179 с.236]. У постанові засідання (від 25 травня 1991 року) Рада наголосила на потребі вжити всіх заходів щоби запобігти подальшій інтеграції початкових шкіл із вивченням української мови, переглянути систему управління й контролю українських національних шкільних програм, шкіл, а також навчальні програми й підручники для цих шкіл з акцентом на національні аспекти, і вдосконалити підготовку вчителів для цих шкіл. Рада вказала також на підготовку до майбутніх парламентських виборів, доручила Президії розробити всеохоплюючий документ із фундаментальних проблем суспільно-політичного, національно-культурного та економічного життя українців, рекомендувала «Спілці українських письменників Словаччини» перейняти від СРУ ЧС видавництво літературно-публіцистичного журналу «Дукля», займатися розв'язанням економічних проблем окружних організацій тощо [95].

Ситуація, яка склалася на середину 1991 року, дуже занепокоїла українську інтелігенцію. У «Ставленні української творчої інтелігенції до сучасної культурно-політичної ситуації в Східній Словаччині», яке підписало понад 500 осіб, було вказано на найактуальніші соціально-економічні, освітні й культурні проблеми українців. Відповідаючи на це, міністр культури Л. Снопко зазначив, що в документі занадто драматизується національна

проблематика у Східній Словаччині.

30 грудня 1991 р. на активі у Пряшеві вкотре зустрілася українська інтелігенція. В ухваленому зверненні вона висловила незадоволення поділом національності на дві групи, посиляючись на угоду між СНР і Українською Народною Радою Пряшівщини від травня 1945 року, яка заклала основи розвитку словацько-українських відносин, закликала найвищі органи влади Чехословаччини і Словаччини, представників СРУ ЧС і «Товариства українців у Чеській Республіці», пряшівських єпископів православної і греко-католицької церков та інших розробити програму спільних дій, спрямовану на швидке усунення існуючих перешкод і створення нормальних умов подальшого розвитку культурно-національного життя українців.

У зв'язку з бурхливим розвитком подій, проводилися й інші форуми, на яких звучало невдоволення змінами структури культурного й суспільного життя українців. Наприклад, 6 лютого 1992 р. на зборах громадян, організованих Міською радою СРУ ЧС та «Ініціативною групою «Маковиця» в Кошицях, було прийнято «Проголошення», в якому не погоджувалися зі способом внесення змін у галузі культури, який був нетолерантним щодо проблем національної меншини українців і негативно впливав на збереження її самобутності [179, с. 237].

29 серпня 1991 р. Пряшів відвідав директор Відділу національних та етнічних культур МК СР Р. Чавойський у зв'язку зі складним розвитком культурно-національного життя українців. Він також взяв участь у засіданні Президії Ради СРУ ЧС (29 серпня 1991 р.), де позитивно оцінив зустріч першого заступника голови Уряду СР з керівництвом СРУ ЧС. У зв'язку із заснуванням РО закликав СРУ ЧС до толерантності. Крім того, він запропонував відокремити видання української преси від інших видів діяльності СРУ ЧС і створити окреме видавництво [76, арк. 2].

У вересні 1991 р. керівництво Словацького радіо вийшло з пропозицією скорочення програми Української студії Словацького радіо у Пряшеві, проти чого рішуче виступили працівники радіостудії і слухачі. До протестів

приєдналася і Президія Ради СРУ ЧС на своєму вересневому засіданні, розцінивши цю пропозицію як подальший крок на шляху до ліквідації установ українців у Чехословаччині [75, арк. 4]. Листи – протести були направлені директору Словацького радіо та найвищим представникам Чехословаччини і Словаччини [222, с. 19, 20]. Заява Президії СРУ ЧС відносно радіо виходила також із того, що водночас почалися напади на МУК у Свиднику, коли міністр культури Л. Снопко 1 квітня 1991 р. у директивний спосіб вирішив замінити назву на Краєзнавчий музей і від 15 грудня 1991 р. – на Краєзнавчий музей ім. О.І. Павловича і постійну виставку руської та української культури у Свиднику. Проти цього рішення протестували не тільки українські установи й організації, а також Міське представництво у Свиднику [89].

15 жовтня 1990 р., згідно з рішенням міністра культури також було змінено назву «Українського національного театру» в м. Пряшеві на «Театр ім. Олександра Духновича» і ПУНА, як його складової частини, на «ПУЛЬС». Ці рішення виходили в той час із часто повторюваного аргументу з боку посадових осіб про надмірні вигоди української національної меншини за соціалізму.

На підставі висновків експертної групи РУ СР у справах національних меншин Рада СРУ ЧС неодноразово намагалася анулювати всі протизаконні рішення колишнього міністра культури у справі назви і статусу МУК у Свиднику й вимагала відкриття радіомовлення для національних меншин у федеральній програмі Чехословацького радіо [222, с. 24]. Всі ці кроки представники СРУ ЧС пов'язували з проголошенням декларації «про тотальну деукраїнізацію Східної Словаччини до кінця 1991 року», яку перед учасниками «Стола доброї волі» 26 березня 1991 р. зачитав голова РО В. Турок-Гетеш.

Зазначимо, що ще 14 грудня 1991 р., на п'ятому засіданні Ради СРУ ЧС, було затверджено зміни в програмному проголошенні та Статуті СРУ ЧС, а також ухвалено «Концепцію діяльності Союзу на подальший період» і «План культурно-громадських акцій на 1992 рік». Активізація Наукового

товариства СРУ ЧС [56], відновленого наприкінці 1990 року, принесла перші конкретні результати. 28 листопада 1991 р. воно організувало у Снині наукову конференцію пам'яті В. Латти під назвою «Наукова спадщина В. Латти та дослідження говорів карпатського мовного ареалу» [179, с.238].

Наприкінці 1991 року дійшло до зміни на посаді голови Ради СРУ ЧС. Чинний голова М. Гиряк 14 грудня 1991 р. подав у відставку і на його місце було обрано тодішнього першого заступника В. Ковалю. На цьому засіданні ухвалено Програму дій СРУ ЧС, яка складалася з 14 пунктів [73]. У ній також наголошувалося на важливій ролі національного шкільництва для забезпечення подальшого існування національності. Зокрема, у травні 1993 року Союз, у співпраці з «Товариством О. Духновича», підготував пропозиції щодо забезпечення навчання та виховання учнів українських шкіл на етнічно змішаній території, які були направлені в Міністерство освіти і науки (далі МОН) СР.

Відзначимо, що 2 лютого і 28 травня 1992 р. на своїх засіданнях Президія Ради СРУ ЧС повторно займалася станом періодичних видань. Було заявлено про кадрові проблеми в редакціях та про подальше зниження числа передплатників: «Нове життя» передплачувало в той час 1160 передплатників, «Дружно вперед» – 565, «Веселку» – 555 і «Дуклю», яку вже видавала Спілка українських письменників Словаччини – 345.

Представники українців уже на початку 90-х років ХХ століття певною мірою усвідомлювали важливість політичної присутності своєї національності у представницьких органах, а також у органах державної влади, де значною мірою втратили свою колишню позицію. На перших позачергових виборах у 1990 році СРУ ЧС приєднався до списку «Співіснування» і в результаті отримав місце депутата СНР для тодішнього голови Ради СРУ ЧС М. Гиряка. У ФЗ у виборчому періоді 1990-92 рр. були також люди, які прийшли з цього середовища, але представляли інші партії та рухи: М. Шідик, М. Ковач, Я. Зан, а потім, як заступник, депутатом стала і О. Глосик [222, с. 23].

27 червня 1992 р. відбулося чергове (шосте) засідання Ради СРУ ЧС, на якому була розглянута пропозиція щодо відновлення структури українського шкільництва в Словаччині, де констатувалося, що його розвиток відбувався за несприятливих умов. Для стабілізації структури українського шкільництва Рада постановила організувати в окремих округах активи вчителів, відвідати МОН СР і у співробітництві з органами державної влади створювати умови для відновлення й подальшого розвитку українського шкільництва у Словаччині [86]. На ньому обговорювалися також результати виборів 1992 р. та їхній вплив на культурно-національне життя українців [179, с.239].

Стан справ із виданням української літератури та підручників викликав занепокоєння. Були різко скорочені субсидії ВУЛ СПВ. Під загрозу потрапило і розповсюдження літератури у зв'язку з припиненням діяльності підприємства «Словацька книга». Ситуація мала розглядатися на спільному засіданні керівників СРУ ЧС, ВУЛ СПВ та Спілки українських письменників Чехословаччини. Голова Ради СРУ ЧС В. Коваль 21 вересня 1992 р. інформував про цю справу міністра культури Д. Слободніка і віце-прем'єр-міністра Р. Ковача [222, с. 25].

У лютому 1993 року Президія Ради відхилила пропозицію Статуту Координаційної ради русько-українських організацій, оскільки за цим вона вбачала спробу отримати контроль над Союзом з боку тих людей, які не були обрані до його органів. Проте було запропоновано скликати «круглий стіл» цих організацій.

Одночасно, 4 лютого 1993 року було підготовлено «Меморандум до Уряду СР та СНР», в якому вкотре було вказано на несприятливий стан національно-культурного життя українців, їхній соціальний статус і освіти (див. засідання Президії Ради СРУ СР від 4 лютого 1993 р.). У 1992/93 навчальному році ще було 50 початкових та повноорганізованих шкіл, в яких викладалася українська мова. Однак у 112 селах регіону з українським населенням узагалі не було шкіл [79]. За рік залишилося загалом лише 36 основних та 11 середніх шкіл, в яких викладалася українська мова. Процеси

асиміляції посилювалися та пришвидшувалися [77]. Водночас, вдалося зберегти й розвивати народну художню творчість. На початку 1993 року до СРУ СР зголошувалися 162 колективи різних жанрів. Всі ці колективи готували до 800 програм на рік [78].

Упродовж 1993 року готувався документ, в якому було сформульовано цілі та методи роботи СРУ СР за нових умов. Було підготовлено декілька варіантів «Концепції роботи СРУ СР в нових умовах його діяльності». Початковий варіант документа (див. засідання Президії Ради СРУ ЧС від 1 липня 1993 року) базувався на трьох основних принципах: 1) українській національній свідомості в найширшому розумінні слова; 2) національному характері культури; 3) забезпеченні найкращих умов безперервного процесу творення нових культурних цінностей [81].

Однак, 11 вересня 1993 року (на своєму черговому восьмому засіданні [85]), Рада СРУ СР ухвалила інший варіант концепції, який у її першій частині містив пояснення походження назв «русин», «українець», «русин-українець» і мав вигляд заяви. Далі в документі висловлювалися вимоги до органів державної влади, декларувалося право субсидіарності тощо. Ураховуючи процеси асиміляції, СРУ СР визначив основні напрямки, методи і форми праці в інтересах активізації своєї членської бази в останній частині концепції. Проте цей розділ мав вигляд плану роботи на календарний рік. У ньому, однак, ішлося про необхідність вирішення питання українського національного шкільництва, про видавничу справу та інше. Також на вересневому восьмому засіданні (11 вересня 1993) Рада обговорила перебіг оціночних зборів первинних організацій, які відбулися в 214 з 230 організацій (7 712 членів) і, здебільшого, були пов'язані з культурною програмою.

Зазначимо, що основною ділянкою своєї діяльності СРУ СР уважав народну художню творчість, культурно-освітню роботу, видавничу справу, внутрішньоорганізаційну та економічну діяльність. Загалом можна простежити звуження сфери діяльності в порівнянні з цілями, викладеними в

Статуті СРУ СР. Це відбулося в результаті тиску з боку МК СР, представники якого попереджали, що призупинять фінансування, якщо Союз буде займатися іншим, ніж культурною діяльністю [85]. Очевидно це і спонукало, значною мірою, прогресивну українську громадськість Словаччини докласти зусиль до створення іншої, уже політичної організації, яка би відстоювала й політичні (зокрема) інтереси не лише українців, а й населення всієї Північно – Східної частини СР.

Одночасно СРУ СР розгортав і широку міжнародну діяльність. Окрім обміну мистецькими колективами та делегаціями, відбувалося поступове залучення в міжнародні українські організації. СРУ СР встановив перші контакти зі «Світовим конгресом вільних українців» і в жовтні 1993 року подав заявку на членство у «Світовій федерації лемків». Проте вступ до «Європейського конгресу українців» був дещо складнішим і деякі члени Президії мали до цього зауваження. Лише 13 грудня 1997 р., на засіданні Ради Союзу, була схвалена заявка про вступ до цієї міжнародної організації [179, с.241].

Свої вимоги до державних органів СРУ СР намагався просувати через депутатів НР СР, через своїх представників у РУ СР у справах національних меншин і участю в «круглих столах», організованих Президентом СР. Так само ознайомив з ними й комісію Верховного комісара у справах меншин Конференції з безпеки і співробітництва в Європі, яка відвідала Союз у 1993 році [222, с. 27, 28].

26 листопада 1994 р. в Пряшеві відбулось завершальне одинадцяте засідання Ради СРУ СР, обраної I з'їздом Союзу в 1990 році. В програмі був звіт про роботу Президії Ради (далі ПР) СРУ СР і виконання постанов десятого засідання Ради від 25 травня 1994 р., тези доповіді про діяльність СРУ СР за увесь період від I з'їзду, основні напрямки діяльності Союзу на наступний період, пропозиції щодо змін у Статуті СРУ СР, які впливають із зауважень до Статуту, висловлених на десятому засіданні Ради [249, с. 1].

Засідання Ради вів заступник голови Ради СРУ СР М. Бобак. Голова

Ради СРУ СР В. Коваль ознайомив Раду з основними матеріалами, які готувались до II з'їзду СРУ СР, що мав відбутися 16–17 грудня 1994 року. У звітній доповіді було сказано, що головне завдання організації полягало у збереженні й розвитку культури української національності, яка всупереч двом назвам – «русини» й «українці» – становила один етнос, одну національність, що в 1991 р. призвело до адміністративного поділу єдиного національного цілого. У доповіді також розглядалося питання політичного русинства і його спроби деукраїнізації Східної Словаччини. Зазначалося, що збільшилась кількість нападів на діяльність СРУ СР, Державного музею українсько-руської культури у Свиднику, радіомовлення, було перейменовано Український національний театр та ПУНА тощо [249].

Згідно зі Статутом СРУ СР, ст. 12, Контрольно-ревізійна комісія Союзу, обрана I з'їздом СРУ СР 20 квітня 1994 р., надала II з'їзду СРУ СР звіт про дотримання Статуту Союзу, виконання постанов виборчих органів, запропонувала кроки з метою усунення недоліків тощо. Упродовж 1990-1994 рр. відбулось 11 засідань Ради Союзу, на яких здійснювався аналіз щорічних планів, зосереджувалась увага на оцінці центральних акцій СРУ СР і тогочасній культурно-національній обстановці, в якій працював СРУ СР [61, арк. 1].

Регулярно працювала ПР СРУ СР. Щороку відбувалось 11 засідань. На засіданнях, яких загалом було проведено 55, крім звітів про виконання постанов та аналізу роботи керівництва, Президія обговорювала не тільки найактуальніші проблеми діяльності Союзу, але й приділяла увагу аналізу ситуації, в якій у результаті змін у суспільному житті республіки і в житті українців, опинились (за старою назвою) МУК у Свиднику, Українська студія Словацького радіо, Український національний театр і ПУНА та українські школи. Президія була ініціатором різних письмових і особистих звернень до української громадськості, наукових тлумачень тогочасного стану українців, які надсилались на адресу вищих державних органів СР. Контрольно-ревізійна комісія констатувала, що на ці звернення керівництво СРУ СР не одержало ґрунтовні пояснення, а прохання Президії СРУ СР

залишились без задоволення. Для обговорення листів на засідання Президії запрошувались їх автори, члени СРУ СР. На адресу Президії надійшло кілька зауважень щодо діяльності Союзу, пропозицій щодо її покращення, які увійшли в ухвалений Радою СРУ СР документ – «Концепцію праці СРУ СР» [61, арк. 2].

На період проведення II-го з'їзду СРУ СР нараховував 7096 членів: Бардіївський округ – 1046, Гуменський – 2250, Свидницький – 1490, Пряшівський – 930, Старолюбовнянський – 835, Кошиці – 545 членів, – які працювали у 232 первинних організаціях. Загальна вартість майна СРУ СР (станом на 31 грудня 1994 р.) становила 4 мільйони 500 тисяч словацьких крон. Результати роботи комісій з підготовки II-го з'їзду СРУ СР обговорювались під час засідання ПР СРУ СР від 29 жовтня 1994 р., де звітували голови окремих комісій [67, арк. 3].

II з'їзд СРУ СР було скликано постановою десятого засідання Ради СРУ СР від 28 травня 1994 року на 16–17 грудня 1994 року [62] в Пряшеві. Голова Ради СРУ СР В. Коваль зачитав «Звіт Ради СРУ СР про роботу організації за період від I з'їзду» [250; 67, арк. 1; 64]. Одночасно він передав директору відділу шкіл на національно змішаних територіях МО Ю. Еліашу документ «Ставлення Президії Ради СРУ СР до проблематики кодифікації т. зв. «русинської мови» [90], в якому вказувалося, що видатні представники словацької та зарубіжної історичної науки, славістики, етнографії та фольклористики вивчили й обґрунтували етногенез українського населення, його культури та мови тощо [58, арк. 4].

Надзвичайний та Повноважний Посол України в СР П. Сардачук у своєму виступі відзначив, що посольство України в Братиславі вперше в історії Словаччини і України розпочало свою діяльність у 1993 році. Його робота спрямовувалась на створення належної договірно-правової бази між двома державами [58, арк. 35]. За його словами, протягом останнього року вдалося підготувати й підписати більше 30 міжурядових і міжгалузевих договорів різних напрямків, вирішувались економічні та інші проблеми.

П. Сардачук наголосив на тому, що Україна надає велику допомогу Східнославацькому торговельному комбінату. Створена і розпочала свою роботу Міжурядова комісія у справах торгово-економічного і науково-технічного співробітництва між Україною і СР, яка дала певні результати. Розпочала діяльність Комісія у справах національних меншин, культури і науки, яка провела своє перше засідання в Братиславі, очікувалося друге засідання у Києві. Найближчим часом ця Комісія повинна була спрямувати свою роботу на захист прав національних меншин, у першу чергу – української національної меншини. Для України актуальним залишалося питання створення прикордонних переходів, і зокрема, нового переходу Убля – Малий Березний, який повинен був діяти як міждержавний перехід для громадян Словаччини і України [58, арк. 36]. Посол у своєму виступі приділив також увагу проблемам політичного русинізму. Відмітив також про відкриття в Братиславі української недільної школи, яку відвідують понад 30 дітей різного віку [58, арк. 38-40].

Голова ПК ПДГ В. Вархола [58, арк. 43-45] у своєму виступі зазначив, що головним програмним завданням ПДГ було поліпшення соціального та економічного стану всього населення в східнославацькому регіоні, без різниці в національній та релігійній приналежності, активізація допомоги у вирішенні культурно-національних проблем. Було зазначено, що у питаннях, де бракуватиме компетенції СРУ СР як культурно-освітньої організації, на захист національних прав та на підтримку законних прагнень і вимог українського населення буде виступати ПДГ [58, арк. 44].

М. Мушинка говорив про інтерес науковців України до справ українців Словаччини. Він критично висловився щодо факту відсутності системи розповсюдження преси та літератури з України, можливості дивитися українське телебачення [58, арк. 45-48]. П. Богдан у своєму виступі визнав, що виростає генерація, що не знає азбуки, підкреслив, що нагальною є потреба в створенні загальнодержавного органу, який би займався проблемами меншин [58, арк. 49-75]. Головою Ради СРУ СР був обраний П. Богдан, а його заступником

став М. Бобак [139]. Присутнім було зачитано «Ставлення делегатів II з'їзду СРУ СР до деяких культурно-політичних проблем» [88]. Були окреслені основні завдання [97] і напрямки діяльності організації на наступний виборчий період [72] та прийнята Постанова [70].

З'їзд також ухвалив «Меморандум української інтелігенції в Словаччині» від 3 листопада 1993 р., адресований Президентові СР М. Ковачу, голові НР СР І. Гашпаровичу і голові Уряду СР В. Мечіару, «Проголошення», були зачитані також листи Українського наукового товариства СРУ СР. На завершення делегати II з'їзду СРУ СР звернулися до всіх українців у Словаччині, щоб ті об'єдналися у своїх національних союзах і таким чином зберегли свою ідентичність, національну єдність, продемонстрували свою національну і громадянську зрілість [88, арк. 2]. Була висловлена пропозиція надіслати «Резолюцію делегатів II з'їзду СРУ СР» Президентові СР М. Ковачу, голові НР Словаччини І. Гашпаровичу та Голові Уряду СР В. Мечіару [63].

На з'їзді СРУ СР зазначалося, що якщо у сфері НХТ [65] та в культурно-освітній діяльності українці Словаччини досягли значних успіхів, то занепад і суттєві проблеми спостерігались у галузі шкільництва. Висловлювалось глибоке занепокоєння жалюгідним станом українського шкільництва і байдужим, бездіяльним ставленням компетентних органів шкільних управлінь до його відродження. З цією метою групою експертів був напрацьований документ «До повоєнного розвитку, сучасного стану та перспектив українського шкільництва в Словаччині», який був надісланий відповідним органам державного управління (на час проведення з'їзду жодної відповіді не було отримано) [87, арк. 21], [64, арк. 21].

Головна увага НТ СРУ СР була зосереджена на активізації членської бази, робота спрямовувалась на захист української культури, збереження українських інституцій, відсіч нападів з боку офіційної чеської і словацької преси. З цією метою вже в 1991 році у Пряшеві, Бардієві та Меджилабірцях відбулись «круглі столи» з приводу політичного русинізму, було прийнято

документ «Ставлення української творчої інтелігенції до сучасних культурно-політичних обставин у Східній Словаччині» та скликано актив української творчої інтелігенції, який прийняв «Заяву української інтелігенції щодо культурно-політичного становища української меншини в ЧСФР» [114, арк. 23; 145, арк. 23]. Для широкої читацької аудиторії НТ у співпраці із СРУ СР підготувало і видало друком ряд науково-популярних брошур, статей, розвідок ряду авторів, а саме: М. Штеця, І. Ваната, С. Гостиняка, М. Мушинки, Ю. Муличака, М. Ричалки, А. Чуми, М. Шмайди та інших [64, арк. 24; 87, арк. 24].

У 1992 році Товариство мало 5 секцій: соціально-правову, мовознавчу, історичну, секцію педагогіки і психології, літератури, мистецтва та етнографії. Воно організувало «круглі столи» із найбільш актуальних питань історії і сьогодення українців у Пряшеві, Меджилабірцях, Бардієві, наукову конференцію до 70-річчя культурно-громадського діяча та письменника І. Мацинського, розпочало роботу над енциклопедичним словником «Пряшівщина. Словник-довідник» [224]. До кінця 1992 року Товариство випустило вісім науково-популярних публікацій. Воно систематично займалося проблематикою українського шкільництва в Словаччині [56], [222, с. 24-25]. Товариство чималу увагу приділяло підготовці й проведенню наукових конференцій і семінарів, присвячених різним ювілеям. [64, арк. 24; 87, арк. 24].

З березня 1993 року НТ СРУ СР керувалось новим Статутом. Воно постійно шукало нові напрями своєї діяльності. Наприклад, секція історії і філософії досліджувала стан охорони пам'яток у регіоні, і на 21-22 травня 1993 р. Товариство та СРУ СР підготували наукову конференцію з нагоди 190-ої річниці від дня народження О. Духновича. Члени Товариства брали також активну участь у підготовці і виданні «Наукових записок», довідника «Пряшівщина», упорядкування якого було доручено Ф. Ковачу, тощо [64, арк. 25; 87, арк. 25].

Зазначимо, що 29 жовтня 1992 р. в МК відбулась безрезультатна зустріч представників СРУ ЧС, РО і «Товариства О. Духновича». МК запропонувало

провести з 18 по 19 грудня 1992 р. на Бардіївському курорті конференцію з проблем етногенезу українців за участі 50 представників СРУ ЧС і 50 представників РО. СРУ ЧС відмовився від участі в конференції. Натомість, він запропонував провести конференцію в рамках святкування 190-ої річниці від дня народження О. Духновича за участі представників усіх організацій та установ, що брали участь у розвитку культурно-національного життя українців ЧСФР [84, арк. 3], [179, с. 241].

Отже, зазначимо, що після розпаду УНРП, в першій половині 1951 року було засновано КСУТ – громадську організацію культурницького спрямування, завданням якої була культурно-масова, освітня робота, створено професійний український театр, МУК у Свиднику тощо. Грунтовною була його видавнича діяльність. Проте поширювалися потужні асиміляційні процеси у середовищі українського населення Східної Словаччини. З кінця 1989 року відбулися значні зміни в середині національної меншини. У її середовищі стався відкритий поділ на русинів і українців. Між ними під час Позачергового з'їзду КСУТ виникла конфліктна ситуація, яка полягала у вимозі визнання на державному рівні окремої русинської народності, публікації матеріалів русинською мовою (діалектом), кодифікації русинської писемної мови тощо. 19-20 січня 1990 року відбувався позачерговий з'їзд КСУТ, на якому делегати ухвалили рішення про перейменування організації на СРУЧ. Новостворена організація велику увагу приділяла питанню українського шкільництва, розвиток якого відбувався за несприятливих умов, а також праці з молоддю, народній художній творчості тощо. Пропонувалися шляхи подолання кризових явищ, що виникли в україномовному середовищі. У першій половині 1990-х років процес зростання національної самосвідомості українців Словаччини ускладнили спалах словацького націоналізму, внутрішньополітичні чехословацькі процеси, наслідки «українізації» попередньої комуністичної влади тощо. Зростала кількість організацій, які хотіли працювати в галузі культурно-національного життя українців. Пожваблювалася робота українського наукового товариства, увага якого зосереджувалася на захисті

української культури, збереженні українських інституцій, організації наукових конференцій, семінарів тощо. Воно підготувало та видало низку науково-популярних брошур, статей тощо.

3.2. Внутрішні та зовнішні чинники усамостійнення та активізації діяльності «Русинської оброди» в Словаччині

Як стверджує в «Енциклопедії історії України» відомий український історик, Я. Ісаєвич, «русини» – назва українців до кінця 18 ст., а на західноукраїнських землях – і в 19 – на поч. ХХ ст. Спершу слово «русин» вживалося тільки в однині як похідне від форми множини «русь». Як самоназва слово «русин» виникло в Україні та Білорусі, на відміну від Росії, де самоназвою стала прикметникова форма «русский». У Речі Посполитій у 16–18 ст. поширилася назва «русини» (лат. мовою «рутени»), вона вживалася щодо українців та білорусів разом (для протиставлення їх «Москві», «москвитинам») або тільки щодо українців (для відрізнення їх від «литвинів» – русинів із Великого князівства Литовського). Із книжним варіантом «русини» співіснувала розмовна форма «руснаки», яка найдовше зберігалася на Закарпатті та Лемківщині. У Габсбурзькій монархії «русини» (нім. мовою «рутенен») стало офіційною назвою всіх українських підданих цієї держави [189, с. 296].

Слов'янське національне відродження ХІХ ст. застало український етнос дезінтегрованим, розрізненим і поділеним державними кордонами. Особливо скрутне становище склалося на історичному Закарпатті (нині Закарпатська область України), а також північно-східні райони Східної Словаччини, схід Угорщини та румунська частина Мараморощини. Почуття спорідненості закарпатських українців із їхніми одноплемінниками з інших українських земель забезпечували не державні або культурно-просвітницькі інституції, а побутування етнонімів – самоназв «руський – русин», пов'язаної з ними назви мови – «руська», а також завдяки руській вірі (християнству східного обряду) та кириличній писемності [143, с. 17 - 19]. Що стосується

т. зв. «русинської мови» та її численних локальних особливостей (говірки – бачвансько-русинську, лемківсько-пряшівську, паннонську тощо) з історично обумовленим впливом на неї російської, польської, словацької, румунської, угорської та німецької мов, яка все ж є південно-західним діалектом української мови [189, с. 296].

Революція 1848 р. в Австро-Угорській імперії пробудила інтерес до земель, які українці споконвіку заселяли за Карпатами, насамперед Росії, яка усвідомлювала стратегічне значення русифікації цього регіону [143, с. 21, 22]. Завдяки її підтримці, зокрема фінансовій, на теренах історичного Закарпаття у другій половині XIX ст. запанувало москвофільство. Лише наприкінці XIX ст. з ініціативи угорського уряду виникла ідея вважати русинів самостійним етносом, поєднаним з угорською нацією. Ідеологом цього «руху» був мукачівський греко-католицький єпископ Ю. Фірцак [143, с. 29, 30, 47], [251, с. 83].

Ідея про окремішність автохтонного населення історичного Закарпаття аж до закінчення Другої світової війни цілком влаштовувала зацікавлені сили Росії, Угорщини, Чехословаччини та Незалежної Словацької держави (1939–1944 рр.). З часу приєднання сучасної Закарпатської області до СРСР і створення т. зв. соціалістичного табору, до якого відійшла частина території історичного Закарпаття, концепція окремішнього «русинського» етносу втратила свою геополітичну доцільність і не розвивалася [143, с. 11].

Стратегічну роль у планах поширення русинського руху, окрім Закарпатської області України, було відведено також українській меншині Словаччини, що, як відомо, заселяє найзахідніші українські етнічні терени. Зокрема, у період входження Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь до складу Чехословацької республіки (у міжвоєнні роки), яка на той час була однією з найдемократичніших держав у Європі, згідно з рішенням найвищого адміністративного суду ЧСР від 28 червня 1925 р. українська мова була визнана «чужою» для корінного населення Закарпаття, а незадовго до цього було заборонено на території Закарпаття (згідно із законом про пресу від 30

травня 1924 р.) поширювати українську періодичну пресу УРСР, не дозволялося вживати назви «Закарпатська Україна» і «український», «українець» до населення краю [189, с. 298]. Саме за часів Чехословаччини між тогочасними Пряшівщиною та Підкарпатською Руссю проліг адміністративний кордон. Власті Східної Словаччини намагалися всіма засобами ізолювати «власних» русинів від русинів, що жили на Підкарпатській Русі. Тому за сприяння місцевої влади на Пряшівщині цілковито запанувало москвофільство [228, с. 60-64]. У руських школах Пряшівщини міжвоєнної доби, на відміну від тогочасної Підкарпатської Русі, використовували лише російську мову: від 1927р. мова граматики Є. Сабова стала мовою викладання в місцевих руських школах [223, с. 304-305]. Окрім того, москвофільство на Пряшівщині підтримували цілий ряд чехословацьких політичних партій, чеські русофіли та польські й угорські дипломатичні представництва в Чехословаччині. «Общество А. Духновича» зосередилося на поширенні російської мови та російської культури [143, с. 102-103]. Очевидним результатом його діяльності стало те, що, назви «українець», «українська мова» були найбільш ненависні серед інтелігенції, яка здобула освіту в «карпаторуських» навчальних закладах, а елементи української культури прищеплювалися дуже повільно [223, с.308]. У 1939 р. відбувся черговий розподіл історичного Закарпаття між профашистськими Словаччиною та Угорщиною. Обидва ці режими оголосили місцевих українців окремішнім та споконвічно лояльним народом до словаків та, відповідно, угорців.

Після закінчення Другої світової війни, заснована на початку березня 1945р. УНРП санкціонувала мовний дуалізм (рівноправність російської та української мов) у школах та культурно-освітніх установах Пряшівщини, однак російська мова й надалі домінувала, що посилювало русофільські, а водночас і радянофільські тенденції. У листопаді 1948 р. уряд тогочасної вже комуністичної Чехословаччини видав директиву покінчити з дуалізмом та запровадити в освіті та в публічних сферах українську мову [143, с.105, 106].

Усілякі дискусії з національного питання були заборонені, а з 1950/1951 навчального року українська мова викладання запроваджувалася у перших класах народних шкіл, а з 1953/1954 навчального року на українську мову переходили усі російські школи Пряшівщини. Таку ухвалу комуністичної влади Чехословаччини можна вважати швидше не актом українізації, але советизації Пряшівщини [143, с.107].

Однак, і в повоєнний період керівництвом СРСР розглядалася можливість та перспективи активації русинського проекту серед українського населення Східної Словаччини. З цією метою у вересні 1956 р. в академічні установи ЧССР було відряджено представницьку делегацію учених (етнографів) з АН СРСР, які намагалися нав'язати чехословацьким колегам думку, що східні регіони їхньої країни заселяють не українці, а русини, які є окремою групою, яка має свою історію і свій особливий культурний розвиток [143, с.109]. Проте, чехословацькі учені вважали українців, що проживали у Східній Словаччині, за найзахіднішу гілку закарпатських українців, з якими вони жили до 1938р. З геополітичних міркувань Москва серйозно розглядала різні можливості послаблення українства на західних його теренах, а тому для реалізації цієї мети зверталася до деструктивного потенціалу русинства. Однак реалізацію плану з витворення русинів у ті часи було припинено та відкладено до часів, коли реальних форм набуло відродження української держави [143, с.111].

У період Празької весни (1968-1969рр.) на Пряшівщині знову почали лунати заклики колишніх москвофілів про окремішність русинів Пряшівщини. Проте, в період т. зв. «нормалізації» спроби актуалізації ідеї русинства на теренах Східної Словаччини не були підтримані в силу втілення в життя тоталітарної моделі комуністичної політики влади Чехословаччини у сфері національних відносин, в межах якої ніхто не прагнув до справедливого розв'язання українського питання, а лише використовував проукраїнську риторику як засіб советизації української меншини [143, с.112]. Незважаючи на постійні переслідування та репресії, станом на кінець 80-х років XX ст.

українська меншина Чехословаччини, зокрема на Східній Словаччині, була найчисельнішою серед країн Центральної Європи, з добре організованою системою українських закладів освіти та української культури [143, с.114].

Однак, саме наприкінці 1980-х років СРСР - Росія, Угорщина, Чехословаччина доклали максимум зусиль щоб на теренах історичного Закарпаття якнайшвидше сформувати русинський рух, ідеологом якого став канадський історик П.-Р. Магочі. Варто водночас відзначити, що русинська ідентичність, однак, далека від однорідності. Серед русинів є ті, хто усвідомлюють себе регіональною самобутньою частиною етноукраїнського загалу, тобто вважають себе і русинами, і одночасно, українцями. Невипадково вони об'єдналися в союзи русинів–українців, що діють у Словаччині, Сербії, Хорватії. Інші само ідентифікуються як представники окремої русинської нації (народу). Дехто вважає себе угро-русинами – частиною угорського народу, окремі – більше тяжіють до словаків. Найрадикальніші діячі русинського руху відносять до русинів і тих мешканців Карпатського регіону, котрі називають себе лемками, бойками та гуцулами і є, як доведено науковцями, так само, як і русини, локальними, субетнічними групами, культурно-етнографічною частиною українського народу [189, с. 297].

Зазначимо, що процеси всередині української меншості, які відбулися в кінці 1989-1990 рр., свідчили про загострення проблем, пов'язаних з посиленням національного самоусвідомлення, як реакції на штучне замовчування цих питань у минулі чотири десятиліття [177, с. 117-125]. У результаті «оксамитової» революції листопада 1989 р. і краху комуністичного тоталітарного режиму Чехословаччини починають лунати заклики до деукраїнізації Східної Словаччини, оскільки її автохтонними мешканцями є не українці, а русини. Реанімація ідей русинства на Східній Словаччині збіглася в часі з аналогічними процесами у сусідній Закарпатській області УРСР. Загальний успіх русинського проекту значною мірою залежав від поширення русинства на території Словаччини, де відновлення цього антиукраїнського руху відбувалося швидкими темпами, в

чому були зацікавлені впливові сили як у Чехословаччині, так і за її межами. Тому вже 20 січня 1990 р. на позачерговому з'їзді КСУТ ряд його делегатів висунули вимоги зупинити українізацію та створити нову русинську організацію [276, с.332]. Одразу після цього з'їзду з'являється «Культурний рух русинів», який готував установчий з'їзд РО, заснованої в Меджилабірцях 25 березня 1990р. [143, с.115]. Статут РО, як і статут «Товариства карпатських русинів», так окреслив основну мету організації: «Пропаговати культуру, звыкы, традиції, історію у своїм властнім языку, формов культурно-освітной работы, новинок, розгласу, телевізії і под.» [140], [276, с.333].

На клопотання РО при переписі населення Чехословаччини у 1991р. в перелік національностей, як окремі, було включено русинську та українську. Тоді українізацію було маніпуляційно ототожнено з советизацією, а антиукраїнські сили, зокрема й урядові, майстерно спрямували на неї загальночехословацький рух боротьби з тоталітаризмом [226, с.399]. За таких обставин, при переписі населення, у 1991р. русинами записалося 17197, а українцями-13281 громадян Чехословаччини. Такі результати дали формальні підстави русинським активістам вимагати, а урядовим колам – сприяти широкій підтримці «нової» меншини – «русинів» [143, с.116]. Їхня робота зосередилась на якнайшвидшому створенні «русинської» мови, а також на розбудові русинської культурної інфраструктури (газети, радіо - й телередакції, аматорські колективи народної творчості, русинське шкільництво тощо). Проте, якщо унаслідок активної пропагандистської діяльності прибічників русинства (створення Інституту русинської мови й культури при Пряшівському університеті, проведення міжнародних літніх шкіл русинської мови й культури тощо) у Словаччині у 2001 р. ідентифікували себе русинами 24 тис. чол., а українцями – 11 тис., то вже за 10 років 33,4 тис. чол. уважали себе русинами, а українцями – лише 7,4 тис. [189, с. 312]. Слід відзначити, що наприклад, за останніми даними офіційних переписів населення у країнах Центрально-Східної Європи русинами записалося близько 62 тис. чол., а саме: у Словаччині – 33,4 тис., Сербії – 15

тис., Україні – трохи більше 10 тис., Хорватії – 2,3 тис., Угорщині – 1,2 тис. чол., тоді як русинські діячі стверджують, що русинів нараховується у світі від 1,5 – до 2 млн. чол., зокрема в Закарпатській області України – близько 850 тис. [189, с. 297].

Таким чином, фактично всередині національності поглибився розкол між прибічниками русинської та української орієнтації. Між ними під час Позачергового з'їзду виникла конфліктна ситуація. Причиною конфлікту стали пропозиції, винесені на обговорення представниками «Ініціативної групи за відродження русинів» із Меджилабірців: визнання на державному рівні самостійної русинської народності; публікації та видання матеріалів на русинському діалекті; кодифікація русинської писемної мови на основі діалекту «лабірщини», запровадження викладання русинської мови як обов'язкового шкільного предмету з 1 по 5 клас. Конфлікт призвів до розколу організації. Представники так званої «меджилабірської ініціативи» (від м. Меджилабірці, Гуменського округу Східної Словаччини) розгорнули активну діяльність з пропаганди русинства в рамках нової альтернативної організаційної структури РО («Русинське відродження») [177, с. 123], [188, с. 89]. Головою було обрано В. Турок-Гетеша [169, с. 128].

У програмних документах новоствореної організації було повністю відкинуто і засуджено політику українізації. Основною вимогою РО було визнання русинів окремим народом. У щотижневику СРУЧу «Нове життя» почала регулярно виходити спеціальна сторінка «Голос русинів». РО у 1990 році започаткувала новий журнал – «Русин». Її представники висунули вимогу визнання русинської належності більшості населення північно-східної Словаччини. Вважаючи корінне населення регіону «русинами», вони запропонували у ході чергового перепису населення ЧСФР, а також в особистих документах громадян фіксувати належність до «русинської» національності. А під «українцями» РО розуміла, в основному, емігрантів та реемігрантів з України, осіб, які самоідентифікуються як «українці». Пропонувалось розмежування навіть у назві спілки українських працівників

ЧСФР – «Союз русинів та українців Чехословаччини». Існуюча назва СРУЧ була певним компромісом між представниками двох течій українського руху на надзвичайному з'їзді КСУТу, але так і не примирила їх. Поряд з культурно-освітніми вимогами, з'являються і крайні твердження про необхідність об'єднання всіх русинів в територіально-географічному регіоні прикордоння Словаччини, України (Закарпаття), Румунії, Югославії та Польщі [188, с. 89].

Зауважимо, що до кінця 1990-го року, на території проживання русинів, були закладені п'ять нових русинських організацій. Окрім «Товариства Карпатських Русинів» в Закарпатській Україні (створено 20 лютого 1990 р.), до них належали Товариство відродження русинів (РО) в Меджилабірцях у Чехословаччині (зкладено у березні 1990 р.), «Товариство друзів Підкарпатської Русі» в Празі (створено в жовтні 1990 р.), «Стоваришіння Лемків» у польській Легніці (зкладене в квітні 1990 р.) і «Руська Матка» (Русинська Матка) в Руськім Керестурі в Югославії (виникла в грудні 1990 р.), Русинська організація Угорщини в Будапешті (березень 1991 р.), де тоді ж відбувся і Перший світовий конгрес русинів, що обрав головою П.-Р. Магочія. Згодом русинські організації були створені в Румунії, а також у Москві, Санкт-Петербурзі та Кишиневі [189, с. 301–302]. Кожна з цих організацій мала журнал або газету, які виходили рідною мовою: «Бесіда» (Легніца, Польща, з 1989 р.); «Отчий храм» (Ужгород, з 1990 р.); «Підкарпатська Русь» (Прага, з 1991 р.); «Русин» (Меджилабірці, Чехословаччина, з 1990 р.), або мали доступ до існуючих видань. Усі п'ять організацій висували наступні вимоги: щоб русини були визнані як окрема національність, щоб русинська літературна мова була кодифікована і в кінцевому результаті використовувалась в школах як мова навчання, щоб русинам в країнах їхнього проживання були забезпечені права національної меншини, щоб русини були визнані за домінуючу національність в Закарпатській області України [267, с. 195]. Численні спроби задля врегулювання ситуації: проведення зустрічей в Кошицях, Пряшеві, Гуменному, організація Пленуму СРУ ЧС 26 травня 1990 р., – так і не

відвернули розколу. 17 листопада 1990 р. у Меджилабірцях відбувся І-й сейм русинів, а 23-24 березня 1991 р. тут же проходив І СКР.

Зазначимо, що в перші дні весни 1991 року в Пряшеві й Меджилабірцях відбулися дві незалежні одна від другої визначні акції – міжнародний науковий семінар «Традиції регіональних культур русинів-українців в Карпатах і діаспорі» та Перший СКР, в якому взяло участь близько 250 делегатів з Польщі, Югославії, Закарпаття, Канади, США і ЧСФР. Організатором конгресу була РО. Його учасниками, окрім інших, були і делегації організацій русинів: Стіваришіння лемків з Польщі, Руської Матки з Югославії, Товариства карпатських русинів з Ужгорода тощо [272, с. 1], [169, с. 128]. В дискусії взяли участь: представники «Товариства приятелів Підкарпатської Русі» з Праги, МК СР з Братислави, політичного руху «Співіснування» з Кошиць, СРУ ЧС з Пряшева, Спілки словацьких письменників з Кошиць, РУ СР з питань національних меншин й етнічних груп з Братислави. Загалом виступило понад 30 делегатів. З головною доповіддю виступив голова РО В. Турок. В ній він зазначив, що конгрес є першою великою можливістю домовитися, заявити про спільні проблеми, про шляхи їх спільного вирішення [277, с. 1]. Найголовнішою була національна самоідентифікація, яка в різних регіонах Європи – різна. Наступною дискусійною проблемою була мова (що потребувала запровадження в школах), граматику якої потрібно створити. Далі йшлося про «новинки» – регіональні та інтеррегіональні, які інформували про русинське національне життя; про проблеми русинської національної і професійної культури, про можливості налагодження економічних зв'язків між регіонами, в яких живуть русини. Ці проблеми, порушені В. Турком, були і темами дискусії. Переважна частина делегатів говорила про проблеми національної ідентичності, мови, шкільної освіти, про новини.

У своєму виступі П. Магочі розповідав, чи є русини самостійною групою, чи відгалуженням іншого народу, аналізував проблеми русинства в країнах їх проживання [277, с. 7]. Він, зокрема, зазначив, що в Америці не

здивувалися відродженню русинства, наприклад, на Пряшівщині в Чехословаччині, адже українська орієнтація тут не мала такого глибокого коріння, як на «Підкарпатській Русі» (в радянському Закарпатті). Він також відзначив швидкість, з якою відреагували русини й українці Пряшівщини на листопадові події 1989 р. До тижня після революції 17 листопада у Пряшеві зібралася ініціативна група. Вона ліквідувала «політично скомпрометований» КСУТ і на його місце поставила СРУ ЧС. Проте, прийшовши до висновку, що нова організація не відповідає потребам русинів, вони створили в березні 1990 року свою власну організацію в Меджилабірцях – РО, прихильниками якої були, переважно, люди молодшого покоління. П. Магочі висловив власні думки щодо причин національної асиміляції на Пряшівщині. Що стосується примусової словакізації з боку колишньої державної влади, то він зазначив, що це наслідок дій самих русинів, які не хотіли називатися українцями і не хотіли українських шкіл. За відсутності можливості мати свою власну русинську ідентичність і русинські школи, вони надали перевагу словацькій ідентичності й словацьким школам. Така позиція не була виявом браку національної свідомості. Вона відображала чітке усвідомлення того, ким вони були і ким вони не хотіли бути [169, с. 129].

Русинський рух мав більші успіхи на Пряшівщині. Включення русинів, окремо від українців, до списків під час перепису населення в березні 1991 року, за словами П. Магочія, означало, що русинів офіційно визнано як окрему національну меншість у Чехословаччині. Русини мусили творити нормативну літературну мову, видавати популярну історію регіону і організовувати громадські виступи. Було прийнято і «Проголошення» русинів, в якому говорилося, що «русини не є частиною українського народу, а самобутнім народом, який в майбутньому хоче вирішувати про себе самостійно». Була прийнята Постанова, в якій ішлося, що подібні Конгреси будуть організовуватися кожен другий рік в іншій країні (найближчий – у Польщі), був створений інтеррегіональний орган конгресу; було вирішено, що журнал «Русин» буде слугувати інформаційним органом конгресу на чолі

зі створеною його інтеррегіональною редакційною радою [277, с. 7].

У той же час у Пряшеві, на міжнародному науковому семінарі «Традиції регіональних культур русинів/українців у Карпатах і діаспорі» з науковими доповідями виступили О. Мишанич, М. Мушинка, О. Дуць-Файфер, І. Удварі, Л. Медеші та П. Магочі, які говорили про культуру русинів, що проживали на території колишнього Радянського Союзу, Чехословаччини, а також Польщі та Югославії. У співдоповідях, доповненнях, запитаннях та репліках взяли участь Ю. Бача, М. Штець, Ф. Ковач, А. Ковач, І. Яцканин, Ф. Іванчов, В. Грешлик, Ю. Муличак та інші. Якщо у Пряшеві кількісну перевагу мали представники проукраїнської орієнтації, то в Меджилабірцях (на Першому СКР) переважали русини зі Словаччини, Підкарпаття, Польщі та Югославії [169, с.130].

Отже, на початку 1990-х рр. було започатковано традицію регулярного проведення подібних конгресів, які відбувалися послідовно в країнах, де існували русинські громади. Зокрема, II СКР відбувся у травні 1993 р. в польському місті Криниці, III-й – у травні 1995 р. в Руському Керестурі (Сербія) [144, с.309]. Діяльність СКР спрямовувалася на презентацію історії, культури, фольклору, традицій і сучасного стану русинів посередництвом доступних інформаційних засобів, таких як телебачення, радіо, друкована преса, інтернет та інше; на підтримку сталих контактів з окремими членськими громадськими організаціями русинів в СР та в інших державах; на підтримку й активізацію діяльності передусім поодиноких членських громадських організацій русинів, а також цілого національно-культурного руху русинів у СР й у світі, із зосередженням особливої уваги на молодій генерації; видавництво власної періодики, журналу «Русин» [99, арк. 1]. Виконавчим органом СКР, який забезпечував діяльність організації в період між членськими зборами, була Світова Рада русинів. Вона складалася з представників русинських організацій тих держав, у яких проживало автохтонне населення русинів (Словаччина, Україна, Польща, Угорщина, Югославія і Чехія) [98, арк. 1,2], [99, арк. 2, 3]. Проведення світового

конгресу і сейму русинів на сході Словаччини слугувало своєрідним каталізатором, який прискорив розкол української меншини.

Важливим чинником швидкого поширення етноніма «русин» серед представників національної меншини Словаччини були й помилки попередньої етнонаціональної політики ЧССР. Адміністративний тиск у нав'язуванні назви українець, штучне спрощення та форсування складних процесів у тонкій і делікатній етнополітичній сфері врешті-решт викликало зворотну реакцію з боку населення. Русинська громада Словаччини формувалася в особливих умовах, у дуже великому відриві від українського етномасиву й психологічно досить мало пов'язана з Україною. Тому термін «українець» чимало її представників сприймало не як власний аутоетнонім, а як щось чуже, накинute ззовні [144, с. 252].

Проте не лише політичний фактор накладав свій відбиток на ставлення русинів Пряшівщини до українства в цілому. Діти русинів вивчали в школі літературну українську мову, яка була віддаленою від говірок, якими розмовляли в їхніх родині і в сільському побуті. Класична українська література не сприймалася ними як рідна. І коли було послаблено адміністративний тиск на громадськість в етнополітичній сфері в кінці 80-х рр. XX ст., велика кількість словацьких русинів відмовилася від вживання етноніма українець як самоназви. Отже, чим сильніший був попередній тиск властей, тим різкішою виявилася наступна реакція на нього. Також чимало даних свідчило про поглиблення кризи національної ідентичності всередині національної меншини. Нею скористалися політичні сили, зацікавлені у прискоренні асиміляційних процесів, спрямованих на словакізацію українців. Зокрема, проведене словацькими дослідниками у 1990 р. соціологічне дослідження засвідчило, що українською літературною мовою розмовляло лише 2% опитаних представників української громади Словаччини, хоча нею добре володіли 40,9% респондентів. У той же час 87% опитаних удома розмовляли місцевими русинськими говірками [144, с. 253-254], [169, с. 131].

Таким чином, проведення Першого СКР у Меджилабірцях 23-24

березня 1991 р. виявилось своєрідною віхою в процесі розколу раніше єдиного руху українців Словаччини. Протистояння між двома напрямками почало поглиблюватися, чому сприяла інформативна діяльність багатьох засобів масової інформації тодішньої Чехословаччини, які інформували громадськість однобічно, подаючи лише точку зору лідерів РО.

Протистояння «русини» – «українці» було характерне насамперед для кіл інтелігенції й значною мірою було спричинене боротьбою за політичне лідерство в національному русі [268, с. 203–204]. Разом з тим, РО і СРУ СР змагалися між собою за прихильність українського населення в питанні національної ідентичності та за урядову підтримку. Однак «мовно-політичні» дискусії і надалі продовжувалися, сторони через протистояння лідерів втрачали свої шанси на здобуття представницьких місць від даної національної меншості в законодавчих та виконавчих органах влади усіх рівнів – від федерального до місцевого. Лише голову Ради СРУЧу М. Гиряка було обрано до складу СНР. До листопадових 1990 р. виборів у місцеві органи самоврядування представники українців так і не змогли висунути об'єднаного списку кандидатів [188, с. 90], [177, с. 123].

Таким чином, для закріплення в громадській свідомості доконечності етнічних і мовних переорієнтацій українців Східної Словаччини і Закарпаття були проведені Перший СКР (березень, 1991 р.) та Перший русинський мовний конгрес (листопад, 1992 р, Бардіївські Купелі), проведений за ініціативи П.-Р. Магочі з метою якнайшвидшого розв'язання проблем «русинської мови». Залучення до цих наукових заходів лише потрібних науковців дало очікуваний результат: на них стверджувалось, що русини утворюють етнічну окремість і що вже підготовлено ґрунт для кодифікації русинської літературної мови. Вказаний захід був прорекламований – висвітлений на сторінках низки славістичних видань («*Slavica Slovaca*», «*Scottish Slavonic Review*», «*Canadien Review of Studies in Nationalism*», «*Zeitschrift für Slavistik*» та ін.) і такого авторитетного часопису, як празький «*Slovanský přehled*». На цьому заході було обрано т.зв. «романський модел»

творення чотирьох літературних «русинських» мов (норм), які, виникнувши та успішно розвинувшись у середовищі русинів чотирьох країн – України (Закарпатська область), Словаччини, Польщі, Югославії, у майбутньому мають злитися та утворити єдину русинську мову. Фактично було обрано курс на творення літературної мови на живомовній основі [273, с.109-110], [286, с.147]. та розпочалася планомірна робота з організаційного утвердження «русинів» у Східній Словаччині й на Закарпатті. На радіо і телебаченні було виділено спеціальні години для русинів. Через засоби масової інформації здійснювалась підготовка громадської думки щодо самостійності русинів. Наступним кроком стало запровадження русинської літературної мови в шкільну практику [4, арк. 3].

Зазначимо, що русинську мову почали викладати лише з 1997/1998 н. р. в 12 початкових школах Словаччини, а в наступному навчальному році в країні діяло 4 школи, в яких навчання повністю відбувалося цією мовою. З 1998 р. в Пряшівському університеті почало працювати відділення русинської мови в рамках Інституту народознавчих студій та іноземних мов. Головна проблема полягала в тому, що мову не було кодифіковано, тому місцеві філологи взялися за розв'язання цього складного завдання [144, с. 255]. Одним із провідних спеціалістів у вказаній сфері була А. Плішкова, яка, будучи членом мовної комісії зі створення єдиної літературної мови русинів, детально розібралася в питаннях кодифікації мови. Вона брала участь у написанні шкільних підручників з цієї мови, а з 1999 р. викладала русинську мову в Пряшівському університеті. Були визнані наступні головні принципи кодифікації, які запропонував П. Магочі:

- 1) кодифікація мови повинна базуватися на живій народній мові;
- 2) кожен з чотирьох русинських регіонів має узаконити власний варіант літературної мови, в основі якого – переважаючий діалект;
- 3) русинська мова повинна вживати кириличну азбуку.

Однак замість єдиної літературної мови русинам пропонувалося створити декілька мов, причому досить віддалених одна від одної (в цьому

полягає суперечливість самої ідеї в такому її формулюванні). У такому випадку все одно існувала об'єктивна необхідність використання тієї мови, яка була б добре зрозумілою всім групам русинів. На подібну роль могли б претендувати українська та російська літературні мови. Однак з огляду на те, що в русинському русі свідомо поширювалися антиукраїнські настрої, то можна було передбачити, що роль об'єднуючої, консолідуючої мови всіх русинів відводилася російській літературній мові. Коли йшлося лише про українців Словаччини, то їм пропонувалося замість української використовувати, наприклад, у науковій сфері, словацьку мову [144, с. 256]. З 1992р. на Словаччині з'являються три «русинські» правописи, які за словами М. Штеця, переслідували «основну мету – за всяку ціну якнайбільше віддалити «русинський правопис» від українського і водночас наблизити його до словацького правопису» [254, с.76].

Постановка питання про русинську мову і русинів як етнос неминуче загостило питання ступеня мовної близькості між собою тих, хто декларував себе русинами, а не українцями. Наявні діалектні відмінності між русинами зумовили визнання кількох гілок русинів, а відтак – кількох русинських мов, а саме тому на конгресі у Бардіївських Купелях було заявлено, що існує 5 русинських літературних мов: підкарпатська (закарпатська) русинська літературна мова, прашівська, лемківська, мова воєводинських русинів Югославії, мова угорських русинів. Отже, опозицією українська мова – русинська мова не завершився процес мовного поділу, а з ним – і «етнічного» роздрібнення західної частини українського етносу [4, арк. 3–4]. [169, с. 132].

Зазначимо, що у Словаччині питаннями кодифікації русинської мови займався Інститут русинської мови і культури, який проіснував недовго, і в другій половині 1994 р. припинив своє існування після зміни політичної ситуації в країні. Разом з тим, 27 січня 1995 р. у Братиславі русинську мову було офіційно визнано кодифікованою [117, с. 642] яка стала літературною мовою у даній країні [286, с.148; 283, с.148]. Її активно пропагувала РО. Цією

мовою у Словаччині видаються журнал «Русин» (тираж 2 тис. примірників) та газета «Народны новинки» (близько 2 тис. примірників раз на два тижні), виходять шкільні підручники, її ж викладають у Пряшівському університеті [278]. Фінансуються видання за допомогою бюджетних державних коштів [144, с. 257]. Слід відмітити, що словацькі русини не висували ніяких політичних вимог.

Цілковито можна погодитися з думкою А. Дулеби про асиміляційні процеси, котрі відбуваються у Східній Словаччині, та втрату русинською спільнотою політичної еліти [255, с. 45]. Разом з тим, важко говорити про асиміляційні процеси саме в їхньому середовищі, зважаючи на переписи 1991 та 2001 рр., позаяк протягом 1991-2001 рр. відбувся чисельний приріст осіб, які ідентифікують себе русинами.

Варто нагадати, що розвиток русинських громад за кордоном нерідко відбувався у повному відриві від процесів консолідації української нації, тому впродовж тривалого історичного періоду відбувалося формування груп з окремою етнічною свідомістю, із своєрідними елементами власної мови і культури. Ці групи не лише суттєво відрізнялися від сучасних українців, досить помітна різниця існує і між ними самими. В той же час їх об'єднує спільний етнонім – «русини». На цій основі й відбувалося створення організацій, що об'єднували русинське населення різних країн.

Існування русинства як специфічної етноісторичної частки українського народу повинно було сприяти кристалізації національного самоусвідомлення не тільки в цьому регіоні колишньої ЧССР, розуміння приналежності багатьох її гілок до єдиного українського народу. Більше того, жодна з часток української нації, будь-то українці, які проживають у Канаді та Америці, лемки у Польщі чи руснаки в Югославії, українці в Чехословаччині, не мала перспектив подальшого національного розвитку без тісного єднання з Україною, з усім українським народом.

З часу приєднання сучасної Закарпатської області до СРСР і створення т. зв. соціалістичного табору, до якого відійшла частина території історичного Закарпаття, концепція окремішнього «русинського» етносу втратила свою геополітичну доцільність і не розвивалася. Проте, вже наприкінці 1980-х років певні сили СРСР – Росії, Угорщини, Чехословаччини доклали максимум зусиль, щоб на теренах історичного Закарпаття сформувати русинський рух, ідеологом якого став П.-Р. Магочі, якому упродовж 1990 р. вдалося заснувати русинські організації в Закарпатській області УРСР, а також на теренах Східної Словаччини, Угорщини, Югославії (Сербії).

На зламі 80-х – 90-х рр. XX ст. в середині української національності поглибився розкол між прибічниками русинської та української орієнтації. Між ними під час Позачергового з'їзду КСУТ виникла конфліктна ситуація, яка полягала у вимозі визнання на державному рівні окремої русинської народності, публікації матеріалів на русинській мові, кодифікації русинської писемної мови тощо. Представники «меджилабірської ініціативи» заснували у березні 1990 р. в м. Меджилабірці організацію РО, на противагу СРУ ЧС, головою якої було обрано В. Турок-Гетеша. 17 листопада 1990 р. у Меджилабірцях відбувся I-ий Сейм русинів, а 23-24 березня 1991 р. тут же проходив і I-ий СКР. З початку 1990-х рр. було започатковано традицію регулярного проведення подібних конгресів. Русинський рух мав більші успіхи на Пряшівщині. Русинів було визнано як окрему національність у Словаччині. Впродовж першої половини 1990-х рр. відбувалися мовно-політичні дискусії, які увінчалися кодифікацією русинської мови у січні 1995 р., що послужило передумовою для запровадження її в початкових школах, використання на державному телебаченні та радіомовленні в програмах, адресованих національній меншині. СРУ СР виступав проти подібних дій. Невдовзі русинська мова була включена до переліку шкільних предметів за вибором у 12 школах з 50 учнями, що її вивчали.

Висновки до Розділу 3

Українці в Словаччині є автохтонною національною меншиною. Основна маса їх проживає у районах Гуменного, Свидника, Пряшева. Мовою українців Словаччини був один із варіантів західноукраїнського діалекту. Посиленню сегментації української громади сприяли: дисперсне проживання, національні шлюби, негативні історичні стереотипи, екологічні негаразди, проблеми освіти, відсутність належної підтримки з боку України.

Ідея про окремішність автохтонного населення історичного Закарпаття, висунута наприкінці XIX ст. аж до закінчення Другої світової війни цілком влаштовувала Росію, Угорщину, Чехословаччину та Незалежну Словацьку державу (1939–1944 рр.). Проте, у 1939 р. закарпатці зробили вибір на користь Карпатської України. З часу приєднання сучасної Закарпатської області до СРСР і створення т. зв. соціалістичного табору, до якого відійшла частина території історичного Закарпаття, концепція окремішнього «русинського» етносу втратила свою геополітичну доцільність і не розвивалася. У березні 1945 р. була утворена УНРП з метою політичного представлення української національної меншини. Після її розпаду у 1951 р. виникла нова громадська організація культурницького спрямування – КСУТ, завданням якої була культурно-масова, освітня робота, створено професійний український театр, МУК у Свиднику тощо. Ґрунтовною була його видавнича діяльність. Проте після «оксамитової революції» 1989 р. в українськомовному середовищі стався відкритий поділ на українців і русинів.

Наприкінці 1980-х років СРСР – Росія, Угорщина, Чехословаччина доклали максимум зусиль, щоб на території історичного Закарпаття якнайшвидше сформувати русинський рух, ідеологом якого став П.-Р. Магочі, якому упродовж 1990 р. вдалося заснувати русинські організації в Закарпатській області УРСР, а також у Східній Словаччині, Угорщині, Югославії (Сербії). У 1990 р. відбулися, незалежно одна від одної дві події. У січні був проведений Позачерговий з'їзд КСУТ, на якому організацію було перейменовано на СРУЧ (з 1993 р. – СРУ СР). У березні у м. Меджилабірці

була створена організація РО, основним завданням якої було визнання русинів окремим народом, запровадження в початкових класах вивчення русинської мови та її кодифікація тощо. Наступ властей на донедавна єдину національну меншину супроводжувався скороченням програм Української студії Словацького радіо в Пряшеві, нападами на МУК у Свиднику, заміною українських назв інституцій на русинські, кращим фінансування РО тощо. Цим асиміляційним процесам активно протидіяв СРУ СР, який у грудні 1994 р. провів свій II-ий з'їзд.

В 1990-х рр. сума фінансування держави, що надавалася на забезпечення національно-культурних потреб української меншини, була поділена між організаціями та установами української та русинської орієнтації. У Словаччині діяла Координаційна Рада організацій українців Словаччини, основним завданням якої була координація роботи усіх українських товариств. Протягом пер. пол. 1990-х років поживало культурне, наукове, літературне життя українства в Словаччині. Великий успіх мали Свята культури українців Словаччини, які проходили у Свиднику.

Упродовж ХХ ст. частина словацьких русинів сприйняла українську національну свідомість як власну. Однак більшість русинських громад зберегли свою специфічну самосвідомість. У них була відсутня єдина кодифікована літературна мова, а їхні мікромови не завжди були зрозумілі представникам інших русинських груп. У зв'язку з цим, у січні 1995 р. була кодифікована русинська мова з подальшим введенням її у шкільну практику. Уряд Словаччини частину українського населення, яка зберегла давню самоназву «русини», визнав поряд з українцями окремою національною меншиною. Він надавав всебічну допомогу організаціям, діяльність яких була спрямована на заперечення єдності українців та русинів. Однією зі спроб протистояти зростаючій асиміляції було прагнення русинів до встановлення зв'язків між русинським рухом різних країн, зокрема, через світові організації русинів (СКР, СРР).

РОЗДІЛ IV.

УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

4.1. Діяльність Міжурядової Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури

Ліквідація тоталітарних режимів, крах імперських утворень наприкінці ХХ ст. зумовили виникнення нових держав. СР, яка має спільний кордон з Україною, стала суб'єктом міжнародного права в 1993 р. Багатовікові культурні та економічні взаємини двох народів отримали новий імпульс для розвитку, поживавилась туристика, зріс інтерес до словацької історії, її внутрішньої і зовнішньої політики, культури [152, с. 7].

Країни визнали одна одну, в Братиславі і Києві були відкриті та стали діяти, відповідно, українське та словацьке посольства, відбувся обмін візитами вищого рівня, були підготовлені та підписані ряд договорів. Україну і Словаччину пов'язують не тільки спільні кордони, традиційні господарські зв'язки, а й близькі проблеми політичного й економічного характеру. Словаки та українці мають не тільки одне слов'янське коріння, але й багато інших спільних рис. В історичних подіях України та Словаччини можна також знайти багато подібних паралелей [215, с. 124], [182, с. 78].

На найвищому міждержавному рівні 29 червня 1993 року, під час офіційного візиту в Україну Президента СР М. Ковача, в м. Києві була підписана «Угода про добросусідство, дружні відносини та співпрацю між СР й Україною», в якій сторони підтвердили, що дотримання людських прав і свобод є невід'ємною умовою забезпечення миру і безпеки. У зв'язку з цим стаття 18 даної Угоди передбачала створення необхідних умов для етнічної, культурної, мовної та релігійної свобод словацької меншини в Україні та української меншини в СР [215; 102].

Водночас процеси, які відбувалися в Закарпатському соціумі на початку

1990-х років, спонукали українську сторону бути ініціатором започаткування процесу створення та діяльності Двосторонніх міждержавних комісій з питань національних меншин у Карпатському регіоні, які й були б покликані вирішувати етнічні, освітні, культурні та інші, з ними пов'язані, питання меншин у даному регіоні.

Важливим напрямом постійної українсько-словацької взаємодії та добросусідських відносин було тісне співробітництво України і Словаччини у сфері гарантій прав національних меншин [182, с. 78]. Особливу увагу нові незалежні українська та словацька держави впродовж 1990-х років звертали на збереження та розвиток національної самобутності української спільноти у СР та словацької – в Україні. Головним координуючим органом міждержавного співробітництва у цій сфері наприкінці ХХ століття стала Двостороння українсько-словацька комісія з питань національних меншин, освіти і культури (далі Комісія). Комісія як спеціальна змішана міжурядова структура була покликана попередньо розглядати найбільш важливі проблеми двостороннього співробітництва у сфері, якою вона опікувалася, та надавати відповідним органам державної влади обох країн, як і іншим суб'єктам – учасникам співпраці, погоджені рекомендації з їх вирішення. Двостороння комісія розробляла й планувала конкретні програми і проекти міждержавного співробітництва з предмету своєї діяльності, сприяла їх реалізації та контролювала виконання домовленостей і погоджених рішень. На кожному із засідань Комісії, яке, зазвичай, відбувалось не рідше одного разу в рік, підводили підсумок здійсненої роботи, заслуховували доповіді сторін щодо виконання затверджених на попередньому засіданні завдань та оцінювали реальність запропонованих до співпраці проектів. Зафіксовані в протоколі засідання Комісії положення і погоджені рішення передавалися на розгляд урядам обох держав. На їх основі Кабінети міністрів двох країн затверджували низку заходів з реалізації погоджених двосторонніх домовленостей і спільних проектів. Змішані комісії – невід'ємний дисциплінуючий і стимулюючий елемент системи співробітництва між

державами [173, с. 291].

Попри таку надзвичайно важливу роль у системі й структурі сучасних міждержавних відносин, діяльність змішаних комісій ще не стала предметом уваги наукової та широкої громадськості ні в Україні, ні в Словаччині. Частково це пояснювалось тим, що «офіційний глянець» міждержавних стосунків та розтиражовані засобами масової інформації досягнення дипломатії, передусім зустрічі, переговори та домовленості на вищому міждержавному рівні, майже затіняли перебіг і результати тієї копіткої і довгострокової роботи, яку вели комісії, створені ними робочі групи та експерти з обох сторін. Крім того, на стадії прийняття остаточних рішень і підписання двосторонніх міждержавних документів уже не брався до уваги складний процес пошуку спільних інтересів, їх формулювання та навіть фразеологічно-текстового «притирання». Взагалі слід визнати, що робота змішаних міжурядових комісій навіть за сучасних умов демократизації та максимальної відкритості дипломатії і міжнародних відносин поки що залишається недостатньо відомою [173, с. 291-292].

Цікаво зазначити, що початку роботи Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури вже передувала діяльність Змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин [100, арк. 1–3], перше засідання якої відбулося 27-28 липня 1992 року в м. Будапешті [10, арк. 1], а з 1995 року ці Комісії діяли паралельно на забезпечення потреб зацікавлених в них національних меншин (української, словацької, угорської) [147, с. 17-18], [182, с. 79].

Утім, зупинимось на аналізі процесу створення і початку діяльності Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури, базуючись на основі виявлених нами нових документів у архівах міністерств закордонних справ України і Словаччини. Ідея створення такої Комісії була зафіксована в базовому «Договорі про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною і СР» від 26 червня 1993

року [182, с. 80].

Представляє, однак, інтерес той факт, що Україна вже наприкінці 1993 року виступила ініціатором заснування цієї змішаної міжурядової структури. Так, у Дипломатичному архіві МЗС СР (м. Братислава) зберігається інформація Посольства СР в Україні від 9 грудня 1993 року, підписана послом Р. Геренчаром, про ноту МЗС України, якою українська сторона пропонувала створити «змішану українсько-словацьку комісію з питань національних меншин» [101]. На засіданні групи експертів України і Словаччини, яке відбулося в червні 1994 р. в Братиславі, мова йшла про створення українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти й культури. Були визначені основні принципи діяльності комісії і конкретизовані проблеми, які потребували швидкого розв'язання, зокрема – стосовно збереження мови, національних і культурних традицій, розвитку освіти. Посол України у СР П. Сардачук зустрівся з міністром культури СР Д. Слободніком. Під час розмови були обговорені проблеми розширення і поглиблення культурного співробітництва, активізації контактів між працівниками культури, літератури і мистецтва [15].

Однак переговори щодо створення українсько-словацької Комісії та предмету її діяльності тривали більше року. Сторони дійшли згоди щодо включення до сфери координації Комісії також питань освітнього і культурного співробітництва. На першому засіданні Комісії, яке відбулося в Києві 8-9 лютого 1995 року [173], розглядалися питання правового захисту національних меншин в обох країнах, проблеми освіти, культури, двостороннього співробітництва на міждержавному рівні тощо [37]. Українську делегацію очолював заступник міністра України у справах національностей, міграції та культів Р. Чілачава (Голова Української частини Комісії), словацьку делегацію – Є. Пономаренкова, начальник відділу прав людини, національних меншин і співвітчизників МЗС СР (Голова Словацької частини Комісії) [176, с. 177]. Проте «Положення про Українську частину Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин,

освіти і культури» КМУ затвердив постановою лише 23 березня 1995 року [217, с. 94; 48, акр. 1].

У ньому йшлося про те, що Українська частина Комісії була створена постановою КМУ від 29 грудня 1994 р. і є постійно діючим органом та здійснює свою діяльність під керівництвом КМУ. Комісія координувала діяльність міністерств і відомств України, інших органів державної виконавчої влади щодо забезпечення прав осіб, які належали до словацької національної меншини в Україні та української національної меншини в СР, а також стосовно співробітництва між Україною та СР в галузі освіти і культури. Зазначалося, що Комісія взаємодіє з комісіями Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, з питань науки та народної освіти, з питань культури і духовності, а також національно-культурними товариствами, об'єднаннями громадян, релігійними організаціями та іншими [49, арк. 1]. Основними завданнями Комісії було сприяння створенню необхідних соціально-економічних та інших умов для збереження й розвитку етнічної, культурної, мовної і релігійної самобутності словацької національної меншини в Україні та української національної меншини в СР [182, с. 81].

Комісія аналізувала соціально-економічні, духовно-культурні та інші процеси розвитку словацької національної меншини в Україні та української національної меншини в СР; координувала підготовку і здійснювала контроль за виконанням українсько-словацьких програм забезпечення прав осіб, які належали до національних меншин, їхніх культурно-освітніх та інформаційних потреб. Вона мала право подавати КМУ пропозиції в межах своєї компетенції тощо [49, арк. 2].

Зокрема, Українська та Словацька сторони Комісії інформували одна одну про законодавчі акти, які регулювали в двох країнах національні відносини, гарантували забезпечення прав осіб, які належали до національних меншин [37, арк. 1]. Комісія визнала за доцільне наголосити на неприйнятності вимог щодо формування будь-яких автономних

територіальних утворень за національною ознакою [37, арк. 2]. Українська частина Комісії зацікавлено сприйняла інформацію щодо діяльності РУ СР з питань національностей (до розпаду Чехословаччини в кінці 1992 року – РУ ССР з питань національностей) [182, с. 80], яка була створена рішенням Уряду ССР 14 лютого 1969 року. Згідно із Статутом, схваленим керівництвом Уряду ССР 26 січня 1972 року (№ 18), Рада була дорадчим, ініціативним і координуючим органом Уряду ССР у справах національностей [106, арк. 51]), у якій брали участь представники всіх національних меншин, що проживали в цій країні [37, арк. 2], (протягом 1990-х рр. – Уряду СР).

Комісія розглянула стан виконання «Плану співробітництва між міністерствами культури двох країн на 1994-1995 рр.» і констатувала, що українсько-словацькі культурні зв'язки розвивалися, здебільшого, на основі безпосередніх контактів між творчими колективами. Сторони дійшли згоди щодо необхідності запропонувати міністерствам культури двох країн найближчим часом розпочати роботу над проектом «Угоди про співробітництво в галузі культури» тощо [37, арк. 4], [176, с. 178]. Комісія звернула увагу на можливість здійснення обміну фахівцями в сфері культури та освіти відповідно до міждержавної «Угоди про взаємне працевлаштування», яка повинна була бути підписана найближчим часом [37, арк. 5]. Склад учасників засідання подавався у Додатку [20, арк. 6].

Словацькі учасники під час першого засідання Комісії вказали, що в СР була створена і діяла відповідна культурно-освітня інфраструктура в місцях компактного проживання українців. Працювали МУК у Свиднику, кафедра україністики при Університеті ім. П.-Й. Шафарика, Український театр в м. Пряшеві, проводились культурно-національні фестивалі і свята. З боку СР були висловлені прохання щодо запровадження для словаків в Україні радіопередач та видання газети словацькою мовою, сприяння словацьким культурно-національним товариствам у вирішенні практичних проблем [182, с. 82].

Але, як зазначали українські та словацькі дослідники, зокрема, Т. Сергієнко

та А. Дулеба, уже на першому засіданні Комісії українська сторона висловила стурбованість у зв'язку з тим, що в середовищі словацьких українців посилилась тенденція до штучного поділу на українців та «русинів» як представників «окремого слов'янського народу». На території Словаччини відбувались зібрання прихильників «політичного русинства», у т. ч. й громадян України, під час яких виголошувалися сепаратистські заклики, спрямовані на порушення територіальної цілісності не лише України, а й Словаччини, деяких інших європейських держав [37, арк. 3].

Словацькою стороною була викладена офіційна позиція СР з цього питання, яка полягала в тому, що етнокультурні аспекти життя української громади в Словаччині повинні базуватись на основі чинного законодавства, спираючись на демократичні засади. Водночас політичні вимоги прибічників «політичного русинства», що могли призвести до загострення громадянського протистояння в українській громаді Словаччини, негативно позначитися на словацько-українських відносинах, не сприймалися найвищими державними чиновниками СР [37, арк. 4]. Було досягнуто згоди, що з цих питань сторони покращать взаємне інформування та проведуть, у випадку необхідності, консультації з метою запобігання небажаним ускладненням, вироблення єдиних поглядів і позицій. Сторони домовились провести Друге засідання Комісії в Братиславі у вересні 1995 р. Проте воно відбулося значно пізніше, аж 22-24 жовтня 1996 року в м. Братиславі [50; 102, арк. 1–4]; [176, с. 183].

Проте, взаєморозуміння з цього питання в українсько-словацьких міждержавних відносинах у середині 1990-х років не було досягнуто, що мало негативний вплив на загальний стан і динаміку передусім двостороннього зовнішньополітичного співробітництва. Як вважав А. Дулеба, попри офіційні заяви чільних державно-політичних діячів України і СР, що в стосунках обох країн нема спірних питань, в українсько-словацьких відносинах 1990-х років, принаймні, декілька разів саме з «русинського питання», виникала напруга. А. Дулеба пояснював претензії України щодо позитивного ставлення державних органів СР до розвитку русинського руху в Словаччині кількома чинниками:

внутрішньоукраїнськими – стурбованістю Києва появою на початку 1990-х років автономістських гасел «політичного русинства» в прикордонному із СР Закарпатті; зовнішніми – занепокоєнням України прихильним ставленням Росії до русинства [230, с. 265–266].

Слід визнати, що окремі питання діяльності Комісії відображені в публікаціях українських і словацьких вчених. Утім, оцінки вченими діяльності Комісії є інколи прямо протилежними. Зокрема, Т.Сергієнко в дисертаційному дослідженні та в низці публікацій вказує на позитивну роль роботи цієї змішаної українсько-словацької міжурядової структури, зокрема – в другій половині 1990-х років [161, с. 2, 12]. А В. Туряниця, навпаки, виходячи з практики попередніх років, наголошує на неефективності діяльності Комісії [217, с. 95]. Проте категоричність заяв кожної з цих дослідниць видається надмірною.

Зокрема, на виконання протокольного рішення Першого засідання Комісії стосовно більш активного розвитку співробітництва у сфері освіти 19 грудня 1995 року в Братиславі був підписаний «Протокол про співробітництво між МО України та МО СР та обмін у галузі освіти на 1995-1997 роки». Вищевказаним Протоколом були передбачені наступні основні напрямки співпраці в галузі освіти: підготовка та перепідготовка фахівців на базі повного та часткового курсів навчання; продовження обміну викладачами і науковцями з метою читання курсів лекцій і наукової роботи; організація мовних курсів і семінарів; обмін зразками підручників, навчальними програмами; обмін учнями, студентами, вчителями та викладачами для вивчення мов і літератур, історії, національних традицій тощо. Зазначимо, що на той час, творчі стосунки із Словаччиною були епізодичні і не мали юридичної основи [18, арк. 98].

Незадовго до цього, у липні 1995 року, вперше на базі філологічного факультету УжДУ було проведено семінар для вчителів середніх шкіл Східної Словаччини із українською мовою навчання. Зазначалося, що Україна потребує допомоги з боку Словаччини в розвитку словацької

національної школи в Закарпатті [18, арк. 100].

25 січня 1996 року в Києві відбулося засідання Української частини Комісії [32]. Серед іншого, вона розглянула стан виконання плану культурного співробітництва між Україною та Словаччиною в 1995 р. [27, арк. 97], а також підвела підсумки співпраці в галузі освіти між Україною та СР в 1995-1996 навчальному році.

Під час другого засідання Комісії словацька і українська частини Комісії обмінялись інформацією про стан роботи щодо забезпечення прав національних меншин [50, арк. 1], [176, с. 183]. Сторони підкреслили, що реальний захист прав національних меншин може бути забезпечений лише за умови послідовного визнання територіальної цілісності і недоторканості державних кордонів. Комісія наголошувала на неприйнятності вимог щодо територіальної, адміністративної чи будь-якої іншої форми автономії, яка будується за етнічним принципом [174, с. 314], і одночасно відкидала будь-які прояви етнічного сепаратизму. Обговорення штучних етно-політичних проблем, «автономізму», «сепаратизму» обидві сторони намагались уникнути і не загострювати ситуацію. Питання національних меншин та їх захисту Комісія розуміла як збагачення культури держави. Метою національної політики України і СР була інтеграція національних меншин у ці держави, а не дезінтеграція цих держав [50, арк. 2].

Комісія розглянула результати реалізації «Протоколу між МО України і МО СР про співробітництво і обміни у сфері освіти на 1995-1997 рр.». Вона констатувала, що це співробітництво мало позитивний розвиток, було ефективним і здійснювалось, перш за все, у галузі академічних обмінів [50, арк. 4].

Було відзначено, що офіційні кола СР ставилися до поділу української громади в Словаччині на українську та окрему русинську гілки як до етнічної ідентифікації належних до них осіб, як до вільного вибору останніх тощо [176, с. 186]. Комісія також визнала за необхідне сприяти розширенню радіо- і телепередач для національних меншин в обох країнах [174, с. 314].

Обговорювався увесь спектр проблем, що входив до її компетенції, були намічені шляхи та принципи їх вирішення [25, арк. 4].

Інформативні та констатуючі матеріали Другого засідання Комісії були зафіксовані у підсумковому «Протоколі засідання Комісії (додаток 1)» [19], а також у «Плані заходів щодо реалізації положень протоколу Другого засідання Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури» (додаток № 2) [31].

Таким чином, ситуація, що склалася в Закарпатській області України на початку 1990-х рр., значною мірою спонукала Україну виступити ініціатором і започаткувати процес створення та діяльності двосторонніх міждержавних комісій з питань національних меншин у Карпатському регіоні для вирішення освітніх, культурних, національних та інших питань. На початку лютого 1995 р. у м. Києві було проведено перше засідання Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури, на якому обговорювались питання освіти, культури, правового захисту прав національних меншин, двостороннього співробітництва на міждержавному рівні тощо. Комісія наголосила на неприйнятності вимог щодо формування будь-яких автономних територіальних утворень за національною ознакою. Відзначалося, що українсько-словацькі культурні зв'язки розвивались переважно на основі безпосередніх контактів між творчими колективами. В діяльності вказаної Комісії переважали позитивні чинники, не дивлячись на різницю в поглядах ряду дослідників.

4.2. Програмні засади України щодо підтримки української діаспори Словаччини

Державна політика України щодо української діаспори від самого початку будувалась на дотриманні діючих міжнародних норм з урахуванням того, що етнічні українці, ставши громадянами інших країн, жили за законами цих країн, мали певні зобов'язання та права. Враховуючи це, Україна намагалась виробити ефективний правовий механізм захисту українців за

кордоном та взаємозв'язків з ними [43, арк. 1]. Забезпечуючи права національних меншин на своїй території, вона виступала за забезпечення належного рівня захисту прав українців у всіх країнах їх проживання, свідченням чого була її активна участь у розробці ряду універсальних міжнародно-правових норм у рамках ООН, ОБСЄ, РЄ, інших міжнародних організацій [5, арк. 1]. Україна вбачала своє завдання в тому, щоб всіляко сприяти добровільній інтеграції української діаспори в політичне, соціальне та економічне життя країн проживання, її адаптації до місцевої культури із збереженням і розвитком власної духовної самобутності тощо. На основі проблем, невирішених справ, пов'язаних з українцями за межами України, і була вироблена ДП «Українська діаспора» (1994-2000) [27], історія прийняття якої пройшла складний тернистий шлях [29; 28].

На виконання доручення Президента України від 20 вересня 1993 року «Про державну політику по відношенню до української меншини за кордоном та комплексного механізму її реалізації» КМУ була видана Постанова «Про державну програму «Українська діаспора» (1994 р., ймовірно травень). В ній зазначалося, що КМУ ухвалив затвердити розроблену Міністерством України у справах національностей та міграції спільно з іншими міністерствами, відомствами, науковими установами, громадськими організаціями Державну програму «Українська діаспора» та заходи щодо її реалізації на 1994-2000 рр.; забезпечити ж її реалізацію повинні були центральні та місцеві органи державної виконавчої влади [26, арк. 29]. На вищевказане міністерство покладалося також організаційно-координаційне забезпечення виконання Програми тощо [175, с. 145].

Головною метою ДП було створення надійного та ефективного механізму міжнародно-правового захисту інтересів зарубіжних українців, розв'язання комплексу проблем їхнього духовно-культурного розвитку, налагодження співпраці зі східною та західною діаспорами [22, арк. 31].

Детально були розроблені заходи щодо реалізації ДП «Українська діаспора» до 2000-го року [23, арк. 32–38]. Вони включали в себе: правові

засади співробітництва з українцями зарубіжжя; духовно-культурний взаємообмін; забезпечення освітніх потреб української діаспори. Зокрема, правові засади співробітництва передбачали створення постійної міжвідомчої координаційної ради з проблем зарубіжного українства (планувалося це зробити уже в 1994 році і задіяти до виконання найбільшу кількість виконавців серед міністерств, відомств та організацій) [23, арк. 32].

У процесі укладання міжнародних договорів передбачалося: забезпечення прав українських меншин, створення оптимальних можливостей для задоволення їхніх соціальних, культурно-освітніх, інформаційних та інших потреб; практикувати укладання міжвідомчих договорів про співробітництво в галузях економіки, науки, культури, освіти; вивчити питання щодо можливості відкриття консульських установ у місцях компактного проживання українців за кордоном; сприяти обласним державним адміністраціям у розробленні двосторонніх програм співробітництва між прикордонними областями України з метою створення та ефективного функціонування культурно-інформаційної інфраструктури національних меншин тощо [5, арк. 4], [170, с.91].

Духовно-культурний взаємообмін включав практичну допомогу громадам зарубіжжя в різних сферах діяльності, зокрема: розробку програм наукових досліджень з питань українознавства в місцях компактного проживання українців за кордоном на основі міжнародних договорів; розвиток культурно-шефських зв'язків з об'єднаннями української діаспори на рівні областей, міст, районів; створення в місцях компактного проживання українців за кордоном культурно-інформаційних центрів із наданням їм різноманітної допомоги; організацію в Україні та в місцях компактного проживання українців за кордоном спільних культурно-мистецьких фестивалів, днів української культури та мистецтва, виставок образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, гастролей професійних, самодіяльних колективів та виконавців, спортивних змагань; надання допомоги в створенні колективів художньої самодіяльності, забезпечення навчання та стажування їх керівників у кращих художніх колективах України; вивчення можливостей створення архіву української

діаспори [11, арк. 1–4], [5, арк. 5] тощо.

Значна увага приділялась Програмою забезпеченню освітніх потреб української діаспори [7]. Зокрема, на основі укладених міжнародних договорів між Україною та державами, в яких проживали українці, передбачалося: розробити довготермінові програми співробітництва в галузі освіти на основі укладання міжнародних, міждержавних і міжвідомчих двосторонніх угод та протоколів [23, арк. 36]; разом з культурно-просвітницькими об'єднаннями українців, які проживають за кордоном, організовувати обмін досвідом у галузі освіти [5, арк. 10] тощо.

З метою сприяння найбільш повному задоволенню освітніх потреб української діаспори планувалося: підготувати програми та посібники з української мови, історії України, етнографії; розробити «Букварі», «Читанки», наочні посібники для недільних українських шкіл; визначити напрями співпраці вчених, учителів України із зарубіжними осередками українського шкільництва; практикувати укладання договорів про співробітництво між навчальними закладами України та відповідними закладами української діаспори тощо. МО України було підписано протокол «Про співробітництво в галузі освіти з МО СР», створено Міжнародний центр з проблем розвитку науки, культури та освіти (м. Львів) [2, арк. 13].

При Інституті змісту і методів навчання Міносвіти було створено лабораторію з проблем освіти української діаспори для вивчення освітніх потреб зарубіжного українства. Інститутом розроблялися підручники нового типу для дітей, які не володіли українською мовою. Надавалася постійна допомога українцям за кордоном у забезпеченні навчальними посібниками, навчально-методичною літературою, підручниками [7, арк. 2]. Вийшов з друку «Дошколярик» для використання в українських школах Польщі та Словаччини [7, арк. 1; 9, арк. 18]. Також передбачалося організувати в системі Міносвіти цільові відділення та курси підготовки і перепідготовки викладачів вузів української діаспори [5, арк. 11].

Зазначалося, що необхідно відповідно до угод про співробітництво,

створити протягом 1994-1998 років змішані комісії для контролю за виконанням домовленостей щодо розвитку національних меншин (як приклад, були створені і почали діяти відповідні українсько-угорська, українсько-словацька Комісії); МЗСУ протягом 1994-1998 років створити консульські установи в місцях компактного проживання українців; МЗС, Міннацміграції України укласти окремі угоди з державами проживання автохтонного українського населення (Польщею, Румунією, Словаччиною) протягом 1994-1998 років. Передбачалося розробити двосторонні програми співробітництва між прикордонними областями України та Польщі, Румунії, Словаччини тощо [23, арк. 33]. Пропонувалося організувати постійні радіо- й телепередачі про українців зарубіжжя, їхнє життя й становище та інше [23, арк. 36], [30; 175, с. 146].

Та під час дослідження проекту тексту «Державної програми «Українська діаспора» (1994-2000 роки), проекту постанови КМУ «Про державну програму «Українська діаспора» та «Заходів щодо реалізації Державної програми «Українська діаспора» (1994-2000 роки)» виникало запитання, що ж слугувало основою, підґрунтям, навіть наочним матеріалом цих документів. Знайомлячись із документами ГДА МЗС України, все ж таки поталанило знайти хоч поодинокі, але відповіді на ті запитання, які виникали. Зокрема, вищевказані державні програми, документи базувались на низці прохань, які були висловлені керівництвом СРУ СР під час зустрічі Посла України в СР П. Сардачука з керівництвом і активом СРУ СР 29 вересня 1994 року у м. Пряшеві і про які вони вже неодноразово повідомляли раніше, у тому числі: забезпечення діаспори українськими періодичними виданнями (особливо літературними та дитячими газетами й журналами, художньою і науковою літературою); допомога в розповсюдженні в Україні видань словацьких українців, періодичних видань Словаччини; забезпечення сучасними словниками української мови (хоча б по одному примірнику); навчання українських дітей Словаччини у вузах України (Міносвіти України на рівні чиновників-виконавців безвідповідально підходив до цієї справи) тощо

[33, арк. 71], [170, с.93-94].

Представники української інтелігенції неодноразово звертались до властей колишньої ЧССР, ЧСФР, а потім Словаччини із зверненнями, меморандумами, петиціями, вимогами тощо, привертаючи їх увагу до важкого становища українців. Із здобуттям Україною незалежності подібні звернення були адресовані і керівництву Української держави. Наприклад, 25 листопада 1993 року Президенту СР М. Ковачу, Голові НР СР І. Гашпаровічу, Прем'єру В. Мечіару був направлений «Меморандум української інтелігенції у Словаччині» за підписами сотень людей, у якому висувалась вимога переоцінки ставлення попередніх державних органів СР до української національної меншини і прийняття таких заходів, які б усунули зі словацько-українських відносин непорозуміння, які перешкоджали б культурно-політичному і соціально-економічному розвитку українського населення; у відповідності з рекомендаціями засідання Європейського парламенту від 10 жовтня 1990 року скасувати ті закони, які будь-яким чином обмежували утвердження національної свідомості українського населення (закон про мови, закон про метрики і т. д.), гальмували процес його національного відродження [34, арк. 26–27].

Українці Пряшівщини заявляли також про складність релігійного життя у Східній Словаччині (яке було подібним до становища в Західній Україні). Не без сприяння офіційної влади колишньої ЧССР тут розпалювалась міжконфесійна ворожнеча між греко-католиками і православними (православними вважали себе переважно ті, хто належав до української національності, а русини, словаки (або, вірніше, асимільовані українці) вважали себе греко-католиками). Греко-католицька церква у Словаччині стала на шлях відкритої словакізації релігійної сфери, а слідом – і національного життя українського населення загалом. Ці та інші питання українська громадськість порушувала під час переговорів на різних рівнях, постійно підкреслюючи, що в Словаччині є не тільки угорська меншина, якій приділялось так багато уваги, але й українська у Східній Словаччині, і вони

не хотіли б, щоб проблеми української меншини відображались на українсько-словацьких відносинах. При цьому вони проявляли стурбованість становищем у Закарпатті, бо будь-які сепаратистські кроки на прикордонній території могли б певною мірою дестабілізувати і ситуацію в Словаччині [34, арк. 28].

У зв'язку з вищевикладеним Посольство України в СР вважало за необхідне прискорити початок практичної діяльності змішаної українсько-словацької Міжурядової комісії в справах національних меншин, під час роботи якої можна було б порушувати, розглядати й вирішувати важливі питання щодо української меншини у Словаччині й українсько-словацьких відносин. У цьому руслі передбачалось віднайти можливість систематично направляти до СР творчі колективи з усієї України (а не тільки із Закарпатської області), письменників, публіцистів та ін.; надсилати українській громаді українську періодику, художню літературу, нові підручники для шкіл тощо.

15-18 лютого 1994 року тривав візит міністра культури України І. Дзюби до СР, який розпочався зустріччю з представниками СРУ СР в Пряшеві, в якій взяло участь понад 80 осіб [35, арк. 65]. У виступах з місць звучала стурбованість «наступом на права українців з боку представників державної влади», адресована представникам МК, які були присутні на зустрічі. Цей наступ вони ілюстрували зменшенням кількості українських шкіл, мистецьких колективів, ефірного часу на радіо, кількості друкованих видань і т. д. Особливо наголошували на нестачі підручників для шкіл з історії України, української літератури, творів художньої літератури тощо [35, арк. 66], [170, с.95].

10 квітня 1995 року питання щодо ДП «Українська діаспора» (1995-2000 рр.) було порушено Першим заступником голови Закарпатської обласної Ради народних депутатів В. Приходьком, а начальником управління у справах національностей, міграції та конфесій П. Токарем 24 лютого 1995 р. була навіть висловлена думка щодо потреби розробки в рамках ДП «Українська діаспора» (1995-2000 роки) комплексної регіональної програми

співпраці з українською діаспорою [52, арк. 1]. Була запропонована чітка схема повноважень і графік виконання місцевими органами державної влади зазначеної ДП, а підготовка і виконання даного питання було взято під особистий контроль керівництвом Закарпатської ОДА й керівниками відповідних підрозділів облдержадміністрації [51, арк. 1].

Аналізуючи вищенаведене, зауважимо, що значна частина положень вищезгаданої Програми стосувалась саме Карпатського регіону. Майже в усіх країнах характер подібних документів спокійний, виважений. Тоді як українці Східної Словаччини висловлювались про наболіле найбільш гучно, наполегливо. Вони в різних документах-зверненнях, петиціях, меморандумах, довідках заявляли про ту складну ситуацію, яка склалася в середовищі їхньої національної меншини, про відношення до них державних органів влади, про фінансування їхніх друкованих органів, культурних акцій тощо. У тій складній ситуації українці Словаччини опинились практично сам на сам із тими проблемами, про які йшлося вище.

Другою частиною своїх положень ДП «Українська діаспора (1994-2000)» була спрямована на захист інтересів українців східної діаспори, і в першу чергу тих, що проживають в РФ. Отже, враховуючи вище викладене, можна зробити висновок, що Програма безпосередньо стосувалась також: а) Закарпаття, де спостерігалось певне протистояння політичних еліт, що в тій чи іншій мірі підтримували новостворені «общества» та їхніх лідерів, які в своїх промовах не нехтували бачити наш край у складі інших сусідніх держав, або хоча б у статусі окремої автономії; б) загрозливої релігійної ситуації, яка спостерігалась між православними і греко-католиками на стиках православ'я і греко-католицизму тощо [175, с. 149].

Ситуація в середовищі українців Словаччини послужила поштовхом до напрацювання ДП України, моделлю для формування дієвих державних механізмів, важелів впливу з боку України, які б сприяли покращенню ситуації не лише в самій меншині, а й довкола неї. Прийнявши комплексну Державну програму, Україна змогла б вийти на міжнародний рівень і реально

допомагати українцям за кордоном, а також змогла б підтримувати і захищати етнічних українців через міжнародні організації та відповідні міждержавні угоди [170, с.96]. Таким чином, Державну програму «Українська діаспора» (1994-2000) доцільно розглядати ще і як певну складову політики міжкультурного співробітництва України з іншими державами, що ґрунтувалась на стратегіях зовнішньої і внутрішньої політики суверенної держави, яка формує міжкультурний діалог на основі принципів демократії та мирного співіснування.

У 1996 році було затверджено «Положення про Міжвідомчу координаційну раду з питань співробітництва з українською діаспорою», як постійно діючий орган КМУ та її склад [15, арк. 1-2], [44]. Основні її завдання полягали в координації діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, пов'язаної з питаннями співробітництва з українською діаспорою; у сприянні центральним та місцевим органам виконавчої влади, науковим установам і громадським об'єднанням у виконанні ДП «Українська діаспора на період до 2000 року», у здійсненні контролю за ходом її реалізації; в розробці пропозицій та рекомендацій щодо шляхів її реалізації тощо [16, арк. 2].

Обласними держадміністраціями були укладені численні угоди та прийняті двосторонні програми співробітництва між прикордонними областями з метою проведення спільних освітніх, культурних заходів, обміну інформацією [2, арк. 4-5], [46, арк. 5]. В даному контексті слід відмітити роботу Закарпатського обласного управління культури, яке підтримувало постійні зв'язки з українською діаспорою в Угорщині, Словаччині [12, арк. 1], Румунії. Було укладено угоду про культурне співробітництво із «Союзом русинів-українців Словаччини» [13].

МЗС вивчалися можливості щодо введення посади дипломата, відповідального за зв'язки з українською діаспорою. У той же час у посольствах України в СР, Республіці Польща, Союзній Республіці Югославія, Республіці Хорватія, Румунії, Угорській Республіці вже було визначено дипломатів, відповідальних за цю ділянку [2, арк. 4]. Розпочало діяльність консульське

агентство у м. Пряшеві (Словаччина) [46, арк. 4].

МК на рівні обласних управлінь культури було налагоджено культурно-шефські зв'язки між прикордонними областями України та сусідніх країн [6, арк. 1], [9, арк. 6–9], [8, арк. 1]. Протягом 1995-1996 рр. спостерігалась активна співпраця в галузі культури між Закарпатською областю і Східно-Словацьким краєм. Позитивну роль у поглибленні українсько-словацьких культурних взаємин відіграло відкриття в Ужгороді Генерального консульства Словаччини. Разом з тим у здійсненні культурних прикордонних зв'язків, у тому числі із СР, були труднощі і залишались невирішені проблеми [12, арк.2-3].

Управлінням культури Закарпатської ОДА була висловлена пропозиція щодо доцільності направлення делегації з України до СР для вивчення проблем культурного обслуговування українців Словаччини подібно до того, як це в 1995 році зробило МК Словаччини [12, арк. 4], [9, арк. 10–12].

Значна увага приділялась Державною програмою «Українська діаспора на період до 2000 року» забезпеченню освітніх потреб української діаспори [7, арк. 1–4; 9, арк. 18–21]. Зокрема, МО разом з МЗС було підписано «Протокол про співробітництво в галузі освіти» з МО СР, в якому було враховано інтереси української меншини цієї країни; було створено спеціальну комісію з питань співробітництва з українською діаспорою в галузі освіти; створено Міжнародний центр з проблем розвитку науки, культури та освіти (м. Львів), яким були підготовлені та ліцензовані підручники для 5-10 класів [2, арк. 13] (загалом центр здійснював розробку 24 програм, 18 підручників, 21 методичного посібника, 5 типів словників, аудіо посібників, тощо) [7, арк. 1; 9, арк. 18], [170, с.98].

Слід зазначити, що з початку 1990-х років було взято курс на подальше розширення співробітництва між Ужгородським і Кошицьким університетами. Якщо до 1993 р. УжДУ мав угоду про співробітництво тільки з Кошицьким університетом, то після створення Словацької держави в 1993 р. такі угоди було укладено з Пряшівським університетом,

Університетом Матея Бели в Банській Бистриці, Кошицьким технічним університетом, Братиславським університетом, Славистичним кабінетом САН в м. Братиславі. В 1991 р. у відрядженні в Словаччині побувало 14 викладачів УжДУ. В наступні роки ця кількість збільшилась і протягом 1990-1995 рр. у вузи Словаччини було відряджено вже близько 250 фахівців та студентів УжДУ, а з вузів Словаччини було прийнято близько 160 фахівців [218, с. 134].

Розширення співробітництва в галузі наукової роботи між вузами-партнерами було пов'язано з тим, що на факультетах і кафедрах УжДУ сформувалися наукові школи, започаткувались нові напрями наукових досліджень. Угоди про співробітництво починають набувати стратегічного довгострокового характеру [218, с. 136] і підписуватися не менш як на п'ять років, з наступним їх продовженням [42, арк. 12].

У результаті ознайомлення з документами Управління державного архіву МЗС України, Поточного (внутрішнього) архіву Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва Державного комітету України у справах національностей та релігій, Поточного архіву Відділу у справах національностей (далі ВСН) Закарпатської ОДА, Поточного (внутрішнього) архіву УжНУ, Поточного (внутрішнього) архіву відділу зовнішніх зв'язків УжНУ, можемо зробити висновок, що УжДУ з самого початку дії Держпрограми «Українська діаспора на період до 2000 року», із середини 1990-х рр., був залучений до її реалізації. Це пояснювалося його ключовим розташуванням, а також міжнародними зв'язками в галузі освіти, які існували уже й протягом попередніх років, зокрема – в галузі вищої освіти, науковою співпрацею з вузами сусідніх держав, особливо з Чехословаччиною (а з 1993 р. – СР). Про це інформували звіти тодішнього ректора УжДУ В. Сливки, адресовані обласному відділу освіти, Управлінню у справах національностей, міграції та конфесій Закарпатської ОДА, Міністерству у справах національностей і міграції України про виконання УжДУ поставлених Урядом, Міністерством завдань по реалізації вказаної Програми [170, с.99].

Разом з тим, Управління освіти і науки виконкому Закарпатської обласної

Ради народних депутатів у листі до Управління у справах національностей, міграції та конфесії Закарпатської ОДА від 22 січня 1996 р. повідомляло, що офіційних зв'язків з українською діаспорою протягом 1995 року не було налагоджено. Проте були спроби налагодити зв'язки з українською діаспорою в Словаччині, куди виїжджали начальники управлінь освіти України в рамках державного семінару, який проходив у жовтні 1995 року на Закарпатті. З метою підвищення кваліфікації директорів та вчителів українських шкіл української діаспори Міносвіти було започатковано практичні семінари з проблем освіти та курси для вчителів української діаспори з вивченням мови, літератури та історії України (на базі Одеського, Чернівецького, Львівського та інших інститутів післядипломної освіти) [2, арк. 15], [170, с.100].

Отже, для більш ефективного захисту прав національних меншин в Україні та українців за кордоном Міністерством України у справах національностей та міграції була напрацьована і започаткована з 1994 р. ДП «Українська діаспора на період до 2000», основним завданням якої було створення дієвого механізму міжнародно-правового захисту інтересів зарубіжних українців, забезпечення їхнього духовно-культурного, освітнього, національного розвитку. Почала діяти Міжвідомча координаційна рада з питань співробітництва з українською діаспорою тощо. На основі джерельного матеріалу робиться висновок, що саме важке становище українців Словаччини слугувало поштовхом до напрацювання значної частини положень вищевказаної Програми, прикладом для напрацювання державних механізмів впливу на покращення ситуації в самій українській меншині і довкола неї. Завдячуючи своєму стратегічному географічному розташуванню і враховуючи значні міжнародні освітні та наукові зв'язки, УжДУ з самого початку був задіяний до реалізації положень Держпрограми.

Висновки до Розділу 4

Важливу роль у вирішенні нагальних проблем української громади в Словаччині та словацької меншини в Україні, у збереженні їхньої самобутньої національної культури, традицій, національних інституцій, національного шкільництва, в налагодженні зв'язків між Україною і СР та в збереженні уже існуючих у нових політичних реаліях, що склалися в 90-х роках ХХ століття, і повинна була відігравати Змішана міжурядова українсько-словацька комісія з питань національних меншин, освіти і культури. До її роботи були залучені різноманітні міністерства, відомства, інші державні інституції та культурницькі установи, організації обох держав, які були покликані сприяти більш плідній і результативній роботі Комісії. Робота передбачала й тісну співпрацю із співвітчизниками за кордоном.

Сутність діяльності даної Комісії полягала в тому, щоб за згодою сторін приймати рекомендації для урядів обох держав стосовно покращення становища відповідних національних меншин. За результатами засідань сторони підписували Протокол, на виконання якого кожна із них затверджувала план заходів із реалізації його положень. Робота Комісії була пов'язана із Закарпаттям, автономістські домагання в якому на початку 1990-х рр. спонукали Україну шукати шляхи їх вирішення на міжнародній арені, одночасно заручившись підтримкою сусідніх держав, що межують з Україною в даному регіоні. В основу було покладено збереження територіальної цілісності і непорушності кордонів в Карпатському регіоні. Уже на перших засіданнях Комісії (перше – 8-9 лютого 1995 р. (м. Київ), друге – 24 жовтня 1996 р. (м. Братислава)) наголошувалося на неприйнятності вимог щодо формування будь-яких автономних територіальних утворень за національною ознакою. Посольства та консульства України в державах акредитації надавали правову, консультативну, організаційну та іншу допомогу українським громадам у задоволенні ними їхніх культурних, освітніх та інформаційних потреб. В посольстві України в СР була введена посада дипломата, відповідального за

зв'язки з українською діасорою, відкрито консульство України у м. Пряшеві та, відповідно, Словаччини – в м. Ужгороді. Україною було створене Міністерство України у справах національностей, міграції та культів для координації (в тому числі) діяльності даної Комісії.

Була розроблена Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 р.», мета якої полягала у сприянні правового захисту українців, у розв'язанні проблем їхнього національно-культурного відродження, розвитку співпраці з українською діаспорою в різних сферах життя тощо. Заходи щодо реалізації Програми включали також духовно-культурний взаємообмін, забезпечення освітніх потреб української діаспори та інше. Значною частиною своїх положень вказана Програма була прикута до Карпатського регіону. Із середини 1990-х рр. УжДУ був задіяний до реалізації положень Держпрограми. Обласними державними адміністраціями України в рамках реалізації положень Держпрограми були прийняті двосторонні програми співробітництва та укладені численні угоди між прикордонними областями з метою проведення спільних культурних та освітніх заходів тощо.

ВИСНОВКИ

Основною проблемою українського питання в Словаччині в кінці ХХ ст. був штучний поділ єдиної національної меншини на русинську і українську, що було зумовлено недостатнім рівнем національного самоусвідомлення її представниками. Лише в середині 2000-х рр. словацькими науковцями були здійснені перші спроби ґрунтовного узагальнюючого історіографічного аналізу рівня вивчення означеної проблематики в СР. Проте в деяких їхніх публікаціях почали з'являтися твердження про неавтохтонність українського населення в північно-східній Словаччині. У своїй більшості словацькі вчені зверталися до висвітлення культурної сфери життя українців Східної Словаччини. Окремою ланкою в дослідженнях виступало національне шкільництво українців.

Доробок вітчизняної історіографії є незначним, а з означуваної теми дослідження практично мінімальний. Починаючи з 2000-х рр. відбувається зацікавлення й зростання інтересу українських дослідників до новітньої історії Центрально-Східної Європи, і зокрема, Чехословаччини, Словаччини, відбувається і захист низки дисертаційних робіт. З початку 1990-х рр. при Ужгородському державному університеті почав працювати науково-дослідний Інститут карпатознавства, покликаний займатися дослідженням історії країн Карпатського регіону, в тому числі і Словаччини. В сучасній українській історіографії бракує спеціальних (в т. ч. і комплексних) праць по темі дослідження, а рівень вивчення питань, пов'язаних із становищем української національної меншини, залишається недостатнім, і в запропонованому вигляді є неохопленим дослідницькою увагою.

В дисертаційній роботі в переважній більшості використані історичні джерела понад десяти архівних установ Словаччини і України, раніше не опубліковані, які вперше вводяться в науковий обіг. Зокрема, документи поточних (внутрішніх) архівів Уряду СР, Міністерства закордонних справ СР, Міністерства культури СР, Союзу русинів-українців СР; Галузевого

держаного архіву МЗС України, Поточного архіву відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва Державного комітету України з питань національностей та релігій, поточного архіву Відділу у справах національностей Закарпатської ОДА, поточного архіву відділу зовнішніх зв'язків Ужгородського національного університету та інших.

Аналіз законодавства СР щодо захисту прав осіб, які належали до національних меншин, дає підстави стверджувати, що словацький уряд у першій половині 1990-х рр. не прийняв таких законів, які б забезпечили дійсну рівність національним меншинам країни. При цьому словацьке законодавство лише формально відповідало міжнародним і європейським нормам. Політика влади у відносинах з українською меншиною була під впливом і в прямій залежності від політики щодо угорської національної меншості, а обмежувальні дії щодо неї автоматично переносилися і на українців. Діяльність української еліти Словаччини була спрямована в культурницьке русло, де було досягнуто великих надбань. Водночас українці опинилися поза можливістю впливу на внутрішню політичну ситуацію в країні. У 1995 р. вони створили політичне об'єднання «Піддукланська демократична громада – Схід».

Українці в Словаччині є автохтонною національною меншиною, а місцями їх найбільшого скупчення є міста і села Східно-Словацького краю. Посиленню сегментації української громади сприяли: дисперсне проживання, міжнаціональні шлюби, негативні історичні стереотипи, економічні негаразди, проблеми освіти, відсутність належної підтримки з боку України. Робиться припущення, що саме національно-культурна автономія для українського населення могла б слугувати величезним імпульсом до бажання національного самоусвідомлення себе українцем. Упродовж 1989-го – першої половини 1990-х рр. держава повністю ліквідувала організації та установи, які займалися культурно-національною діяльністю. У 1990-х рр. у СР відбувалося зменшення кількості навчальних закладів, у яких вивчалася українська мова. Проблематика українського

шкільництва звузилась до питання мови. Діяльність РО спрямовувалась на запровадження вивчення в школах русинської мови і культури. Кодифікація русинської мови у січні 1995 р. внесла остаточний розкол в україномовне середовище.

У 1990-х рр. у СР діяли дві найбільші україномовні організації: СРУ СР, який захищав інтереси українців у цілому, та РО, яка керувалась ідеєю самостійного русинського народу. Жодна з вищеназваних меншин не створила політичної партії, яка б мала шанс потрапити до національного парламенту та винести етнічні питання на порядок денний. У Словаччині діяла Координаційна Рада організацій українців Словаччини, основним завданням якої була координація роботи всіх українських товариств. Протягом першої половини 1990-х рр. поживавішало культурне, наукове, літературне життя українства в Словаччині. Великий успіх мали Свята культури русинів-українців Словаччини, які проходили у Свиднику. Відбувалася словакізація та латинізація українських православної та греко-католицької церков, ліквідовувалися ознаки східного обряду та запроваджувалися латинізуючі елементи. Уряд Словаччини частину українського населення, яка зберегла давню самоназву «русини», визнав, як і українців, окремою національною меншиною. У 1990 р. була створена організація РО. Більшість русинських громад зберегли свою специфічну самосвідомість і продовжували використовувати етнонім «русин» для виділення власної самобутності. Спостерігалася відсутність у русинів єдиної кодифікованої літературної мови. Тогочасне русинство упродовж 1990-х рр. у Словаччині поступово урбанізувалося, в його середовищі прискорилися асиміляційні тенденції. Однією зі спроб протистояти зростаючій асиміляції було прагнення русинів до встановлення тісних контактів між русинським рухом різних країн, зокрема через організації русинів як усередині кожної з країн, так і через світові організації – «Світовий конгрес русинів», «Світова рада русинів».

Українська держава відреагувала на проблему русинства «Планом заходів щодо вирішення проблеми українців–русинів» від 7 жовтня 1996 р.,

який утім, через спрощене розуміння проблеми, своєї мети не досяг. Ефективним механізмом захисту прав зарубіжних українців було укладення двосторонніх (міждержавних, міжвідомчих) угод з країнами, які мають етнічно споріднене з меншинами України населення. У зв'язку з цим особливої уваги набував механізм діяльності міждержавних змішаних комісій з питань забезпечення прав національних меншин. Було створено українсько-словацьку Двосторонню змішану комісію, перше засідання якої відбулося 8-9 лютого 1995 р. в м. Києві. Сутність діяльності цієї комісії полягала в тому, щоб за згодою сторін приймати рекомендації для урядів обох держав стосовно покращення становища відповідних національних меншин.

Характерною особливістю діяльності цієї Комісії було те, що її робота була тісно пов'язана із Закарпаттям, події в якому на межі й на початку 1990-х рр. спонукали Українську державу шукати шляхи їх вирішення на міжнародній арені, одночасно заручившись підтримкою сусідніх держав, що межують з Україною в даному регіоні (Угорщина, Словаччина, Румунія, Польща). Мова йшла, до певної міри, про експеримент (як він покаже себе на практиці) створення двостороннього міждержавного органу (у нашому випадку – Комісії), який, оминаючи рішення місцевих органів влади, на міждержавному рівні вирішував би (регулював) проблемні питання у відносинах представників титульного етносу і національної меншини іншої держави. В основу було покладено збереження, шляхом дипломатичних перемовин, територіальної цілісності і непорушності кордонів у регіоні.

Як Двосторонньою українсько-угорською комісією, так згодом і Українсько-словацькою комісією з питань національних меншин, освіти і культури наголошувалось на неприйнятності вимог щодо формування будь-яких автономних територіальних утворень за національною ознакою та констатувалося, що дієва охорона національних меншин може бути забезпечена лише за умови послідовного визнання територіальної цілісності і недоторканості державних кордонів. У дипломатичних установах України за

кордоном вводилась посада дипломата, відповідального за зв'язки з українською діаспорою. Продовжувалось відкриття консульських установ у місцях компактного проживання українців за кордоном, зокрема у м. Пряшеві.

Затвердження ДП «Українська діаспора» та заходи щодо її реалізації і створення Міжвідомчої координаційної ради з питань співробітництва з українською діаспорою покликані були стати у слушній нагоді для розв'язання посталих проблем. Організаційно-координаційне забезпечення виконання Програми покладалося на Міністерство України у справах національності та міграції. Значною частиною своїх положень вищезгадана ДП «Українська діаспора (1994-2000 рр.)» була причетна до Карпатського регіону. Стверджується, що саме ситуація в середовищі українців Словаччини стала поштовхом до напрацювання ДП України, моделлю для вироблення дієвих державних механізмів, які б впливали на покращення ситуації не лише в самій меншині, а й довкола неї. Основна мета Держпрограми полягала у створенні і ефективному функціонуванні механізму міжнародно-правового захисту інтересів зарубіжних українців, розв'язанні освітніх, культурно-духовних та інших проблем їхнього розвитку. Цінність саме таких спонукальних чинників доводить дисертаційне дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Архівні матеріали

Поточний архів Державного комітету України з питань національностей та релігій.

1. Аналіз користування мовою національної меншини. Інформація / Поточний архів Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: Двостороння українсько-словацька комісія. Т. I. (матеріали: червень 1993–2004 роки). Арк. 7–20.
2. Виконання основних завдань програми. Додаток 4 (1996–1997 рр.) / Поточний архів Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: «ДП«УДП 2000». Арк. 2–18.
3. Воспитание и образование национальных меньшинств в Словацкой Республике / Поточний архів Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: Двостороння українсько-словацька комісія. Том I. Арк. 1–10.
4. Гриценко П.Ю. Українська мова у Східній Словаччині: минуле і сучасне (аналітичний огляд) / Поточний архів Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: III. 14. СР. Європейський конгрес українців. Арк. 1–10.
5. Державна програма «Українська діаспора на період до 2000 року» / Поточний архів Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: ДП«УДП 2000». Арк. 1–12.
6. Духовно-культурний взаємообмін / Поточний архів Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: ДП«УДП 2000». Арк. 1–13.
7. Забезпечення освітніх потреб української діаспори / Поточний архів Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: ДП«УДП 2000». Арк. 1–4.
8. Звіт П. А. Петрище «Про хід виконання заходів, передбачених Державною програмою «Українська діаспора на період до 2000 року» від 16.01.97 р. /

- Поточний архів Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: «Українська діаспора». Арк. 1–2.
9. Звіт про виконання Державної програми «Українська діаспора на період до 2000 року» у 1996 році / Поточний архів Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: ДП«УДП 2000». Арк. 1–26.
 10. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо механізмів реалізації прав національних меншин (2008) / Поточний архів Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: «Закордонне українство». Арк. 1–12.
 11. Концепція створення та діяльності Архіву української діаспори / Поточний архів Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: ДП«УДП 2000». Арк. 1–4.
 12. Лист начальника управління культури В. С. Габорця від 14.10.1996 р. «Про творчі зв'язки закладів культури і мистецтва Закарпатської області із творчими колективами та громадськими організаціями Словаччини» / Поточний архів Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: «Українська діаспора». Арк. 1–4.
 13. Лист начальника управління культури Закарпатської ОДА В. С. Габорця від 22.01.1996 р. «Про виконання ДП «Українська діаспора» / Поточний архів Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: «Українська діаспора». Арк. 1.
 14. Меморандум Уряду СР про рішення питань користування мовами особами, які належать до національних меншин у СР / Поточний архів Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: Двостороння українсько-словацька комісія. Т. І. (матеріали: червень 1993–2004 роки). Арк. 1–2.
 15. Положення про склад Міжвідомчої координаційної ради з питань співробітництва з українською діаспорою / Поточний архів Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: ДП«УДП

2000». Арк. 1–2.

16. Порядок проведення засідання Міжвідомчої координаційної ради з питань співробітництва з українською діаспорою (листопад 1996 року) / Поточний архів Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: ДП«УДП 2000». Арк. 1–4.
17. Права на користування мовою особами, які належать до національних меншин, закріплені у внутрішньому законодавстві СР / Поточний архів Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: Двостороння українсько-словацька комісія. Т. І. (матеріали: червень 1993–2004 роки). Арк. 1–5.

Галуzeвий державний архів Міністерства закордонних справ України

18. Грищенко К. І. Інформація про засідання Української частини Двосторонньої українсько-словацької Комісії з питань національних меншин, освіти і культури (від 25 січня 1996 року, м. Київ). / Галуzeвий державний архів Міністерства закордонних справ України (далі ГДА МЗС України). Ф.1. Оп.4.: Спр. 8391: Питання національних меншин (загальне). Т. 1. 1996. Арк. 97–101.
19. Додаток №1 до протоколу другого засідання Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури / ГДА МЗС України. Ф.1. Оп.4. Спр. 8993: Питання культурних зв'язків з закордоном (загальне). 1997 рік. Арк. 5–9.
20. Додаток до Протоколу Першого засідання Комісії. Склад учасників / ГДА МЗС України. Ф.2. Арк. 6.
21. Додаток до щоденника Посла України в Чеській Республіці і Словацькій Республіці Р. Лубківського: матеріали щодо ситуації навколо Союзу русинів-українців Словаччини // ГДА МЗС України. Ф.1. Оп.4. Спр. 7216: Українці за межами України. Т. 1. 1993. Арк. 1–5.
22. Державна програма «Українська діаспора» (1994–2000 роки). Проект. / ГДА МЗС України. Ф.1. Оп.4. Спр. 7605: Українці за межами України.

1994. Арк. 30–31.
23. Заходи щодо реалізації Державної програми «Українська діаспора» (1994–2000 роки) / ГДА МЗС України. Ф.1. Оп.4. Спр. 7605: Українці за межами України. 1994. Арк. 32–38.
 24. Звіт про діяльність Союзу русинів-українців СР за період 1995–1998 років // ГДА МЗС України. Ф.1. Оп.5. Спр. 10113: Питання національних меншин (загальне). Том I. 1999. Арк. 146–170.
 25. Інформація про діяльність Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури та реалізацію положень протоколу її останнього засідання (23–24 жовтня 1996 р. у м. Братиславі) / ГДА МЗС України. Ф.1. Оп.4. Спр. 8993: Питання культурних зв'язків з закордоном (загальне). 1997 рік. Арк. 2–4.
 26. КМУ. Постанова «Про державну програму «Українська діаспора» (Проект). Київ, 1994 / ГДА МЗС України. Ф.1. Оп.4. Спр. 7605: Українці за межами України. 1994. Арк. 29.
 27. Лист Віце-прем'єр-міністра України М.Г. Жулинського на адресу МЗС України від 10 червня 1994 року / ГДА МЗС України. Ф.1. Оп.4. Спр. 7605: Українці за межами України. 1994. Арк. 28.
 28. Лист Голови Адміністрації Президента України Д. Табачника Віце-Прем'єр-Міністру України І. Ф. Курасу від 15.01.96 / ГДА МЗС України. Ф.1. Оп.4. Спр. 8379: Українці за межами України. Т. 1. 1996. Арк. 8.
 29. Лист Міністра закордонних справ України Г. Удовенка Президенту України Л. Кучмі від 16.01.96 р. / ГДА МЗС України. Ф.1. Оп.4. Спр. 8379: Українці за межами України. Т. 1. 1996. Арк. 1–2.
 30. Лист Першого заступника Міністра закордонних справ України Макаревича М. П. до Віце-прем'єр-міністра України Жулинського М. Г. від 11.07.94 р. / ГДА МЗС України. Ф.1. Оп.4. Спр. 7605: Українці за межами України. 1994. Арк. 39.

31. План заходів щодо реалізації положень протоколу Другого засідання Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури (додаток № 2) / ГДА МЗС України. Ф.1. Оп.4. Спр. 8993: Питання культурних зв'язків з закордоном (загальне). 1997 рік. Арк. 10–11.
32. Послу України в СР Павличку Д.В. Повідомлення (від 29.02.1996 р.) / ГДА МЗС України. Ф.1.. Оп.4. Спр. 8391: Питання національних меншин (загальне). Т. 1. 1996. Арк. 96.
33. Посольство України в СР «Про зустріч Посла П. Сардачука з керівництвом і активом Союзу русинів-українців Словаччини (інформація)» від 6 жовтня 1994 р. / ГДА МЗС України. Ф.1. Оп.4. Спр. 7605: Українці за межами України. 1994. Арк. 70–71.
34. Посольство України в СР. Довідка: «Проблеми української національної меншини в Словацькій Республіці» від 12 березня 1994 р. / ГДА МЗС України. Ф.1. Оп.4. Спр. 7623: Національні меншини. 1994. Арк. 24–29.
35. Посольство України в СР. Інформація: «Про візит Міністра культури України І. Дзюби до Словаччини» від 19 лютого 1994 р. / ГДА МЗС України. Ф.1. Оп.4. Спр. 7617: Питання культурних зв'язків з закордоном. Том 1. 1994. Арк. 65–66.
36. Посольство України в СР. Про забезпечення культурно-освітніх потреб русинів-українців у Словаччині (довідка). Червень 1999 року. // ГДА МЗС України. Ф.1. Оп.5. Спр. 10114: Питання національних меншин (загальне). Том 2. 1999. Арк. 146–150.
37. Протокол Першого засідання Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури (8–9 лютого 1995 р., м. Київ). / ГДА МЗС України. Ф.2. Арк. 1–5.
38. Стан забезпечення культурно-освітніх потреб українців у республіках Білорусь, Молдова, Польща, Російській Федерації, Румунії та Словацькій Республіці, а також пропозиції щодо поліпшення цієї роботи

- (інформаційно-аналітичний матеріал) // ГДА МЗС України. Ф.1. Оп.5. Спр. 10114: Питання національних меншин (загальне). Т. II. 1999. Арк. 83–92.
39. Питання культурних зв'язків з закордоном (загальне) // ГДА МЗС України. Ф.1. Оп.4. Спр. 7229: Т. 1. 1993. Арк. 1–114.
40. Українці за межами України. // ГДА МЗС України. Ф.1. Оп.4. Спр. 7216: Т. 1. 1993. Арк. 1–101.
41. Щоденник Посла України в Чеській Республіці і Словацькій Республіці Р. Лубківського. Звіти Посла України в Чеській і Словацькій Республіках Р. Лубківського про його зустріч із Президентом Словацької Республіки М. Ковачем // ГДА МЗС України. Ф.1. Оп.4. Спр. 7216: Українці за межами України. Т. 1. 1993. Арк. 23–27.

Архів ДВНЗ УжНУ

42. Інформація про міжнародне співробітництво Ужгородського Державного Університету у 1996–1997 н.р. Архів ДВНЗ УжНУ // Папка: Відділ зовнішніх зв'язків. Звіт про міжнародне співробітництво за 1997 рік. Арк.12–15.

Поточний архів відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва Державного комітету України з питань національностей та релігій

43. Пояснювальна записка / Поточний архів відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: ДП«УДП 2000». Арк. 1–2.
44. Склад Міжвідомчої координаційної ради з питань співробітництва з українською діаспорою / Поточний архів відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: ДП«УДП 2000». Арк. 1–3.

45. Статут Ради Уряду СР з питань національних меншин та етнічних груп / Поточний архів відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: «Двостороння українсько-словацька комісія». Т. I (матеріали: червень 1993 – 2004 роки). Арк. 1–4.
46. Укладені Угоди про галузеве співробітництво. Довідка / Поточний архів відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: ДП«УДП 2000». Арк. 1–5.
47. Фінансування культур національних меншин в СР / Поточний архів відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва Державного комітету України з питань національностей та релігій. Папка: Двостороння українсько-словацька комісія. Том I. Арк. 1.

**Поточний архів Відділу у справах національностей Закарпатської
обласної державної адміністрації.**

48. Постанова КМУ від 23 березня 1995 р. // Поточний архів Відділу у справах національностей Закарпатської обласної державної адміністрації (далі ОДА). Арк. 1.
49. Положення про українську частину Двосторонньої українсько-словацької комісії // Поточний архів Відділу у справах національностей Закарпатської ОДА. Арк. 1–3.
50. Протокол другого засідання Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури. (22–24 жовтня 1996 р., м. Братислава) // Поточний архів Відділу у справах національностей Закарпатської ОДА. Арк. 1–5.
51. Розпорядження В. О. Приходька начальника управління у справах національностей, міграції та конфесій П. В. Токарю від 12.04.1995 р. / Поточний архів Відділу у справах національностей Закарпатської ОДА. Папка: «Українська діаспора». Арк. 1.

52. Розпорядження начальника управління у справах національностей, міграції та конфесій П.В. Токара від 24.02.1995 р. / Поточний архів Відділу у справах національностей Закарпатської ОДА. Папка: «Українська діаспора». Арк. 1.

Поточний архів Міністерства культури України

53. Про культурне співробітництво України з Словаччиною (1993–1996) / Поточний архів МК України. Управління міжнародних зв'язків. Папка «Словаччина». Арк. 1–12.

Поточний архів Посольства України в Словацькій Республіці

54. Щодо Закону «Про національні меншини в Словацькій Республіці» (інформаційно-аналітична довідка) від 31.07.2009 року // Посольство України в Словацькій Республіці / Поточний архів Посольства України в СР. Папка: «Українці за межами України (закордонне українство)». Арк. 1–5.

Поточний архів Союзу русинів-українців Словацької Республіки

55. Виступ Павла Богдана на засіданні Національної Ради СР 21 грудня 1993 р. // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. Папка: «Різне». Арк. 1–2.
56. Довідка про діяльність Наукового товариства СРУ ЧС за 1991–92 роки. Протокол із 7 засідання Ради СРУ ЧС // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Папка: VII засідання Ради СРУ ЧСФР від 12.12.1992 р. Арк. 1-2.
57. Документи із засідання Ради СРУ ЧС від 26.4.1990 // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Папка: Засідання Ради СРУ ЧСФР, 1990. Арк. 1-11.
58. Другий з'їзд СРУ СР. Дискусія (стенограма проведення) // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. Папка № 1: II з'їзд СРУ СР. Том I. Арк. 1–

- 84.
59. Железник Ю. Звіт контрольно-ревізійної комісії ЦК КСУТ за 1988–89 роки // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Том I (папка № 1). Арк. 4–7.
60. Засідання Ради Уряду СР для національностей від 10 червня 1994 року // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. Папка: «Різне». Арк. 1–3.
61. Звіт контрольно-ревізійної комісії Союзу русинів-українців Словаччини за виборчий період 1990–1994 рр. (Пряшів, 16 грудня 1994 р.) // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. Папка: II з'їзд СРУ СР. Арк. 1–2.
62. Звіт мандатної комісії СРУ СР. Пряшів, 16-го грудня 1994 р. // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. Папка №1: II з'їзд СРУ СР. Арк. 23.
63. Звіт Пропозиційної комісії II з'їзду СРУ СР // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. Папка № 1: II з'їзд СРУ СР. Том I. Арк. 1.
64. Звітна доповідь голови Ради СРУ СР В. Ковалю, зачитана делегатам II з'їзду СРУ СР // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. Папка № 1: II з'їзд СРУ СР. Том I. Арк. 1–30.
65. Народна художня творчість українців Східної Словаччини (1990–1994) // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. Папка № 2: «II з'їзд СРУ СР» (16–17 грудня 1994 р.). Том II. Арк. 1–5.
66. Нірода С. Звіт виборчої комісії з'їзду русинів-українців Чехословаччини. // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Том I (папка № 1). Арк. 1–3.
67. План організаційного забезпечення II-го з'їзду СРУ СР 16–17 грудня 1994 р. // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. Папка № 1: II з'їзд СРУ СР. Том I. Арк. 1–7.
68. План організаційного забезпечення позачергового з'їзду КСУТ ЧССР // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Том I (папка № 1) «Позачерговий з'їзд КСУТ ЧССР». Пряшів, січень 1990. Арк. 1–5.
69. План роботи Організації на найближчий період // Поточний архів Союзу

- русинів-українців СР. м. Пряшів. Том I (папка № 1). Арк. 1–3.
70. Постанова II з'їзду СРУ СР. Пряшів, 17 грудня 1994 р. // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. Папка № 1: II з'їзд СРУ СР. Том I. Арк. 1–2.
 71. Програмне проголошення з'їзду українців-русинів ЧССР // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Том I (папка № 1). Арк. 1–2.
 72. Проект основних напрямків діяльності СРУ СР на наступний період (1995–1998) // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. Папка № 1: II з'їзд СРУ СР. Том I. Арк. 1–7.
 73. Проект програми дії Союзу русинів-українців ЧСФР // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Папка: 5 засідання Ради СРУ СР від 14.12.1991 р. Арк. 1–3.
 74. Пропозиція постанови позачергового з'їзду русинів-українців Чехословаччини від 20 січня 1990 року, Пряшів // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Том I (папка № 1). Арк. 1–2.
 75. Протокол із засідання ПР СРУ ЧС від 27.9.1991 // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Папка: Президія 1991 р. Арк. 1–7.
 76. Протокол із засідання ПР СРУ ЧС від 29.8.1991 // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Папка: Президія 1991 р. Арк. 1–7.
 77. Протокол із засідання Президії Ради СРУ СР від 25.2.1994 // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Папка: Президія Ради СРУ СР за 1994 р. Арк. 1–5.
 78. Протокол із засідання Президії Ради СРУ СР від 26.02.1993 // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Папка: Президія 1993 р. Арк. 1–4.
 79. Протокол із засідання Президії Ради СРУ СР від 4.2.1993 // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Папка: Президія 1993. Арк. 1–5.

80. Протокол із засідання Президії Ради СРУ ЧС від 1.2.1990 // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Папка: Президія 1990. Арк. 1-10.
81. Протокол із засідання Президії Ради СРУ ЧС від 1.7.1993 // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Папка: Президія 1993. Арк. 1-7.
82. Протокол із засідання Президії Ради СРУ ЧС від 17.1.1991 // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Папка: Президія 1991 р. Арк. 1-5.
83. Протокол із засідання Президії Ради СРУ ЧС від 21.3.1991 // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Папка: Президія 1991 р. Арк. 1-10.
84. Протокол із засідання Президії Ради СРУ ЧС від 27.11.1992 // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. Папка: Президія 1992. Арк. 1-7.
85. Протокол із засідання Ради СРУ СР від 11.9.1993 // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Папка: VIII засідання Ради СРУ СР від 11.9.1993. Арк. 1-10.
86. Протокол із засідання Ради СРУ ЧС від 27.6.1992 // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Папка: VI засідання Ради СРУ ЧСФР 27.6.1992 р. Арк. 1–11.
87. Протокол II з'їзду СРУ СР // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. Папка № 1: II з'їзд СРУ СР. Том I. Арк. 1–30.
88. Ставлення делегатів II з'їзду СРУ СР до декотрих культурно-політичних проблем. Пряшів, 17 грудня 1994 року // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. Папка № 1: II з'їзд СРУ СР. Том I. Арк. 1–2.
89. Informácia pre ministra kultúry SR. Bratislava, 15. marec, 1991// Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Папка: Pošta, 1991. S. 1-2.
90. Koval' V. Stanovisko Predsedníctva Rady ZRU SR k problematike kodifikácie tzv. Rusínskeho jazyka. V Prešove 8. decembra 1994 //

Поточний архів Союзу русинів-українців СР. Папка № 1: II з'їзд СРУ СР. Том I. Арк. 1–6.

91. List iniciatívnej skupiny, ktorý bol poslaný predstaviteľom národnostnej menšiny Rusínov – Ukrajincov za účelom vytvorenia politického subjektu (1994) // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. Папка: Різне. Арк. 1.
92. Podklady na rokovanie s predstaviteľmi vlády SSR a SNR ako príloha k zápisom zo stretnutia s Alexandrom Vargom a Kazimírom Nagyom // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Папка: II. polrok 1989. Арк. 1-5.
93. Postoj Výboru na ochranu Rusínsko-ukrajinského štúdia SRO v Prešove // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. Папка: Різне. Арк. 1.
94. Rezolúcia II zjazdu PDH SR // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. Пряшів. S. 1–2.
95. Správa o činnosti Rady ZRUČS. Протокол 4 засідання Ради СРУ ЧС від 25.5.1991 // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. м. Пряшів. Папка: Четверте засідання Ради СРУ ЧСФР від 25.5.1991. Арк. 1-10.
96. Stanovy PDH v SR // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. Пряшів. Папка: Різне. Арк. 1–3.
97. Základné úlohy Zväzu Rusínov–Ukrajincov SR po II zjazde ZRU SR, ktorý sa uskutočnil 16–17 decembra 1994 // Поточний архів Союзу русинів-українців СР. Папка № 1: II з'їзд СРУ СР. Том I. Арк. 1–4.

Поточний архів громадської організації Світовий конгрес русинів

98. Штатут Світового конгресу русинів. Ужгород, 26 юна 1999 // Поточний архів громадської організації Світовий конгрес русинів. Папка: V-й Світовий конгрес русинів. Арк. 1–3.
99. Stanovy **Občianskeho združenia** Svetový kongres Rusínov // Поточний архів громадської організації Світовий конгрес русинів. Папка: Становы Світового конгресу русинів. Про членів Світової Ради русинів. Арк. 1–4.

**Diplomatický archiv Ministerstva zahraničních vecí SR. Velvyslanectvo
Slovenskej republiky v Kyjeve**

100. Інформація про діяльність Змішаної українсько-угорської Комісії з питань забезпечення прав національних меншин // Diplomatický archiv Ministerstva zahraničních vecí SR. Velvyslanectvo Slovenskej republiky v Kyjeve. Arch. fond: ZU SR. Kyjev. Registratúrna značka: 108–100; Rok 1997. S. 1–3.
101. Materiály o postavení národnostných menšin // Diplomatický archiv Ministerstva zahraničních vecí SR. Velvyslanectvo Slovenskej republiky v Kyjeve. Arch. fond: ZU SR, Kyjev. Karton č. 6. Rok 1990–1997. A.j. 352–101 (1993). S. 1–3.
102. Protokol 2. zasadnutia Dvojstrannej slovensko-ukrajinskej komisie pre otázky národnostných menšín, školstva a kultúry (Bratislava, 24. október 1996) // Diplomatický archiv Ministerstva zahraničních vecí SR. Velvyslanectvo Slovenskej republiky v Kyjeve. Fond: MBZ SR, ARDO MZV SR, inv.č.: 288/75. S. 1–4.

Архіви Словацької Республіки

103. Analýza stavu vzdelávania v školách na území s rôznymi materinskými jazykmi // Pribežny (vnutorny) archive Úradu vlády SR Materiál pre rokovanie Rady vlády SR pre národnosti. Bratislava, 1994. 15 s.
104. Čarnogursky J. List pre Jozefa Mikloško, podpredsedu vlády ČSFR, Praha (Bratislava, 21.01.1991) // Pribežny (vnutorny) archive Úradu vlády SR. Karton: Kultúrne Zväzy Maďarských a Ukrajinských občanov. S. 1–2.
105. Dôvodová správa. Príloha III // Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne zväzy Maďarských a Ukrajinských občanov / Spis: Pre schôdzu vlády ČSFR. S. 1–5.
106. Informácia o činnosti Rady vlády SSR pre národnosti v období 1972–1976 // Slovenský národný archiv. Rada vlády SSR pre národnosti z 6.6.1977. Karton, č. 1, A–10. Rok 1976–1980. S. 50–54. S. 1–54.
107. Porubjak M. Pripomienky k materiálu «Návrh zásad politiky vlády Českej a

- Slovenskej Federatívnej Republiky k národnostným a etnickým menšinám». Bratislava, 14 augusta, 1991 // Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne zväzy Maďarských a Ukrajinských občanov. Spis: p. Jacošová. S. 1–5.
108. Právne normy Slovenskej republiky, zabezpečujúce ochranu občanov patriacich k národnostným menšinám alebo etnickým skupinám (I) // Pribežny (vnutorny) archiv Sekcii ľudských práv a menšín Úradu vlády SR. Spis: «Zasadnutie Rady vlády pre národnosti SR od 21. novembra 1996» (Analýza stavu legislatívneho rámca používania jazykov príslušníkov).
 109. Prehľad požiadaviek tlače národnostných menšín bez periodíc, vydávaných rezortnými ministerstvami, záujmovými združeniami, politickými stranami a hnutiami // Pribežny (vnutorny) archive Úradu vlády SR. Karton: Kultúrne Zväzy Maďarských a Ukrajinských občanov. S. 1–3.
 110. Spis: «Zasadnutie Rady vlády pre národnosti SR od 21. novembra 1996» // Pribežny (vnutorny) archiv Sekcii ľudských práv a menšín Úradu vlády SR. (Analýza stavu legislatívneho rámca používania jazykov príslušníkov národnostných menšín a odporúčania optimálneho riešenia. Materiál na medzirezortné konanie. Ministerstvo kultúry SR. Bratislava, október 1996). 94s.
 111. Správa o stave riešenia problematiky národnostných a etnických menšín. Príloha IV // Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne zväzy Maďarských a Ukrajinských občanov / Spis: Pre schôdzu vlády ČSFR. S. 1–16.
 112. Stanovisko k informatívnej správe o kultúre Rusínov-Ukrajincov na území Slovenskej republiky // Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne zväzy Maďarských a Ukrajinských občanov. Spis: p. Jacošová. S. 1–6.
 113. Statut Výboru vlády Československej socialistickej republiky pro národnosti. (Příloha k usnesení vlády ČSSR č.80 (1990) // Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Spis: «Korešpondencia RVN SR». S. 1–2.

114. Usnesení vlády Československé Socialistické republiky č.80 zedne 8. února 1990 // Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády SR. Spis: «Korešpondencia RVN SR». S. 1.
115. Zásady politiky vlády ČSFR k národnostním a etnickým menšinám. Příloha II // Pribežny (vnutorny) archiv Úradu vlády Slovenskej republiky. Škatuľa: Kultúrne zväzy Maďarských a Ukrajinských občanov. Spis: Pre schôdzu vlády ČSFR. S. 1– 6.
116. Zhodnotenie činnosti Rady vlády SR pre národnosti od roku 1995 po súčasnosť // Pribežny (vnutorny) archive Sekcii ľudských práv a menšín Úradu vlády SR. Spis: «Zasadnutie Rady vlády pre národnosti SR od 18 júna 1998». S. 1–15.

2. Нормативно правові та офіційні документи

117. Декларація зо святочного выголошіня кодифікації русиньского языка на Словеньску (Братіслава, 27 януара 1995 року). / Тімковіч, Йозафат В., ЧСВВ. Русини Словаччини в церковних документах. Словацькою мовою. Видання перше Ч. I, Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2006. 648 с.
118. Договір між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством культури Словацької Республіки про співробітництво в галузі культури (від 23 січня 1996 р.) // ГДА МЗС України. Ф. 2. Розділ (Р.) Словаччина, СР. Оп. 6. Спр. 824. Арк. 1–3.
119. Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та Словацькою Республікою. 29 червня 1993 р. Київ // ГДА МЗС України. Ф. 2. Двосторонні договори і угоди. Розділ (Р.) Словаччина, Словацька Республіка. Оп. 6. Спр. 330: Арк. 1–15.
120. Зібрання чинних міжнародних договорів України. Офіційне видання / За заг. ред. А. М. Зленка. Т. 1: 1990-1991 рр. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 456 с.
121. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про взаємне визнання рівноцінності документів про освіту,

виданих в Україні та Словацькій Республіці (від 3 вересня 1999 р.) // ГДА МЗС України. Ф. 2. Розділ (Р.) Словацьчина, СР. Оп. 6. Спр. 2120. Арк. 1–4.

122. Dokumenty k zahraničnej politike SR. I. 1993. Bratislava, 1994. 286 s.
123. Stanovy Kultúrneho Zväzu ukrajinských pracujúcich v Československej Socialistickej republike // Zbierka dokumentov pre prácu v oblasti kultúr národností. Osvetový ústav. Bratislava, 1978. – S. 44–54.
124. Zákon (č. 29/1984 Zb.) o sústave základných a stredných škôl v znení neskorších predpisov (§3 ods. 1) // MZV SR. Diplomatically archív. Odbor ARDO na MZV SR. Zbierka zákonov ČSSR. Ročník 1984. S. 110–124.
125. Zákon (č. 81/1966 Zb.) o periodickej tlači a ostatných hromadných informačných prostriedkoch // MZV SR. Diplomatically archív. Odbor ARDO na MZV SR. Zbierka zákonov ČSSR. Ročník 1966. S. 433–437.
126. Zákon NR SR (č. 191/1994 Z. z.) o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín (§ 1 ods. 1) // MZV SR. Diplomatically archív. Odbor ARDO na MZV SR. Zbierka zákonov SR. Ročník 1994. 19 s.
127. Zákon NR SR (č. 300/1993 Z. z.) o mene a priezvisku (§ 2 ods. 1, § 4 ods. 4 a §14) // MZV SR. Diplomatically archív. Odbor ARDO na MZV SR. Zbierka zákonov SR. Ročník 1993. S. 1274–1276.
128. Zákon SNR (č. 255/1991 Zb.) o Slovenskom rozhlasе (§ 6 písm. D/) // MZV SR. Diplomatically archív. Odbor ARDO na MZV SR. Zbierka zákonov ČSFR. Ročník 1991. S. 1137–1140.
129. Zákon SNR (č. 254/1991 Zb.) o Slovenskej televízii (§ 3 ods. 3 a § 6 písm. j/) // MZV SR. Diplomatically archív. Odbor ARDO na MZV SR. Zbierka zákonov Českej a Slovenskej Federatívnej republiky. Ročník 1991. S.1134–1137.
130. Zákon SNR (č.335/1991 Zb.) o súdoch a sudcoch (§7 ods. 3) // MZV SR. Diplomatically archív. Odbor ARDO na MZV SR. Zbierka zákonov Českej a Slovenskej Federatívnej republiky. Ročník 1991. S. 1538–1551.

3. Статистичні матеріали

131. Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991 (k 3.3.1991). Obyvateľstvo, domy, byty a domácnosti. Mesto Prešov. Federálny štatistický úrad. 1992. SŠÚ. 205 s.
132. Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991. Sčítanie ľudu, domov a bytov k 3.3.1991. Podrobné údaje za obyvateľstvo. Republika Slovenská. 1992. Federálny štatistický úrad. 1992. SŠÚ. 186 s.
133. Sčítanie obyvateľov, domov a bytov v roku 2001. Prešovský kraj. Štatistický úrad Slovenskej republiky. Krajská správa v Prešove. 237 s.

4. Матеріали періодики

134. «Чому нам треба Громаду?..» ПДГ – PDH. Громада – HROMADA. Інформаційний листок. 1995. № 2(2). (Рік видання I). Арк. 1.
135. АК. Піддуклянська громада. *Нове життя*. 1994. № 29–30 (2423–2424). С. 1. (12с.).
136. Прибули нові члени. «*Нове життя*». № 5, 28.01.1991. С. 2. (12с.).
137. Проект незалежного громадянського руху з робочою назвою «Піддуклянський громадянський форум». *Нове життя*. 1994. № 24 (2418). С. 3. (12с.).
138. Розпочато діалог, що мав би принести користь. *Нове життя*, № 49, 8.12.1989. С. 3. (12с.).
139. Склад центральних органів СРУ СР. *Нове життя*. 1994. № 51–52(2445–6). С. 3. (12с.).
140. Становы Русиньской оброды. Русин, №1. Меджилабірці. 1991. С.3. (12с.).

5. Монографічні дослідження, дисертації, автореферати вітчизняних дослідників.

141. Алмашій М.І. Русинсько-Словянський лексикон. Наукове видання, Ужгород: Видавництво «Карпатська Вежа», 2015. 664 с.
142. Бача Ю. Чому, Коли і Як? Запитання і відповіді з історії і культури

- русинів-українців Чехословаччини. Пряшів–Київ: «Інтел», 1992. 83 с.
143. Белей Л. «Русинський» сепаратизм: націєтворення *in vitro*. Вид-во «Темпора», 2017. 392 с.
 144. Буркут І. Г. Русинство: минуле і сучасність. Чернівці: Прут, 2009. 384 с.
 145. Васильченко М.А. Громадсько-політична та культурно освітня діяльність українців у Східній Словаччині (1945–1992 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук за спец. 07.00.02. Львів, 2009. 24 с.
 146. Віднянський С.В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. іст. наук: спец. 07.00.02. К.: Інститут історії України НАН України, 1997. 108 с.
 147. Гузинець Ю. І. Етнополітичний аспект угорсько-українських міждержавних відносин: монографія. Ужгород: Ліра, 2011. 229 с.
 148. Ільченко Л. Бібліографія русинськоязычних видань: 1989–2004. Ужгород: Видавательство В. Падяка, 2007. 80 с.
 149. Історія Центрально-Східної Європи: Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За ред. Л. Зашкільняка. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 660 с.
 150. Кічера Н.М. Русини в етнополітиці країн Центральної та Південно-Східної Європи: автореф. дис. канд. політ. наук за спец. 23.00.02. Чернівці, 2015. 20 с.
 151. Ключкович А. Ю. Еволюція моделі суспільно-політичного розвитку Словацької Республіки: автореф. дис... докт. політичних наук. Львів. 2020. 41с.
 152. Кріль М.М. Історія Словаччини: Навч. посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 264 с.
 153. Кріль М.М. Історія Центрально-Східної Європи. Навчальний посібник. Київ, 2008. 284 с.
 154. Кріль М.М. Слов'янські країни на рубежі епох: трансформація суспільства наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Навчальний посібник. Дрогобич, 2008. 180 с.

155. Лазар Н. В. Політика Словацької Республіки щодо національних меншин: інституційно-правові та політичні аспекти: автореф. дис... канд. політ. наук: спец. 23.00.02. Чернівці, 2006. 22 с.
156. Майборода О.М. Етнічність у міжнародній системі. Вид. 2-е, випр. і допов. К. : ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017. 448с.
157. Майборода О.М. Проблема політико-правового статусу нововиниклих етнічних груп в Україні. Історична і політична наука та суспільна практика в Україні. ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ: Парламентське вид-во, 2009. 632с.
158. Приходько В. О. «Ніжна революція» в Чехословаччині та формування нової внутрішньої і зовнішньої політики країни. Ужгород. 1999. 96 с.
159. Пугач Е. П. История Словакии. Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2013. 344 с.
160. Сергієнко Т. С. Українсько-словацької відносини: формування системи міждержавного співробітництва (90-ті роки ХХ – початок ХХ століть) [Текст]: монографія. Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2012. 265[9]с.
161. Сергієнко Т.С. Українсько-Словацькі відносини: формування системи міждержавного співробітництва (1990-ті роки): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Нац. акад. наук України, ін- т історії України. Київ. 2003. 18 с.
162. Трощинський В. П. Закордонне українство. Київ, 2005.
163. Трощинський В. П. Українська діаспора: Соціологічні та історичні студії. Київ, 2003 (у співавторстві).
164. Трощинський В. П. Українці у світі. Київ, 1999 (у співавторстві).
165. Україна і Європа (1990–2000 рр.). Частина 1. Україна в міжнародних відносинах з країнами Центральної та Південно-Східної Європи. Анотована історична хроніка / Мельникова І. М., Євсеєнко І. В., Знаменська М. В., Мартинов А. Ю., Нікіфорук Д. І. К.: Інститут історії

України НАН України, 2001.

166. Українсько-словацькі діалоги. Літературознавство. Історія: *Studia Slovakistica*. 5. Упорядники і відп. ред. Пахомова С.М., Джоганік Я. Ужгород, 2005. 266 с.
167. Юсип-Якимович Ю. В. Історія Словаччини: Підручник для студентів слов'янських відділень філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Ужгород: Гражда, 2009. 288 с.
168. *Carpatica*–Карпатика. Українсько-словацькі взаємини в галузі історії, літератури та мови / [Ред. Колегія: Балагурі Е.А., Вегеш М.М. (відп. Редактор), Віднянський С.В., Данилюк Д.Д., Тиводар М.П. та ін.]. Ужгород, 2002. Випуск 17. 396 с.

6. Вітчизняні статті

169. Алмашій В. Перший Світовий конгрес русинів у Меджилабірцях 23–24 березня 1991 року та його передумови. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія.* / [Редкол.: М.М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. Вип. 15. С. 125-134.
170. Алмашій В. Українська державна програма підтримки української діаспори Словаччини в 1990-х роках ХХ ст. Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історикополітичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти. Матеріали наукової конференції, присвяченої 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет» / За заг. ред. проф. М. М. Вегеша і Ю. О. Остапця. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2021. С.90-111.
171. Алмашій В.В. Джерела до вивчення українсько-словацького співробітництва у сфері міжнаціональних відносин (1994–1996 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія.* /

- [Редкол.: Вегеш М.М. (голова) та ін.]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. Вип. 24. С. 243–250.
172. Алмашій В.В. Словацька історіографія про становище української і русинської меншини в СР. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: історія / [Редкол.: М. М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2007. Випуск 19. С. 145–149.
 173. Алмашій В.В. Створення та діяльність українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури (1990-ті роки). Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Ін-т історії України НАН України, 2008 Випуск 17. С. 291-296.
 174. Алмашій В.В. Українська і словацька діаспори за матеріалами третього засідання міждержавної Двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури від 16–17 грудня 1997 року (м. Ужгород). Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. / Редкол.: Вегеш М. (гол. ред.), Андрущенко В., Круглашов А., Мигович І. та ін. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2009. Вип. 13. С. 314–317.
 175. Алмашій В. Державна програма «Українська діаспора» (1994–2000): підготовка та зволікання з прийняттям. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія.* Збірник наукових праць / Редакційна колегія: Вегеш М., д. іст. н., проф., головний редактор. Видавництво УжНУ «Говерла». Ужгород, 2010. Випуск 14. С. 144–151.
 176. Алмашій В. Друге засідання Двосторонньої українсько – словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури в системі міждержавного співробітництва між Україною і Словаччиною в 1995-1996рр.: витоки і реалії. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи*: Збірник наукових праць / [Редкол.: В. С. Степанков (головн. ред.) та ін.]. Кам'янець–Подільський: Кам'янець–Подільський

- національний університет ім. Івана Огієнка, 2010. Вип. 1. С. 173–194.
177. Алмашій В. Позачерговий з'їзд Культурного Союзу українських трудящих 1990 року і національна самоідентифікація русинів-українців Чехословаччини на рубежі 80-х–90-х рр. XX ст. *Prešovské politologické dni 2010. Výsledky výskumu. Medzinárodná konferencia doktorandov /* Glosíková M. – Germuška E. (zost.). Vidavateľ: FFPU v Prešove. 2010. С. 113–129.
 178. Алмашій В. Стан проблем національних меншин в Словацькій Республіці на прикладі угорської національної меншини. *Carpatica–Карпатика. Історія і культура Карпат /* [Відп. ред. М. М. Вегеш]. Ужгород, 2002. Випуск 19. С. 193–206.
 179. Алмашій В. Суспільно-політична та громадсько-культурна діяльність Союзу русинів-українців Словацької Республіки (1989-1993). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий збірник наукових праць /* Відп. ред. С.В. Віднянський. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2020. Випуск 29. С.226–247.
 180. Алмашій В. В. Національна система освіти русинів-українців Словаччини у 80-90 рр. XX ст.: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія /* [Редкол.: М. М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. Вип. 29. С. 107–116.
 181. Алмашій В. В. Особливості національної системи освіти у Словацькій Республіці в 1990-х роках. *Україна - Цивілізація. Том 1. Україна на шляху до розбудови національної держави: історична спадщина, суспільно-політична реальність та соціокультурна перспектива /* Редкол.: архім. Віктор (Бедь В. В.) (гол.ред.). Ужгород: видавничий відділ КаУ, 2014. С. 405–414.
 182. Алмашій В. В. Передумови та початок діяльності Двосторонніх міждержавних українсько-словацької та українсько-угорської комісій з питань національних меншин, освіти і культури в першій половині 90-х

- рр. XX ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: історія*. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2008. Випуск 20. С. 78–84.
183. Алмашій В. В. Становище національної системи освіти українських громад Словаччини і Румунії у 1990-х роках: порівняльний аспект. *Міжетнічна та міжконфесійна толерантність як чинник консолідації українського суспільства: досвід Закарпаття*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 28–29 травня 2013 року, м. Ужгород. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 305–320.
 184. Бисага Ю.М., Белов Д.М. Окремі аспекти статусу закордонного українця за законодавством України. *Закордонне українство: утвердження української присутності в світі*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (14–15 травня 2008 року, м. Ужгород, Україна) / За редакцією М. Ю. Моци (Гаврилешко). Ужгород: Ліра, 2008. С. 119–128.
 185. Віднянський С. Актуалізація «русинського питання» в Закарпатті та за його межами в контексті анексії Криму і війни на Сході України. *Національне питання в Україні: виклики сучасності, уроки історії. Доповіді та матеріали всеукраїнської наукової конференції*. 20 листопада 2014 р. К.: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 82-107.
 186. Віднянський С. Актуалізація «русинського питання» в Закарпатті та за його межами в контексті анексії Криму і війни на сході України. *K vyzkumu dejin Rusinov a Ukrajincjv: teoreticke a metodologicke otazky*. Kosice, 2016. S. 127-137.
 187. Віднянський С. В. Актуалізація «русинського питання» в Закарпатті та за його межами в контексті анексії Криму і війни на сході України. *Стратегічні пріоритети*, 2016. № 4(41). С. 8–17.
 188. Віднянський С. В., Сюсько І. М. Русини-українці в Чехо-Словаччині: процес національного самоусвідомлення. *УІЖ*. 1991. № 5. С. 86–95.
 189. Віднянський С. Щодо т. зв. «дискримінації підкарпатських русинів за

- національною ознакою»: аналітична довідка. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С. В. Віднянський. Київ: Ін-т історії України НАН України. 2020. Вип. 29. С. 294–315.
190. Віднянський С.В. Актуалізація «русинського питання» в Закарпатті та за його межами в контексті анексії Криму і війни на сході України. *Стратегічні пріоритети*. Серія «Політика». 2017. № 1 (42). С. 8-17.
 191. Віднянський С.В. Прояв «закарпатського сепаратизму»? *Політика і час*. Київ, 1993. № 12. С. 51- 56.
 192. Віднянський С.В. Пряшівщина, Пряшівський край. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / Т. 9: Прил-С. К.*, 2012. С. 53-56.
 193. Віднянський С.В. Українська народна рада Пряшівщини. *Енциклопедія історії України*. Том «Україна – українці», кн.2. К., 2019. С. 602-604.
 194. Віднянський С.В. Українці в міжвоєнній Чехословаччині: з досвіду інтеграції культурного життя слов'янських народів. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. К., 1998. Вип. 7. С. 200-203.
 195. Віднянський С.В., Постоловський Р.М. Українці Чехословаччини в демократичному русі 1968-1969 рр. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. К., 1997. Вип. 6. С. 54-66.
 196. Віднянський С.В. Україна та «українське питання» в політиці Чехословаччини. Українська державність у ХХ столітті: історично-політологічний аналіз. К., 1996. С. 183–202.
 197. Вовканич І.І., Сюсько І.М. Сучасна словацька історіографія про українсько-русинську проблематику в СР. Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка, № 12. Луганськ: ЛДПУ, 2000. С. 10–20.
 198. Гичка Н. Русинство у Словацькій Республіці: точка зору словацьких авторів. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія / [Головний ред.: Вегеш М., д. і. н.]. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. Випуск 14. С. 168–170.

199. Гранчак І., Приходько В. Місце і роль країн Центральної та Південно-Східної Європи в історії континенту: аспекти української історіографії новітнього часу. *Дослідження історії соціально-економічного розвитку країн Центральної та Південно-Східної Європи: сучасний стан, проблеми, перспективи*. Ужгород: ВАТ «Патент», 1998. С. 3-31.
200. Зан М.П. Словацька національна меншина на Закарпатті в умовах української державності. *Carpathica-Karpatika.*: Українсько-словацькі взаємини в галузі історії, літератури та мови. Ужгород: УжНУ, 2002. Випуск 17. С. 74-85.
201. Зан М. Національні меншини Словацької Республіки як суб'єкти політики. *Ужгородські словацькі наукові читання: історія, культура, політика, право*. Науковий збірник. 13 лютого 2014 року, м. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. С. 117–128.
202. Зан М.П., Леньо П.Ю. Українці Пряшівщини та Мараморошщини на початку ХХІ ст. (словацька та румунська моделі асиміляційних процесів). *Етнічна історія народів Європи*. 2007. № 23. С. 46–50.
203. Карпович М. Етнічна ідентифікація русинів-українців Східної Словаччини. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Культурологія. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія». 2007. Вип. 2. С. 78–85.
204. Кічера Н. Етноідентифікаційні моделі напрямків русинства в Словацькій Республіці в історичній ретроспективі. Сучасна українська політика. Випуск 21. К. 2010. С. 316–323.
205. Клайзнер А.М. Сегментація української меншини у країнах Центрально-Східної Європи (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія). Стратегічні пріоритети. 2007. № 4. С. 103–109.
206. Копинець Ю. Система гарантій прав національних меншин в Україні та Словацькій Республіці. Українсько-словацькі діалоги. Літературознавство. Історія: *Studia Slovakistica*. 5 / Упорядники і відп. ред. Пахомова С.М., Джоганик Я. Ужгород, 2005. С. 211–222.

207. Курінний О. Асиміляція і деформація ідентичності русинів-українців Карпат як чинник нівелювання прав української національної меншини (корінного народу). Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку / [голов. ред. Г. Скрипник]; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. К., 2013. С. 488–515.
208. Майборода О.М. Етнічний фактор у започаткуванні державної самоорганізації людськими соціумами. Наукові записки ІПЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України. 2014/4-5. С.142-156.
209. Макара М. П. НДІ карпатознавства: становлення і розвиток. *Carpatica – Карпатика*. Випуск 10. Ужгород, 2001. С. 322–335.
210. Передрій О., Сюсько І. Розлучення по-чехословацьки. *Політика і час*. 1993. № 3. С. 55–59.
211. Приходько В. Джерела і методологія порівняльно-історичного аналізу суспільно-політичних змін у Чехії та Словаччині в 1989–2002 рр. Українсько-словацькі взаємини в галузі історії, літератури та мови. *Carpatica – Карпатика* / Редакційна колегія: Балагурі Е.А., Вегеш М.М. (відп. ред.), Віднянський С.В., та ін. Ужгород, 2002. Випуск 17. С. 386–393.
212. Приходько В. Основні причини розпаду Чесько-словацької федерації. *Carpatica–Карпатика: історичні та історіографічні студії* / [Вегеш М. М. – відп. за вип.]. Ужгород, 2003. Вип. 24. С. 158–167.
213. Приходько В. Політична боротьба в Словаччині в 1993–1994 рр. *Carpatica – Карпатика*. Політологічні студії: історія, теорія, практика / Ред. кол.: Балагурі Е. А., Блецкан М. І., Вегеш М. М.(відп. за випуск) та колектив. Ужгород, 2003. Випуск 21. С. 103–113.
214. Сергієнко Т.С. Білатеральні зв'язки словаків та українців. Історія та сучасність. Міжетнічні відносини на Закарпатті: стан, тенденції і шляхи поліпшення. Ужгород: ГРВВУСПІ, 2001. С.113-117.
215. Сергієнко Т. Словацька національна меншина в двосторонніх українсько-словацьких взаємовідносинах. *Carpatica–Карпатика:*

- Українсько-словацькі взаємини в галузі історії, літератури та мови. Ужгород, 2002. Вип.17. С. 122–129.
216. Сополіга М. 50-річчя українського музею в Словаччині. *Народна творчість та етнографія*. 2007. № 3–4. С. 52–59.
 217. Туряниця В.В. Стан, проблеми реалізації конституційних прав і свобод українською національною меншиною в Словаччині і словацькою в Україні та шляхи їх розв'язання. *Carpathica-Karpatika*. Ужгород: УжНУ, 2002. Випуск 17. С.86-100.
 218. Худанич В. Українсько - словацьке співробітництво в галузі вищої школи. *Slavistický zborník 1* (AFPhUP 19/101) / Zostavovateľ: Juraj Kundrát. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 1999. Vydavateľstvo Michala Vaška. Prešov. С.130–139.
 219. Шумило В. Етапи політичного розвитку Словаччини в 90-х роках ХХ ст. *Історичний журнал*. 2009. № 3(45). С. 87–95.
 220. Шумило В. Словаччина в період закладення основ демократичного устрою (1989–1992 рр.). *Історичний журнал*. 2006. № 2. С. 39–41.

7. Закордонні монографічні дослідження.

221. Байцура І. Розвиток та становище національних меншостей в ЧСРР. Пряшів: Вид. Центрального комітету КСУТ ЧССР, 1976. 110 с.
222. Богдан П. 20 років – здобутки і втрати 1989–2009. Видання перше. Редактор Мирослав Ілюк. Друк Tlačiareň svidnícka, s. r. o., Свидник, Пряшів, 2012. 144 с.
223. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Кн.1: (1918 – 1938). Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво; Пряшів: Відділ української літератури, 1979. 420 с.
224. Краєзнавчий словник русинів–українців Пряшівщина / Упорядник і головн. ред. Ф. Ковач. Видання перше. Пряшів, 1999. 504 с.
225. Мушинка М. Заповіт предків. 40 років Свята культури русинів-українців Словаччини / СРУС. Пряшів, 1994. 78с.

226. Науковий збірник МУК у Свиднику (Звернення Наукового товариства Союзу русинів-українців ЧСРР до голови уряду СР Яна Чарногурського від 10.2.1992 р.). 2011. Т. 26. Свидник. (С. 399.) 512 с.
227. Общественные трансформации в странах Центральной и Юго-Восточной Европы (90-е годы XX века – начало XXI столетия) / Отв. редактор Ю. С. Новопашин. М.: ИСл РАН, 2008. 352 с.
228. Штець М. Українська мова в Словаччині (соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження). Пряшів, 1996. 252с.
229. Butora M., Mesežnikov G. *Slovensko 1996. Suhrna správa o statve spoločnosti a trendoch na rok 1997*. Bratislava: IVO, 1997. 364 s.
230. Duleba A. Ukrajina a Slovensko. Geopolitické charakteristiky vývinu a medzinárodné postavenie Ukrajiny. Implikácie pre Slovensko. Bratislava: Veda, 2000. 402 s.
231. Etnické minority na Slovensku: historia, súčasnosť, súvislosti / M. Gajdoš, S. Konečný. Košice: Spoločenskovedny ústav SAV, 1997. 264 s.
232. *Formovanie Európskej občianskej spoločnosti. Zborník vystúpení z vedeckého kolokvia s medzinárodnou účasťou* / Gbúrová M. (ed.). Vydanie: prvé. Vydal: Prešovská univerzita, FF. Tlač: GRAFOTLAČ. Prešov, 2005. 314 s.
233. Gajdoš M. – Konečný S. Ukrajinská menšina na Slovensku ako object a subject politiky. III. (1954–1960). Vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, Prešov, 2018. 164 s.
234. Gajdoš M., Homíšinová M., Konečný S., Baumgartner F., Frankovský M., Šutaj Š. Rusíni / Ukrajinci na Slovensku na konci 20.storočia. K výbraným výsledkom historicko-sociologického výskumu v roku 2000 / Prešov: Universum, 2001. 152 s.
235. Gajdoš M. K problémom národnostného školstva Rusínov / Sokolová G. – Šrajerová O. (eds.): *Národnostní menšiny a majoritní společnost v České republice a zemích střední Evropy v 90. letech XX století*. Opava–Praha, 1998. 192 s.
236. Gajdoš M., Konečný S., Mušínska M. Rusíni / Ukrajinci na Slovensku v

- zrkadle polstoročia. Niektore aspekty ich vývoja na Slovensku po roku 1945. Prešov–Užhorod: Universum, 1999. 160 s.
237. Gajdoš M., Konečný S. Rusini a ukrajinci na Slovensku v procesoch transformácie (1989–1995): vyber z dokumentov I. Prešov: Universum, 2005. 210 s.
 238. Konečný S., Baumgartner F., Frankovský M., Gajdoš M. Sebareflexia postavenia a vývoja Rusínov na Slovensku. Niektoré výsledky etnosociologického výskumu na severovýchodnom Slovensku v roku 2002 / Vydal: Róbert Vico – vydavateľstvo v roku 2002. 128 s.
 239. Mušinka M., Mušinka A. Národnostná menšina pred zánikom? Štatistický prehľad rusínsko-ukrajinských obcí na Slovensku v rokoch (1773) 1881–2001. Spoločnosť pre výskum a rozvoj minoritných skupín – Minoritas, Asociácia ukrajinistov Slovenska, Prešovska univerzita v Prešove, Centrum antropologických výskumov (v) Prešov(e). Prešov, 2011. 618 s.
 240. Národ a národnosti. Stav výskumu po roku 1989. Prešov: Universum, 2004. 326 s.
 241. Paukovič V., Bačova V., Gajdoš M., Homišinova M., Konečný S., Šutaj Š., Výrost J., Zeľova A. Vzťahy slovakov a národnostných menšín v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska. Priebežna informácia zo sociologického výskumu / Košice, 1990. 66 s.
 242. Škurla M. *Svedok Podduklianskeho kraja. Ivan Humeník-diplomat, publicista, kultúrny činiteľ (03.01.1926–17.10.2007)*. Centrum antropologických výskumov. Prešov. 2010. 224 (226) c.
 243. Šutaj Š. *Národnostna politika na Slovensku po roku 1989*. Prešov: UNIVERSUM, 2005. 230 s.
 244. Zrodil sa nový slovanský jazyk: Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku / Magocsi P. R. (zodp. Red.). New York: Vydavateľstvo Kolumbijskej university. 1996. 68 s.

8. Статті закордонних дослідників

245. Бача Ю., Ванат І., Ковач Ф., Чума А., Штець М. До сучасних проблем

- нашого культурно-національного життя. *Додаток до газети «Нове життя»*, 1992 . Ч. 24 С. 1–12.
246. Ванат І., Ричалка М., Чума А. До питань післявоєнного розвитку, сучасного стану та перспектив українського шкільництва в Словаччині. *Додаток до газети «Нове життя»*, 1992, № 40. Пряшів. 23 с.
 247. Вархола В. Комюніке із установчого засідання Підготовчого комітету ПДГ. *Нове життя*. 1994. № 26 (2420). С. 3.
 248. Ілюк М. З'їзд русинів-українців Чехословаччини. *Дукля*. 1990. № 2. С. 36–37.
 249. Ілюк М. Підготовка II з'їзду Союзу русинів–українців СР. *Нове життя*. 1994. № 48(2442). С. 1-2.
 250. Коваль В. З усвідомленням історичного обов'язку (звітна доповідь). *Додаток до газети Нове життя*. 1994 р. №, № 51–52. С. 1–16.
 251. Мушинка М. Найвизначніша праця про «русинський» сепаратизм. *Дукля*. Пряшів. 2018, №3. С.82-87.
 252. Сополіга М. Засідання Ради Уряду СР для національностей. *Нове життя*. 1994. № 24 (2418). С. 1, 2.
 253. Сополіга М. Рада національностей активізується. *Нове життя*. 1994. № 3 (2397). С. 1.
 254. Штець М. До питання кодифікації «русинського язика». Науковий збірник МУК у Свиднику. Т.26. Свидник, 2011. с. 74-85.
 255. Duleba A. Potrebuju rusini politicku stranu? *Rusini-historia, súčasnosť a perspektivy: spoločenskovedný seminar*. Prešov: Združenie inteligencie Rusinov Slovenska, 2006. S. 44–49.
 256. Gajdos M. Rusini / Ukrajinci na Slovensku po roku 1989. Stav a priority vyskumu. *Українсько-словацькі діалоги. Літературознавство. Історія: Studia slovackistica*. 5 / Упорядники і відп. ред. С. М. Пахомова, Я. Джоганик. Ужгород, 2005. S. 188–199.
 257. Gajdoš M. Rusini (Ukrajinci) na Slovensku po roku 1989. Etnické minority na Slovensku: historia, súčasnosť, súvislosti / Ed. M. Gajdoš, S. Konečný. Košice:

- Spoločenskovedny ústav SAV, 1997. S. 82–93.
258. Gajdoš M. Rusini a Ukrajinci na Slovensku v procese transformácie spoločnosti stav výskumu / *Národ a národnosti*. Stav výskumu po roku 1989. Prešov: Universum, 2004. S. 147–159.
 259. Gajdoš M., Konečný S. Rusinska a ukrajinská menšina v národnostnej politike Slovenska po roku 1989 / *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Prešov: Universum, 2005. S. 109–120.
 260. Gbúrová M. Medzi národným a občianskym (k problematike vzťahu národnej a občianskej identity) / *Národ a národnosti*. Stav výskumu po roku 1989. Prešov: Universum, 2004. S. 31–43.
 261. Haraksim Ľ. Národnostná identita Rusínov na východnom Slovensku / *Minority v politike, kultúrne a jazykové práva*. Zborník z medzinárodného sympózia j menšinách v strednej Európe, konane 13–16 novembra 1991, Bratislava-hrad / Editor Jana Plichtová. Vedaľ Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie. Bratislava, 1992. S. 207–212.
 262. Haraksim Ľ. Národnostná identita rusínov na Východnom Slovensku / *Národnosti na Slovensku: zostavil Ľudovít Haraksim*. Veda: Vydavateľstvo SAV. Bratislava, 1993. S. 71–80.
 263. Konečný S. Niektoré problémy národnej identifikácie rusínov na Slovensku. *Európa medzi identitou a integritou*. Politologicky zborník 2. Vedecký redactor a zostavovateľ: Doc. PhDr. M. Gbúrová, CSc. Vydal: FF v Prešove. Vydanie: prvé. Prešovská univerzita. Prešov 2002. S. 300–305.
 264. Konečný S. Politické strany v národnom hnutí Karpatských Rusínov. *Studium Carpato-Ruthenorum 2011. Štúdie z karpatorusinistiky*. Prešovská univerzita v Prešove. Ústav rusínskeho hazyka a kultúry /K. Koporová (ed.); vydanie prvé. GRAFOTLAČ PREŠOV, s.r.o. 2011. S. 6–22.
 265. Konecny S. Slovensko-rusinske vzťahy na Slovensku v priebehu 20 Storocia. *Українсько-словацькі діалоги. Літературознавство. Історія: Studia slovakistica*. 5 / Упорядники і відп. ред. С. М. Пахомова, Я. Джоганик. Ужгород, 2005. S. 200–210.

266. Kovač D. Národnostné menšiny na križovatke medzi vnútornou a zahraničnou politikou / Národnosti na Slovensku: zostavil Ľudovít Haraksim. Veda: Vydavateľstvo SAV. Bratislava, 1993. S. 9–19.
267. Magosci P. R. Karpatskí Rusíni a ich súčasné postavenie. *Minority v politike. Kultúrne a jazykové práva*. Zborník z medzinárodného sympózia o menšinách v strednej Európe, konané 13–16 novembra 1991, Bratislava-hrad / Editor Jana Plichtová. Vydal Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie. Bratislava, 1992. S. 191–201.
268. Mušinka M. Sučasni nositelia interpreti a badatelia ľudových tradícií Rusinov-Ukrajincov Slovenska: vzájomne vzťahy a konflikty príslušníkov dvoch národnostných orientácií spoločného etnika. *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti* / Zostavil Štefan Šutaj. Prešov: Universum, 2005. S. 203–207.
269. Šutaj Š. Budúcnosť Rusínov a Ukrajincov na Slovensku (vo svetle historicko-sociologického výskumu a sčítania obyvateľstva v roku 2001). *Európa medzi identitou a integritou*. Politologický zborník 2. Vedecký redaktor a zostavovateľ: Doc. PhDr. M. Gbúrová, CSc. Vydanie: prvé. Vydal: FF v Prešove. Prešovská univerzita. Prešov 2002. S. 281–291.
270. Šutaj Š. Národ, národnosti a etnické skupiny v transformujúcej sa spoločnosti – zámery a ciele projektu. *Národ a národnosti*. Stav výskumu po roku 1989. Prešov: Universum, 2004. S. 5–10.

9. Наукові дослідження русинських авторів

271. Енциклопедія історії та культури карпатських русинів. Укладачі: П.-Р. Магочі, І. Поп / Заг. ред. П.-Р. Магочія; Ужгород: вид-во В. Падяка, 2010. 856 с.
272. Зозуляк О. Міцно прозвучало: «Ми русини!». *Нове життя*. 1991. № 13(2251). С. 1.

273. Магочій П.Р. Языковый вопрос. *Русиньський язык*. Najnowsze dzieje językov słowiańskich. Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. Opole, 2004. С.85-114.
274. Магочій П. Р. *Русины на Словенську: Історичний перегляд*. РО. DATAPRESS. Пряшов, 1994. 216 с.
275. Магочій П-Р. Народ нізвідки: ілюстрована історія карпаторусинів / пер. з англ. С. Біленького, Н. Кушко; Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2006. 120 с.
276. Плішкова А. Пряшівська Русь. Соціолінгвістичний аспект. In: *Русиньський язык*. Najnowsze dzieje językov słowiańskich. Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. Opole, 2004. С. 331-348.
277. Плішкова А. Визначна акція. *Нове життя*. 1991. № 13(2251). С. 1–7.
278. Плішкова А. Лексикологія і словотворіння русинського языка. *Высокошкольський учебник*. Пряшів: ІРЯК–ПУ. 2016. 193 с.
279. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Карпато-русский Этнологический Исследовательский центр США / Ред. рус. текста М. Шабак; Ред. англ. текста К. А. Шабак; Ред. чеш., слов., польск., болг. текстов Д. Поп; Ред. изд-ва и укр. текста В. Падыак. Издание первое, справочное. Ужгород: изд-во В. Падыака, 2001. 431 с.
280. Поп И. И. Историография истории русин и Подкарпатской Руси. *Словяноведение*. 2003. №. 1. С. 57–72.
281. Поп І. Етнополітичні й Етнокультурні проблеми русинув. *Руснацький світ*. Т. І. Частина перша. Ужгород, 1999. С. 103–106.
282. Пукан М. Русиньський професіональний театр в центрі(а)ці на периферії? (З нагоди юбілейної 70-ої театралної сезони ТАД 2015/2016). *Русин*. Rusín r. XXVI. 2016. č. 5. Пряшів. С. 3–10.
283. *Русиньський язык*. Najnowsze dzieje jazykyw siowiacskich / Redaktor naukowy: P.-R. Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski-Institut Filologii Polskiej, 2004. Том 14. 484 с.

284. Суляк С. Г. Русины: прошлое, настоящее, будущее. Международный исторический журнал «Русин». Кишинев, 2009. № 3 (17). С. 61–70.
285. Турек Д. Будемо мати власну політичну організацію. *Нове життя*. 1994. № 27-28 (2421–2422). С. 1, 2.
286. Ябур В., Плішкова А. Пряшівська Русь. Літературний язык. In: Русинський язык Najnowsze dzieje językov słowiańskich. Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. Opole, 2004. С147-210.
287. Duličenko A. Karpatorusínsky jazyk v kontexte regionálnych spisovných jazykov súčasných Slovanov (Preklad z ruštiny: V. Jabur). *Zrodil sa nový slovanský jazyk: Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku* / Magocsi P. R. (zodp. red.). Východoeurópske monografie, NO. CDXXXIV. New York: Vydavateľstvo Kolumbijskej university. 1996. S. 1–14.
288. Jabur V. K niektorým otázkam charakteristiky noriem rusínskeho jazyka na Slovensku. *Zrodil sa nový slovanský jazyk: Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku* / Magocsi P. R. (zodp. red.). New York: Vydavateľstvo Kolumbijskej university. 1996. S. 41–53.
289. Magocsi P. R. Rusínska jazyková otázka znova nastolena. *Zrodil sa nový slovanský jazyk: Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku* / Magocsi P. R. (zodp. red.). New York: Vydavateľstvo Kolumbijskej university. 1996. S. 15–40.
290. Sisák M. Kodifikácia: ako ďalej? *Zrodil sa nový slovanský jazyk: Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku* / Magocsi P. R. (zodp. red.). New York: Vydavateľstvo Kolumbijskej university. 1996. S. 65–68.

Додаток

Таблиця 2.2.1

Структура словацької шкільної системи освіти (1993-1996 рр.)

ДИТЯЧІ САДКИ	19	1		1
	93	994	995	996
державні в СР	3	3		3
	481	333	309	311
мова виховання словацька	3	2		2
	026	882	873	890
мова виховання угорська	29	2		2
	0	97	89	86
мова виховання словацька і угорська	11	1		1
	5	06	03	03
мова виховання українська	47	4		3
		6	2	0
мова виховання словацька і українська	2	1		1
мова виховання німецька	1	1		1
приватні в СР	1	1		1
		0	1	6
мова виховання словацька	1	1		1
		0	1	6
церковні в СР	0	0		5
мова виховання словацька				4
мова виховання угорська				1
ПОЧАТКОВІ ШКОЛИ	19	1		1
	93	994	995	996

державні в СР	2 401	2 394	2 394	2 401
мова навчання словацька	2 082	2 082	2 084	2 093
мова навчання угорська	26 9	2 68	2 67	2 64
мова навчання словацька і угорська	31	3 1	2 1	3 1
мова навчання українська	13	1 1	1 0	1 0
мова навчання словацька і українська	2	2	2	2
з вивченням української мови	27		2	2 6
мова навчання німецька	4	5	3	5
приватні в СР	1	1	4	5
мова навчання словацька	1	1	2	4
мова навчання болгарська				1
церковні в СР	86	8 6	8 7	8 7
мова виховання словацька			8	7 8
мова виховання угорська			9	9
СЕРЕДНІ ШКОЛИ	19 93	1 994	1 995	1 996
державні в СР	14 9	1 50	1 50	1 51

мова навчання словацька	12 8	1 29	30	1 31
мова навчання угорська	11	1 1	1	1 1
мова навчання словацька і угорська	8	8		8
мова навчання українська	1			
мова навчання словацька і українська	1	1		1
приватні в СР	7	1 0	3	1 4
мова навчання словацька	6	9	1	1 2
мова навчання угорська	1	1		1
мова навчання болгарська				1
церковні в СР	19	2 3	7	3 1
мова виховання словацька	18	2 2	5	2 9
мова виховання угорська	1	1		2